

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

**Novověké vesnice na Broumovsku – zakládací schémata a sídelní vývoj
do poloviny 19. století**

Bc. Vendula Hamplová

Diplomová práce

2020

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Náchodě dne 15. 8. 2020

Bc. Vendula Hamplová

PODĚKOVÁNÍ:

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi umožnili vznik této diplomové práce. Děkuji zaměstnancům Národního archivu v Praze, Studijní vědecké knihovny v Hradci Králové a Městské knihovny v Náchodě, kteří mi předkládali archiválie ke studiu a poskytovali potřebné informace. Především však děkuji prof. Ing. arch. Jiřímu Škabradovi, CSc., za jeho ochotu, trpělivost a cenné rady při psaní mé diplomové práce. Zároveň děkuji i své rodině a přátelům za to, že mě podporovali a povzbuzovali v důležitých chvílích během celého studia.

NÁZEV

Novověké vesnice na Broumovsku – zakládací schémata a sídelní vývoj do poloviny 19. století

ANOTACE

V této diplomové práci jsou popsány vybrané venkovské sídelní struktury na Broumovsku, které byly založeny v období novověku. Práce podrobně mapuje vesnická sídla z hlediska jejich sídelního vývoje od vzniku do poloviny 19. století a dále popisuje jejich původní zakládací parcelaci.

KLÍČOVÁ SLOVA

Broumov, historické jádro vesnice, parcelace barokních sídel, venkovský urbanismus, sídelní vývoj

TITLE

Post Middle Ages villages in Broumov region – founding schemes and settlement process up to half of 19th century

ANNOTATION

The object of the thesis are villages in Broumov region, which were founded in post middle ages. The thesis maps their rural structure and settlement development from their establishment up to the half of 19th century.

KEYWORDS

Broumov, historic core of the village, parcelling of the post middle ages, village structure analysis, settlement development

Obsah

Úvod	1
1. Přehled užitých primárních pramenů	6
1.1 Obecná problematika využití historických katastrů a map jako pramene pro poznávání vývoje osídlení	6
1.2 Berní rula	9
1.3 Hesseliův urbář: pramen pro poznávání broumovské krajiny	10
1.3.1 Urbáře broumovského panství	10
1.3.2 Osobnost J. G. Hesselia	12
1.3.3 Některé specifické prvky Hesseliova urbáře	14
1.3.4 Význam Hesseliova urbáře pro tuto práci	17
1.4 Tereziánský katastr	18
1.5 Josefský katastr	18
1.6 Stabilní katastr	19
1.7 První, druhé a třetí vojenské mapování	21
2 Retrospektivní vyhledávání vyměřovacích soustav lokátorů v půdorysech obcí a měst	22
3 Vývoj venkovského osídlení a půdorysná struktura vesnických sídel	24
3.1 Obecná problematika studia půdorysných sídel	24
3.2 Vývoj plužiny	25
3.2.1 Úseková plužina	25
3.2.2 Traťová plužina	26
3.2.3 Záhumenticová (lánová) plužina	26
3.3 Typologie půdorysných forem vesnických sídel a vývoj vesnického osídlení našeho území	26
3.3.1 Období raného novověku	27
3.3.2 Období vrcholného středověku	28
3.3.3 Nová sídelní založení	30
4 Údolní lánové vsi a obecná charakteristika Broumovského regionu	32

5	Historie regionu.....	36
6	Metoda zpracování katalogu	48
7	Katalog	50
7.1	Janovičky.....	51
7.2	Březová.....	63
7.3	Starostín.....	74
7.4	Pomeznice.....	87
7.5	Studená Voda.....	92
7.6	Benešov	97
	Závěr.....	102
	Resumé	105
	Seznam literatury a pramenů.....	106

Úvod

Urbanistická struktura všech lidských sídel v sobě nese informace o jejich historickém vývoji, proměnách zástavby proběhlých v průběhu staletí, ale také o vazbě člověka ke krajině. Struktura sídla do značné míry také definuje to, jakým způsobem je utvářen, vnímán a užíván veřejný prostor. A ačkoli je podoba sídelní struktury do jisté míry závislá na okolním terénu, který utváří přírodní reliéf krajiny, je to ona, kdo udává směr toho, jakým způsobem se bude utvářet *genius loci* jakéhokoli regionu. Krajinná odlišnost, do níž vstupují regionální specifika českého venkova, je následně tím, co pracovníci v oboru památkové péče považují za hodnotné a je také tím, co mimo jiné živí český turistický ruch.

Ačkoli ochrana hodnotných jader některých našich sídel je do české legislativy včleněna již od roku 1958, valná většina z nich žádné památkové ochrany neužívá.¹ Podoba jejich sídelní struktury je tak z velké části závislá na legislativě související s platným stavebním zákonem a jeho prováděcími předpisy, které sice mají legislativně za úkol chránit kulturně-historickou hodnotu území,² avšak nekonkrétnost stavebního zákona je příčinou, že sídelní vývoj území často závisí především na citu a znalostech konkrétního zpracovatele územního plánu pro danou obec. Z tohoto důvodu je, podle mého názoru, neustálá souvislá vědecká práce spočívající v neutuchající snaze o zaznamenávání historické podoby co největšího množství sídel nezbytná. Oporu pro poznávání původních historických struktur přitom nalézáme především v mapových podkladech zachycujících mimo zástavby také parcelaci sídla, jež je podle všeho výrazně stabilnějším prvkem pro poznávání sídelního vývoje, než (ne)dochovaný stavební fond.

V minulosti se půdorysnému uspořádání vesnických sídel věnovala pozornost jen částečně, a to i přesto, že se bezesporu jedná o problematiku širokou, vybízející k mezioborové komunikaci. Svůj úhel pohledu a dílčí znalosti mohou nabídnout např. archeologové, historikové, urbanisté, sídelní geografové, etnografové nebo klimatologové.

---

¹ Od roku 1958 je v legislativním systému ČR zakotveno pomocí zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách právní postavení plošné památkové ochrany městských památkových rezervací. Zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který nahradil výše jmenovaný zákon, je do systému oproti původnímu včleněna navíc ochrana městských památkových zón, vesnických památkových rezervací a vesnických památkových zón. Oba zákony dále znají pojem „ochranné pásmo“ nemovitě národní kulturní památky, kulturní památky, památkové rezervace apod., které je dalším možným prostředkem pro památkovou regulaci územního plánu obce spadající do tohoto vytyčeného území.

² V současné době se jedná o zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů.

Nejcennější práce, které se souhrnně věnují této problematice, byly napsány v 50. letech 20. století. Mezi ně zcela jistě patří dílo Otakara Máčela *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě* z roku 1955 a o rok později vydané *Typy venkovského osídlení v Československu* od Zdeňka Lázničky. Některé dílčí informace o vesnickém osídlení a vývoji plučiny lze také nalézt v různých encyklopediích a syntézách zabývajících se lidovou architekturou, jedná se např. o *Lidová architektura: encyklopedie*,³ *Lidová architektura v Československu*⁴ nebo *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*.⁵ Obecně větší vědecká pozornost však zcela jistě byla v minulosti věnována historickému území Moravy.⁶ Ostatně na historickém území Moravy kdysi ležela i zaniklá ves Pfaffenschlag, o níž toho bylo napsáno již mnoho.⁷ Některé informace o podobě historických vesnických sídel můžeme nalézt také v literatuře ryze archeologické. Mezi bezesporu nejznámější patří dílo Zdeňka Smetánky.⁸ V současné době se tomuto tématu souvisle věnují Jiří Škabrada⁹ nebo Jan Pešta.¹⁰ Poslední zmíněný autor je mimo jiné také tvůrcem monumentální několikadílné *Encyklopedie českých vesnic*.¹¹ Jiří Škabrada se ve spolupráci se Zuzanou Peškovou dále věnuje také analýze půdorysných struktur a vyhledávání původního vytyčovacího modulu, podle kterého byly rozdělovány novým osadníkům pozemky.¹² Přestože se nejedná o vesnická sídla, jimž je tato práce věnována, je třeba na tomto místě zmínit také systematickou práci Karla Kuči, který ve svém díle *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*¹³ shromáždil velké množství současných i zaniklých sídel a jejich urbanistický vývoj.

Zájmu odborné veřejnosti samozřejmě neuniklo ani urbanisticky téměř homogenní Broumovsko. Pozornost badatelů se však obracela především na středověké kolonizační vsi postavené na údolním lánovém principu. Informace o nich, ale i o průběhu kolonizace

---

³ VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8.

⁴ MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha, 1980.

⁵ FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno, 1974.

⁶ MÁČEL, Otakar. *Slovácko. Architektonický vývoj vesnice*. Praha, 1958.

⁷ Nejznámější: NEKUDA, Vladimír – HROUDA, František. *Pfaffenschlag: zaniklá středověká ves u Slavonic: příspěvek k dějinám středověké vesnice*. Brno, 1975.

⁸ SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice, zaniklá Svídná*, Praha, 1988.

⁹ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986;

ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5.

¹⁰ PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy památek* 7, 2000, č. 2, 153–168. ISSN 1212-1487;

PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3.

¹¹ PEŠTA, Jan. *Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách*. Díl I–V. Praha, 2003–2011. ISBN 80-7277-147-7.

¹² Např. ŠKABRADA, Jiří – PEŠKOVÁ, Zuzana. K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích. In *Dějiny vědy a techniky* 39, 2006, č. 3, s. 163–177. ISSN 0300-4414.

¹³ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, 1996–2011. 8 svazků. ISBN 80-85983-12-5.

broumovského regionu lze čerpat z prací některých českých historiků jako je dílo Josefa Vítězslava Šimáka¹⁴ nebo Václava Vladivoje Tomka.¹⁵ Mezi moderní práce postihující kromě samotné kolonizace Broumovska také jeho leckdy dramatickou historii, patří např. monografie Zdeňka Košťála,¹⁶ Jaroslava Čechury,¹⁷ Lydie Baštecké¹⁸ a dua Erik Bouza – Věra Vaňková.¹⁹

Oproti tomu zůstala sídla založená až po ukončení této velké německé kolonizace odbornou veřejností zcela nepovšimnuta. Absence jednoduše přístupného soupisu informací o historické parcelaci mladých vesnických sídel na Broumovsku se proto stala jednou z hlavních motivací pro zpracování této diplomové práce. Je však nezbytné na tomto místě dodat, že půdorysné struktury novověkých sídelních založení jsou neprobádaným fenoménem na většině našeho území. Tato práce je tak jednou z prvních vlastovek ukazujících jeden z dalších možných směrů, kterými se může odborná veřejnost při svém výzkumu vydat.

Cílem diplomové práce je zmapování půdorysných struktur vybraných vsí pomocí map stabilního katastru (případně pohledových map Hesseliova urbáře či první a druhého vojenského mapování), popsání jejich proměn s přihlédnutím na vývoj osídlení a dále v některých vhodných případech také zpětné vyhledání původní vyměřovací soustavy lokátorů. Na samém závěru práce se pokouším získané poznatky zformulovat a vřadit jednotlivá sídelní schémata do širšího kontextu typologie sídelních struktur na našem území. Závěry diplomové práce mohou následně sloužit např. pracovníkům v oboru památkové péče, kteří se zabývají ochranou vesnických sídel nebo orgánům státní správy při uplatnění jejich běžné územní plánovací praxe spočívající v regulaci rozvoje zástavby.

Důsledkem toho, že v českém prostředí stále chybí monografie, jež by shrnovala všechny dosud získané poznatky o komplexní problematice vývoje vesnických sídelních struktur, byly informace potřebné k výzkumu čerpány především ze studií publikovaných v odborných periodikách, z výše uvedených encyklopedických hesel nebo z literatury, která se typologií půdorysných forem vesnických sídel zabývá jen okrajově, neboť není jejím výlučným tématem. Mezi takové monografie patří např. knihy Evy Semotanové zabývající

---

¹⁴ ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Středověká kolonizace v zemích českých. České dějiny I.* Praha, 1938 nebo ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Pronikání Němců do Čech konisací ve 13. a 14. století.* Praha, 1938.

¹⁵ TOMEK, Václav Vladivoj. *Příběhy kláštera a města Police nad Metují.* Praha, 1881 nebo TOMEK, Václav Vladivoj. *Älteste Nachrichten über die Herrschaften Braunau und Politz bis zur Zeit Hussitenkrieges.* Praha, 1857.

¹⁶ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska.* Broumov, 1989.

¹⁷ ČECHURA, Jaroslav. *Broumovská rebelie.* Praha, 1997. ISBN 80-7106-215-4.

¹⁸ BAŠTECKÁ, Lydie – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov.* Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1.

¹⁹ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku.* Hradec Králové, 1972.

se historickou geografii.²⁰ Metodika rozpoznávání původní míry užitá při rozparcelování půdy pro nově přichozí osadníky v době zakládání vesnice se opírá o znalosti získané v předmětu *Základy historického urbanismu*, který byl vyučován na Univerzitě Pardubice školitelem této práce, prof. Jiřím Škabradou a dále také o poznatky získané četbou již výše zmíněných prací Zuzany Peškové. Mezi běžně užívanou sekundární literaturu, jež je při hledání informací o daném sídle využívána badateli jako odrazový můstek, patří dílo Antonína Profouse *Místní jména v Čechách*.²¹ Protože v Profousově díle jsou uvedena pouze sídla, která byla v roce 1921 již obcemi (případně místními částmi, jejichž význam byl pro Profouse z nějakého důvodu významný), chybí v tomto soupisu celá řada obcí, jež jsou (nebo tehdy byly) pouze částmi těchto obcí s pomístními názvy. Z tohoto důvodu je pro mou práci nedocenitelné dílo Josefa Křivky s názvem *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854* zachycující mladé osady pozdního založení.²²

Diplomová práce je složena ze dvou částí, z nichž první část je zaměřena především na teoretické aspekty výzkumu a shrnuje dosavadní stav poznání. Těžiště práce je postaveno především na druhé polovině práce, která obsahuje vlastní praktický výzkum, z něhož vzešel katalog vybraných obcí.

První kapitola stručně shrnuje již známé informace k vybranému korpusu primárních pramenů, jež byly při studiu využity. Cílem kapitoly je však mimo utvoření stručného přehledu pramenů také zdůvodnění výběru těchto pramenů, které jde ruku v ruce s nastíněním jejich hodnot a nepostradatelného významu pro můj badatelský výzkum. Zmíněna jsou i jistá úskalí čekající badatele při studiu katastrů a mapových prameňů obecně.

Ze všech využitých pramenů je největší pozornost věnována osobnosti J. G. Hesselia a jeho urbáři z roku 1676. Hesseliovo dílo obsahující celou řadu pohledových map je zcela ojedinělým pramenem, který nemá na našem území téměř žádného srovnání. Jeho pohledové mapy byly společně s mapami stabilního katastru nejdůležitějším zdrojem pro poznávání broumovského osídlení. Díky nim se můžeme snadněji než kdekoliv jinde „přemostit“ mezi dobou vzniku stabilního katastru a dobou založení některých broumovských vsí, jelikož urbář

---

²⁰ Např. SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 1998. ISBN 80-85268-73-6 nebo SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická krajina Česka a co po ní zůstalo*. Praha, 2014. ISBN 978-80-7286-301-3 nebo CHODĚJOVSKÁ, Eva – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert. *Historické krajiny Čech: Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, 2015. ISBN 978-80-7286-255-9.

²¹ PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*. Vydání I. Praha: Česká akademie věd a umění, 1947–1960. 5 svazků.

²² KŘIVKA, Josef. *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854: [Soupis osad]*. Praha, 1979.

byl vyhotoven krátce po jejich vzniku. Z předešlého vyplývá, že bez Hesseliových pohledových map by tato diplomová práce nikdy nevznikla. Z tohoto důvodu je v diplomové práci věnována tomuto prameni, osobnosti J. G. Hesselia a obecnému kontextu možná až nezvykle velká pozornost. Rozsah kapitoly je však opodstatněný, jelikož nastiňuje nejen základní informace, které v něm lze nalézt, ale snaží se popsat i kontext vzniku celého urbáře.

Informace ve druhé kapitole práce se vážou k obecné metodice vyhledávání vyměřovacích modulů. Čtenář by se měl v této kapitole především dozvědět, za jakých podmínek a jakým způsobem lze na základě mapových podkladů retrospektivně nalézt původní vyměřovací modul odpovídající původní kolonizační parcelaci.

Třetí kapitola stručně shrnuje dosud získané poznatky o vývoji osídlení na našem území, přitom se soustředí především na typologii sídelních půdorysných struktur společně s uspořádáním plužiny. V chronologickém výčtu typologie půdorysů v této kapitole chybí pouze údolní lánové vsi, které jsou typické právě pro broumovský region. Proto se jimi zabývám v souvislosti s broumovským osídlením v samostatné kapitole.

Následující dvě kapitoly se zaměřují především na problematiku samotného osídlení Broumova, historii regionu a celkovou charakteristiku krajiny se základním představením půdorysných struktur vyskytujících se na Broumovsku.

Praktické části předchází samostatná krátká kapitola, v níž je představena systematika zpracování samotného katalogu. Lze se v ní dočíst například to, podle jakého klíče jsou katalogové položky řazeny nebo jaké informace se z nich čtenář dozví. Kapitola má sloužit k ulehčení orientace v textu, ale přináší také odpovědi na některé metodologické otázky zpracování praktické části.

Poslední a zároveň nejrozsáhlejší kapitolou je vlastní katalog tvořený následujícími položkami: Janovičky, Březová, Starostín (I. a II. část, Šestidomí), Studená Voda, Pomeznice a Benešov.

1. Přehled užitých primárních pramenů

V této kapitole bych ráda představila pramenný korpus, který jsem při svém studiu broumovského osídlení využila. Základní kostru tvoří soupisy majetku (resp. držby nemovitostí) v podobě urbářů či katastrů a dále historické mapy vzniklé za různým účelem, ať už jako doplněk soupisu půdy (stabilní katastr) nebo vojenského mapování. Po obecném vhledu do problematiky studia historických katastrů a map následuje výčet všech využitých primárních pramenů. Prameny jsou za sebe řazeny chronologicky dle data jejich vzniku od nejstarší po nejmladší. Výjimkou je téma věnující se vojenskému mapování, jelikož jsou v něm shrnuty informace ke všem třem uskutečněným vojenským mapováním v jedné podkapitole. Chronologické zařazení posledně zmiňovaného tématu se tak stalo zcela nemožným, a proto figuruje samostatně na konci tohoto celku diplomové práce.

1.1 Obecná problematika využití historických katastrů a map jako pramene pro poznávání vývoje osídlení

Předtím, než dojde v dalších kapitolách k detailnímu představení primárních pramenů, jež byly využity při psaní této práce, je podle mého názoru nezbytné poukázat na některé limity, na něž můžeme při studiu historických katastrů a map narazit. Historické mapy a katastry nám mohou při správném čtení prozradit mnoho o proměnách historické zástavby v průběhu staletí. Pomocí nich se můžeme například pokusit zrekonstruovat, jakým způsobem se změnila podoba osídlení na našem území po nástupu průmyslové revoluce nebo doložit existenci dnes již zaniklých budov. Je však nezbytné mít neustále na paměti, že úsudek, který si na základě studia katastrů a mapových příloh uděláme, nemusí být vždy plnohodnotně shodný s historickou realitou.

Ještě před začátkem studia historických map je třeba si uvědomit, s jak nepřesným pramenem pracujeme. V době, kdy neexistovalo letecké snímkování povrchu země a kdy zakreslování objektů do předem připravených map nepředcházelo žádné (nebo zcela primitivní) geodetické zaměření, je nepřesnost nedílnou součástí tohoto pramene. Náš úsudek proto bude vždy logicky stejně tak nepřesný, jak nepřesná bude mapa, z níž se potřebné informace budeme snažit vyčíst.²³

---

²³ Zpřístupňování různých moderních technologií široké veřejnosti však i tyto aspekty předestřené problematiky badatelům výrazně ulehčuje. V současné době jsou na internetu již volně přístupné aplikace, ve kterých lze provádět tzv. georeferencování map (např. <http://www.georeferencer.com/>). V těchto aplikacích lze snadno vrstvit

Dalším významným aspektem, který bezpochyby ovlivnil výslednou podobu mapových podkladů, je fakt, že každé shora nařízené mapování bylo prováděno za konkrétním účelem a jeho provedení tak přesně odpovídá předem dané „zakázce“. Typickým příkladem je vojenské mapování, jehož hlavním cílem bylo zlepšení orientace vojska v okolním terénu a tím zjednodušení jeho přesunů. Z tohoto důvodu v něm nenajdeme žádné katastrální hranice. Mapy však v sobě nesou informace v podobě nákrešů terénních situací a dominantních bodů v krajině. Tím se pro nás mohou stát jedinečným pramenem pro poznávání podoby barokní krajiny.

Při svém badatelském úsilí však musíme počítat s tím, že o tom, co je dominantní bod v krajině a co může pro potřeby vojska být v budoucnu výhodnou informací (a je to tedy hodné zaznamenání), rozhodoval svým subjektivním pohledem výhradně ten, kdo mapu zhotovoval. Některé informace, které bychom dnes považovali při vykreslování krajiny za důležité, proto mohou být v mapách naprosto opominuty. Za jiný příklad můžeme brát např. mapování pro stabilní katastr, jenž vznikl především za účelem výběru pozemkové daně. Prioritou při tvorbě takovýchto map bylo přesné zaznamenání katastrální výměry usedlostí, nikoli vzhledu a modelace okolní krajiny. Důležité proto je, si před výzkumem uvědomit, že informace nesené mapou jsou vymezena také informacemi, které v ní nejsou. Závěr, který vyčteme z historických map, tak bývá jen naší představou o vzhledu předešlé sídelní reality, protože jsme v dané době a na daném místě společně s člověkem, jenž zhotovil historickou mapu, nestáli. A i kdybychom ve stejném čase a na stejném místě stáli, každý z nás vnímá realitu tvořenou okolními znaky rozdílně a „filtr“ pro to, co nám v krajině přijde zaznamenání hodné a co ne, máme rozdílný.

Při práci s mapovými a katastrálními prameny, přestože v mém studiu broumovských vesnic tento fakt nebude hrát významnější roli, je také důležité plně pracovat s vědomím, že výsledná podoba katastrů byla často předmětem ekonomických sporů mezi šlechtou a panovníkem. Konečný výsledek podoby katastrů je tedy často až průsečíkem mnoha

---

digitalizované historické mapy na mapy moderní. K úspěšnému sesazení obou map nám pak stačí jen výběr některých pevných bodů vyskytujících se v obou mapových podkladech. Aplikace si následně historickou mapu přizpůsobí současnému souřadnicovému systému. Nastavení průhlednosti vrchní mapy nám posléze umožní zcela jednoduše přečíst nejen změny, které se na katastru v průběhu doby udály, ale právě také odhalit nepřesnosti v zákresu map historických. Popularizací tohoto tématu se zabývá mimo jiné projekt několika českých paměťových institucí nazvaný Staré Mapy (<http://www.staremapy.cz/> nebo <https://www.facebook.com/staremapy.cz/>). Jak odborníci, tak široká veřejnost díky tomuto projektu mají možnost nejen zkoumat historické mapy, ale mohou jim i jednoduše přiřadit umístění na moderních mapách typu Google Maps či Google Earth.

kompromisů mezi oběma stranami, jejichž cíle byly v této věci naprosto rozdílné a nemusí tedy vždy na sto procent zrcadlit realitu.

Pochopení některých fenoménů spojených s podobou zástavby a osídlení pro nás může být problematické i díky rozdílnému uchopení diskurzivní reality lidí žijící v odlišných dobách. Jako příklad si můžeme uvést studium materiálového složení staveb znázorněných na mapách stabilního katastru. Jiří Škabrada ve své knize *Lidové stavby: architektura českého venkova* poukazuje na velmi častý jev, kdy se barevnost na mapě, jež měla uživateli map dát informaci o tom, jaké je materiálové složení předmětné stavby, neshoduje s výsledky stavebně historických průzkumů.²⁴ Vzhledem k nevýjimečnosti takovýchto situací (nejde tedy o chybu zhotovitele) je vysoce pravděpodobné, že se během uplynulé doby nutně musela představa o materiálovém složení tzv. „nehořlavého“ domu změnit. Náš náhled na mapy stabilního katastru je ovlivněný dobou, ve které žijeme, našimi vlastními zkušenostmi a dále také vlastními exaktními představami o tom, jak by takový správný nehořlavý dům měl vypadat. Zcela odlišný pohled člověka, který tvořil v první polovině 19. století mapy stabilního katastru a jemuž k „prohlášení“ budovy za nehořlavou stačilo, aby chalupa měla pouze vyzděné topeniště s komínem a střechu z kvalitního materiálu považovaného za nehořlavý, jako je šindel nebo keramika, nám přijde přinejmenším zvláštní. Při konfrontaci s dodnes stojící stavbou se tak může stát, že budova znázorněná na mapách stabilního katastru červeně by sice měla být podle současných představ zděná, ale ve skutečnosti se jedná o dřevěnou chalupu opatřenou dílčími protipožárními úpravami. Rozlišování stavebního materiálu budov podle barevného znázornění na mapě se tak jeví jako příliš zjednodušující a je třeba s těmito odchylkami počítat, případně se u dochovaných staveb pokusit jejich materiálové složení ověřit terénním výzkumem.

Nakonec bych ráda ještě zmínila poslední důležitou mezeru v poznávání proměn historické zástavby, která je dle mého názoru pro tuto diplomovou práci zcela zásadní. Každá z využitých map totiž zachycovala krajinu v podobě „tady a teď“. Mapy tedy zachytily pouze aktuální situaci, nikoliv historický vývoj.²⁵ Posloupnost vzniku jednotlivých map nám tak sice může dát určitý náhled do vývoje zástavby, z něhož se můžeme pokusit vytvořit časovou osu proměn dané stavební historické lokality. Nikdy si však svou vytvořenou dějovou linkou nemůžeme být plnohodnotně jistí, neboť nevíme, co se dělo v mezidobích mezi jednotlivými

---

²⁴ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 53.

²⁵ Jistou výjimkou jsou snad jen mapy stabilního katastru, do kterých se po určitém období zakreslovaly již dříve proběhnuší.

etapami mapování. Ať už nám mapy a informace napovídají o sporných situacích cokoli, vždy se bude jednat pouze o naši interpretaci, protože vývoj mezi jednotlivým mapováním neznáme a pravděpodobně nikdy stoprocentně znát nebudeme, protože podrobit plošně celá sídla podrobnému destruktivnímu archeologickému výzkumu, který by situaci objasnil, je nerealizovatelné.

V této podkapitole jsem se pokusila poukázat na některá bílá místa, na něž můžeme narazit při studiu katastrů a mapových materiálů a u jejichž výkladu bychom podle mého názoru měli být obezřetní.

1.2 Berní rula

Po třicetileté válce se ukázalo jako nezbytné vytvoření jednotného soupisu poddanského majetku, který by se stal podkladem pro výběr daně. Roku 1654 tak došlo k uzavření prvního velkého soupisu majetku, jenž byl uskutečněn tzv. generálními visitacemi, které provedly soupis a popis všech vesnic, měst a městeček na našem území. Do berní ruly byly kromě jmen všech osedlých zaznamenány také informace o jejich sociálních a majetkových poměrech, dále je zde uváděna kvalita půdy a zmíněny jsou také usedlosti pusté či opětovně osazované. Důležité je však dodat, že berní rula je sice prvním a v mnohých věcech přelomovým soupisem půdy prováděným celoplošně na našem území, avšak stále se jedná pouze o soupis majetku poddanského (tj. rustikálního), jelikož dominikal v této době dani podléhal.²⁶

Berní rula je pro mou diplomovou práci důležitá, jelikož vznikla nedlouho po založení části novověkých broumovských vsí. Údaje, které jsou v ní obsaženy, tak s velkou pravděpodobností zachycují kolonizační realitu. Jelikož k berní rule nebyl vytvořen jednotný mapový podklad, je pro nás výhodné kombinovat informace o počtu domů a sociální skladbě obyvatel, jež jsme načerpali ze studia tohoto pramene, s informacemi obsaženými v mapách Hesseliova urbáře vzniknuvšího nedlouho poté.

Berní rula se dočkala edičního vydání, její studium je proto případným zájemcům ulehčeno, jelikož odpadá jinak nezbytná znalost čtení starých textů. Ke své práci jsem využila jak dvousvazkovou souhrnnou edici publikovanou po 2. světové válce od Karla Doskočila,²⁷

---

²⁶ BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 12. století*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-2318-1. str. 17–23.

²⁷ DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 1. sv.* Praha, 1953, DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 2. sv.* Praha, 1954.

kteřá mi sloužila především pro rychlou orientaci, tak podrobnější edici Václava Pešáka, jež oproti předchozí uvádí např. jména osedlých.²⁸

1.3 Hesseliův urbář: pramen pro poznávání broumovské krajiny

Urbář J. G. Hesselia je dokumentem, jenž mapuje broumovskou krajinu nejen slovem, ale (pro urbář netradičně) také mapou. Hesselius svým dílem podal jedinečnou zprávu o podobě broumovské krajiny v poslední třetině 17. století a díky svému smyslu pro detail možná i o každodennosti venkovského obyvatelstva svojí doby. Vzhledem k tomu, že jde o unikátní pramen, který je navíc stěžejní pro větší část mého výzkumu, dovolila jsem si věnovat osobnosti Hesselia, jeho dílu a začlenění jeho urbáře do kontextu soupisů půdy vzniklých na Broumovsku na následujících stránkách větší prostor.

1.3.1 Urbáře broumovského panství

Urbáře v minulosti vznikaly především z fiskálních důvodů. Pro vrchnost v nich byly zaznamenané cenné údaje o poddanských povinnostech plynoucích z držby jejich majetku. Nejinak tomu bylo i na Broumovsku. První urbář pro tuto část našeho území byl zpracován již ve 14. století.²⁹ V pořadí druhý urbář vznikl až s odstupem času, a to v roce 1631. Nedlouho poté, tj. roku 1654, vzniká urbář další.³⁰ Tomáš Šimek vznik těchto dvou urbářů, které od sebe dělí relativně krátké časové období, dává do souvislosti se snahou vrchnosti docílit rychlé hospodářské obnovy panství, jenž bylo tou dobou poničené v důsledku předchozích válečných let. Přesný soupis majetku, který by zachytil celkový stav panství, tak byl jedním z klíčových úředních podkladů umožňující zdárný proces obnovy.³¹

Mezi lety 1754–1756 vznikaly na broumovském panství další samostatné urbáře, ovšem vždy pouze pro vybrané vsi.³² Tyto jednotlivé urbáře „...obsahují prelimináře kostelů, škol, dvorů, mlýnů a jiných vrchnostenských podniků, potvrzování rychtářů, odběr piva z vrchnostenského pivovaru v Olivětíně, odběr páleny, vyměření daní. Je zde uveden soupis

²⁸ PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rula 12: Kraj hradecký. 1 díl*. Praha, 1951.

²⁹ ŠIMEK, Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámrsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 204.

³⁰ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 14.

³¹ ŠIMEK, Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámrsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 204.

³² KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 15.

*poddaných, úroční plat ke svátkům sv. Jiří, Vavřince a Mikuláše, dále lesní platy, povozní o vánocích, platy od rychtářů a platy od svobodníků, naturální dávky a roboty, případně údaje o převedení robot nepeněžní dávky.*³³ Pro některé vsi tohoto regionu vznikly v roce 1773 také tzv. *fasse*³⁴ a následně roku 1776 urbaniální výtah.³⁵

Někteří historikové věnovali pozornost nejstarším urbářům Broumovska již v minulosti. Například Jaroslav Čechura a Marie Ryantová se ve své studii *Urbář Kláštera Břevnov* zabývají nejstarším Broumovským urbářem.³⁶ Pod vedením prof. PhDr. Petra Vorla, CSc. vznikla v roce 2009 na půdě Univerzity Pardubice diplomová práce Martiny Reslové, která se věnuje především urbářům z roku 1631 a 1654.³⁷

V roce 1676 vznikl na Broumovsku urbář, jehož autorem se stal správce zdejšího panství Johann Georg Hesselius. „Datum jeho vzniku spadá do období kontinuálních oprav prováděných v urbáři z roku 1654 až do konce 17. století, a tak prvním poznatkem je, že v té době existovaly vedle sebe dva urbáře s celkem totožnými zápisy.“³⁸

Broumovský ilustrovaný urbář vznikl v době, kdy byl klášterním opatem Tomáš Sartorius. A byl to právě on „...kdo v úvodu k urbáři pověřil již zmíněného správce panství Hesselia, aby opravil možné chyby při opisování předchozích urbářů, čímž mohly být kráceny důchody kláštera, zejména však, aby doplnil chybějící údaje.“³⁹ Hesselius svůj úkol splnil a stvořil urbář, který se skládá z textové části a dále z 24 obrazových kolorovaných příloh označovaných jako „pohledové mapy“.

Mezi lety 2000–2001 došlo k restaurování Hesseliova urbáře. Dokončení prací podnítilo uspořádání vědecké konference, z níž je část příspěvků publikována ve *Sborníku východočeských archivů* z roku 2004. Příspěvky ve sborníku se věnují významu tohoto pramene v historickém bádání, jeho jazykové struktuře, ale i samotné osobě Johanna Georga Hesselia.

---

³³ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 15.

³⁴ TAMTÉŽ. str. 15.

³⁵ ŠIMEK, Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámrsrk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 205.

³⁶ ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie. Urbář kláštera Břevnov z roku 1406. In *Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická* 161. Praha, 1992, č. 3–4, s. 79–107.

³⁷ RESLOVÁ, Martina. *Vývoj broumovského panství na základě urbářů z let 1631–1676*. Pardubice, 2009, diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická. prof. PhDr. Petr Vorel, Csc.

³⁸ TAMTŽ. str. 205.

³⁹ TAMTŽ. str. 206.

Hesseliův urbář byl pro svůj nadregionální význam prohlášen movitou kulturní památkou a své místo jako nedocenitelný historický pramen nalezne zcela jistě jak mezi badateli věnujícími se historické demografii, lingvistice či kartografii, tak třeba i mezi historiky kulturní krajiny.

1.3.2 Osobnost J. G. Hesselia

Johan Georg Hesselius se narodil jako prvorozený syn do významné měšťanské rodiny vlastníků v Broumově na náměstí dům.⁴⁰

Jeho otec Baltazar Martin Hesselius vykonával na Broumovském panství funkci tzv. „Ambtmanna“, tj. klášterního úředníka. Svou pozici zastával v nelehké době třicetileté války a stejně jako později jeho syn si i on zřejmě ve své funkci vedl velmi dobře. Během svojí kariéry zastával pozici hospodářského správce celého benediktinského kláštera v Broumově, dále místo purkmistra sousedního polického panství, ale byl i broumovským konšelem. Kariérní úspěchy Martina Hesselia byly oceněny císařem Ferdinandem III., který ho povýšil do šlechtického stavu. Otec J. G. Hesselia zemřel 13. října 1680 – jen pár týdnů poté, co byla vykonána poprava selských rebelů z téhož roku.⁴¹ Hesselius starší byl dvakrát ženatý, z obou manželství vzešlo dohromady 6 synů. Z prvního manželství s Ester, roz. Kahlerovou, pocházel pouze nejstarší syn J. G. Hesselius, jenž se po vzoru otce stal, jak již víme, úředníkem. Mladší synové z druhého manželství Baltazara Hesselia s Martou, roz. Scholzovou, se téměř všichni dali na církevní dráhu. Jediný syn Ivan se rozhodl jít cestou textilního řemesla, které mělo na Broumovsku dlouholetou tradici.⁴²

Johann Georg Hesselius absolvoval roku 1650 broumovské gymnázium, po němž se vydal na tradiční cestu „na zkušenou“. Během ní navštívil Bavorsko, Tyrolsko a Itálii. Jeho studijní cesta však trvala krátce. Roku 1651 J. G. Hesselius nastartoval funkci písaře a výběřčího daně svou celoživotní byrokratickou kariéru, během níž 11 let působil v císařských službách jako výběřčí cla, dále zastával pozici městského rychtáře a ve čtyřiceti letech nakonec

---

⁴⁰ Dnešní dům s čp. 94 na rohu náměstí a Hradební ulice.

⁴¹ ČECHURA, Jaroslav. Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 217.

⁴² KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddani slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 36.

dosáhl vrcholu své kariéry, když se z něj, stejně jako z jeho otce, stal správce celého broumovského panství. Tento post zastával až do své smrti 11. března 1965.⁴³

Stejně jako jeho otec, byl i J. G. Hesselius dvakrát ženatý. Jeho první ženou se stala Hedvika Eufrozina, roz. Walzenbergerová. Poté, co v roce 1681 ovdověl, si vzal Annu Uršulu, roz. Jankeovou. Druhé manželství však bylo bezdětné, a tak společně s Annou Uršulou vychovával pět potomků vzešlých z předchozího vztahu. Nejvíce informací máme o prvorozeném synovi Johanu Karlovi (*1656), který se stal benediktinským mnichem a zanechal po sobě několik hudebních skladeb. Jeho život ukončila morová epidemie, jíž podlehl 4. října 1680. Druhý syn Leopold Francz (*1658) se nedožil dospělosti a zemřel v nízkém věku v době svého studia na broumovském gymnáziu. Roku 1660 se Hesseliovi narodila dcera jménem Anna Magdalena, která se později provdala za soukeníka jménem Benedikt Jahn. Soukeníkem se stal také poslední ze tří Hesseliových synů Baltazar Martin narozený roku 1662. Posledním potomkem J. G. Hesselia byla opět, dcera Ester Hedvika (*1667). Ta se stala manželkou knížecího správce v Münsterbergeru.⁴⁴

Velmi dobré společenské postavení Hesseliovi nepřinesly pouze dva výše zmíněné statky, ale také spolupodíl na dědictví z otcova majetku a další nakoupené nemovitosti, kterými se snažil zajistit početnou rodinou. Roku 1672 koupil J. G. Hesselius svůj vlastní měšťanský dům sousedící s domem jeho prvního tchána Walzenbergera. V roce 1672 koupil za 70 kop míšeňských menší zahradu ve Velké Vsi, roku 1666 svůj majetek rozšířil o relativně velký pozemek hned za městem nacházející se v dnešních Heřmánkovicích. Roku 1681 získal Hesselius od Martina Beyla nárožní zahradu u hřbitova.⁴⁵ Jan Čechura se ve své studii o tomto významném barokním regionalistovi k jeho majetkovým poměrům vyjadřuje takto: „...jeho úřední činnost nebyla výlučným zdrojem jeho obživy, což jej po mém soudu učinilo nezávislejším na ‚zaměstnavateli‘. Navíc v mikrokosmu mnohostranných zájmů mezi klášterem, poddanským městem a stejnojmenným panstvím naznačené materiální zázemí propůjčovalo Hesseliovi v pravdě mimořádné postavení.“⁴⁶

---

⁴³ ČECHURA, Jaroslav. Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–2015. ISSN 231-6307. str. 217.

⁴⁴ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddani slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 38.

⁴⁵ TAMTÉŽ. str. 38–39.

⁴⁶ TAMTÉŽ. str. 39.

O tom, jak váženým měšťanem J. G. Hesselius byl, svědčí i následující řádky popisující průběh jeho posledního rozloučení. „*Pohřben byl 13. března 1695 ve farním kostele sv. Petra a Pavla za hojně účasti lidí z města i venkova, s kázáním faráře Ruperta Hausdorfa a za přítomnosti dvanácti mnichů broumovského kláštera a dvou prelátů křešovského kláštera, kde působili jeho dva bratři.*“⁴⁷

Svou „literární“ kariéru začal J. G. Hesselius česko-německým překladem Městských práv království českého, v němž prokázal svou brilantní znalost českého jazyka.⁴⁸ Kromě svého urbáře z roku 1676, který je jedním ze stěžejních pramenů pro tuto práci a jehož stručnému představení se budeme samostatně věnovat níže, je však Hesselius znám také díky své kronice popisující broumovskou rebelii z roku 1680. Hesselius v ní zachytil den pod dni více než stodenní období velké selské trojrebelie odehrávající se na broumovském panství, v Broumově a na Policku. Kromě deníkového záznamu průběhu celého povstání sesbíral Hesselius také velké množství jinak nezachovaných dokumentů souvisejících s těmito konflikty.⁴⁹

Hesselius se tak svými díly, jež vznikla zcela z ryzích úředních potřeb, ale kterým tento jedinečný a nadaný byrokrat vtiskl osobitou stopu literární a kresebnou, stal jedním z prvních českých historiků – regionalistů.⁵⁰

1.3.3 Některé specifické prvky Hesseliova urbáře

Textová část urbáře začíná úvodním slovem broumovského opata Tomáše Sartoria a stručným textem J. G. Hesselia, který na tomto místě čtenáře informuje o svém pověření k sestavení tohoto důležitého dokumentu. Jako první je v urbáři uvedeno město Broumov, kde jsou vypsáni měšťané vlastníci selské usedlosti ve vsích okolo Broumova. Na dalších stranách nalezneme soupis robotních i finančních povinností poddaných vůči vrchnosti. Mezi finanční povinnosti poddaných bydlících v devatenácti vsích uvedených v urbáři patřila povinnost

---

⁴⁷ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 36.

⁴⁸ ČECHURA, Jaroslav. Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 219.

⁴⁹ ČECHURA, Jaroslav. *Broumovská rebelie*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-215-4. str. 17.

⁵⁰ ČECHURA, Jaroslav. Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 224.

úročních platů na svátek sv. Jiří, sv. Jana a sv. Michala. Dále ohodnocení placení na sv. Vavřince a sv. Mikuláše a dále odvádění lesního platu v naturálních dávkách.⁵¹

„Robotní povinnost na Broumovsku byla především potažní, protože vrchnost koně na svých dvorech nechovala.“⁵² Robotu v podobě ruční práce na pozemcích šlechty byla povinností pouze nejnižší sociální vrstvy domkářů či zcela nemajetných. Jedinečný je potom seznam všech užitých zkratk. Tyto originální zkratky propojují různé informace z textové části urbáře s příloženou mapovou přílohou.⁵³

Pro potřeby této práce je stěžejní právě tato obrazová příloha. Hesselius ji zhotovil na úzkých obdélných pásech vysokých 22 cm, jejichž délka se pohybuje přibližně mezi 0,5 m až 2,5 m.⁵⁴ Nalezneme na nich samostatně zobrazené město Broumov, 19 vesnic nacházejících se na broumovském panství a samotné mapové pásy zachycující hornatý horizont broumovské kotliny ze všech čtyř světových stran.

Mapy, které Hesselius vytvořil, jsou v současné historiografii nazývány jako pohledové, jelikož nebyly vytvořeny na základě exaktních kartografických metod, jež by nám umožnily přesné určení pozice jednotlivých nemovitostí. Hesselius oproti současným mapovým plánům na svých pohledových mapách, s výjimkou Otovic a Rožmitálu, také neuvádí orientaci sídla vůči světovým stranám.⁵⁵

Na všech mapových pásech nalezneme prakticky totožný výjev zachycující úzký pruh v řadě stojících stavení, které zpravidla obklopují místní vodní tok a tvoří dlouhou zastavěnou linii táhnoucí se napříč celým údolím. Tento způsob sídelní struktury je v krajině Broumova patrný dodnes. Výše uvedená odlišná délka mapových pásů pravděpodobně souvisí s odlišnou délkou těchto Hesseliem zachycených vesnic.⁵⁶

Hesselius sice neměl k dispozici moderní měřičské metody, jež by mu umožnily přesné zanesení objektů na mapu tak, aby odpovídalo skutečnosti, zdá se však, že podobu jednotlivých

---

⁵¹ ŠIMEK Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203-215. ISSN 231-6307. str. 209.

⁵² ŠIMEK Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203-215. ISSN 231-6307. str. 209.

⁵³ TAMTÉŽ.

⁵⁴ TAMTÉŽ. str. 206.

⁵⁵ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 24.

⁵⁶ ŠIMEK Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203-215. ISSN 231-6307. str. 206.

sídel zobrazil v rámci omezených možností velmi věrně. Mapy, ač velmi schematicky kreslené a s chybějící perspektivou, znázorňují veškeré stavby nacházející se ve vesnici, a to včetně kostela, fary, hospody nebo rychty. Jednotlivá zemědělská stavení jsou znázorněna až s obdivuhodným smyslem pro detail a se vším příslušenstvím patřícím k usedlosti. Větší zemědělské statky tak mají mimo hlavní obytnou budovu vedle sebe znázorněnou také stodolu či kolnu. Za usedlostmi nalezneme táhnoucí se lán načervenalé zemědělské půdy, přecházející v zeleně značené pastviny a končící v místě, kde začíná sytě zelený pás lesů, jež v této době vlastnila vrchnost. Z kreseb je také patrné, z jakých materiálů jsou jednotlivé nemovitosti postaveny. Doložit tím tak můžeme oblibu kamene u selských usedlostí již v 17. století, ačkoli to stále ještě byly pouze předchůdci svých slavnějších následovníků – ikonických klasicistních statků broumovského typu. Naopak drobnější nemovitosti stavěné do středu zástavby zachycuje Hesselius jako částečně roubené chalupy bez okolních pozemků. Důmyslné značení různých prvků v krajině je využito i při znázornění sociální stratifikace obyvatelstva. Velké selské statky jsou Hesseliem značeny římskými číslicemi, kdežto drobné nemovitosti chalupníků či zahradníků písmeny latinské abecedy. Červeně vyznačená hranice mezi pozemky označuje místo, kde končí poddanský majetek a začíná půda patřící vrchnosti.⁵⁷ Pro lepší orientaci v majetku oddělil od sebe Hesselius jednotlivé usedlosti na mapách jednoduchými ploty.

V mapách znázornil nejen cesty a silnice tvořících důmyslnou dopravní síť po zdejších kraji, ale zachytil i důležité obchodní cesty procházející skrz Broumovskou kotlinu až do sousedního Kladska. Hesselius také znázornil mnoho místních cest zvaných „kamenné“. Tyto kamenné cesty jsou dodnes zčásti zachované a staly se součástí paměti zdejší krajiny.⁵⁸

Mapy dále zpestřují kresby zachycující každodennost života na vsi. Tyto schematické skici vnášejí do pohledových map život a pohyb. Při pečlivém prohlížení mapových pásů tak můžeme nalézt třeba koně táhnoucí povoz, sedláky pracující na polích, dva dělníky u kolomazné pece nebo hrobníka kopajícího jámu pro nebožtíka. Hesselius nezapomněl znázornit také různé technické nemovitosti související neodmyslitelně s každodenním životem

---

⁵⁷ ŠIMEK Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 206–208.

⁵⁸ Tématu kamenných cest se ve své diplomové práci věnuje Jan Fišer. (FIŠER, Jan. *Kamenné cesty v Broumovských stěnách a jejich význam pro utváření identity krajiny a regionu*. Náchod, 2016, bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta. RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D.)

místních obyvatel. Jedná se především o mlýny a pily, ale naleznout můžeme třeba i pec na výrobu kolomazi.⁵⁹

Ve čtyřech pásech zobrazujících horizont Broumovska zachytil Hesselius krásu zdejšího kraje. Projevil však také svůj smysl pro detail, když kromě hranice panství částečně kopírující zemskou hranici, zakreslil také skály tyčící se vysoko v kopcích, potůčky, rokle a vyhlídky. Horizonty, na rozdíl od většiny vesnic, mají Hesseliem přikreslené slunce, jehož denní poloha nám může pomoci určit světové strany. První horizont zachycuje východní část země od Šonova až po Otovice v době časného rána. V poledne se slunce vyhoupne nad jižní skalnatý pás Broumovských stěn mezi Otovice a Božanov a následně odpoledne pokračuje horizontem dál na západ od Božanova až k Verněřovicím. Poslední strana Javořích hor zastupující noc představuje úsek táhnoucí se až k Janovičkám. Tyto jednotlivé Hesseliovy horizonty přitom na sebe navazují a tvoří tak něco, co může současníkům připomínat dokonalou panoramatickou fotografii focenou v průběhu celého dne někde ze středu Broumovské kotliny.⁶⁰

Hesselius díky své skvělé místní znalosti, výtvarnému talentu a ctižádosti vytvořil obdivuhodné dílo, které je dnes cenným pramenem pro poznávání místní krajiny, zakládacích sídelních systémů, sociální skladby obyvatel a místopisu.

1.3.4 Význam Hesseliova urbáře pro tuto práci

Hesseliův urbář je pro mou práci stěžejní, jelikož za jeho pomoci se lze přemostit z doby 19. století, kdy vzniklo první moderní katastrální mapování (viz. stabilní katastr) do doby 17. století, v němž vznikla již výše zmíněná berní rula. Pohledové mapy broumovského urbáře zachycují krajinu v prostoru, krátce po vzniku mladých vesnic. Z tohoto důvodu je pravděpodobné a srovnáme-li údaje v berní rule i Hesseliově urbáři tak i téměř jisté, že mezi vznikem novověkých vesnic a Hesseliovým mapováním došlo v krajině jen k minimálním změnám ve stavu zástavby a osídlení. Urbář je tak jedinečným pramenem, který zachycuje plnohodnotný obraz broumovské barokní krajiny a neomezuje se pouze na slovní popis.

Jedním z prvních historiků, kteří se v minulosti systematicky věnovali fenoménu Hesseliova urbáře, je Vratislav Šmelhaus. Ten v 70. letech minulého století vydal tento urbář

---

⁵⁹ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír. (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 25–26.

⁶⁰ ŠIMEK Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámorsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307. str. 206.

ve dvou svazcích skládajících se z textové části vydané v originální německy psané verzi⁶¹ a z kompletní obrazové přílohy, ovšem otisknuté pouze v černobílých kopiích.⁶²

Pod záštitou Národního zemědělského muzea vyšla v roce 2014 nově zpracovaná kritická edice tohoto jedinečného pramene. Hesseliovo dílo bylo přeloženo do češtiny a vydáno společně s veškerou obrazovou přílohou.⁶³

1.4 Tereziánský katastr

Tereziánský katastr z poloviny 18. století, který vznikl spojením soupisu dominikální a rustikální půdy, je výsledkem centralizačních snah Marie Terezie, jež měly vést k efektivnější správě všech zemí. Nový soupis držby majetku se vyznačoval svou snahou o přesnost, avšak stále neobsahoval mapovou přílohu, takže u veškerých informací, které v něm nalezneme, si musíme vystačit pouze se slovním popisem.⁶⁴

Také tereziánský katastr se, stejně jako berní rula a Hesseliův urbář, dočkal edičního vydání, které vyšlo ve třech svazcích (rustikál sv. 1 a 2, dominikál sv. 3).⁶⁵ V edici jsou uváděny kromě výměry pozemků také údaje o bonitě půdy, specifických zemědělských provozech a jiných způsobech obživy obyvatel. Ve třetím, tj. dominikálním svazku je pro poznávání vesnické krajiny zajímavé např. relativně detailní popsání velikosti mlýnů nebo také počet duší náležejících k místnímu kostelu. Tyto detailní popisy krajiny, společně s jednoduchým soupisem již existujících domů, jsou cenným podkladem pro studium rozšiřujícího se osídlení.

1.5 Josefský katastr

Josefský katastr, který vznikl v 80. letech 18. století za vlády Josefa II., se stal v mnohých věcech revolučním počinem. Jako první katastr totiž uplatňoval princip rovnosti zdanění všech pozemků, tzn. rustikálních i dominikálních. Dále zaváděl tzv. topografické číslování, podle

---

⁶¹ ŠMELHAUS, Vratislav. *Prameny k dějinám Broumova*. Praha, 1975.

⁶² ŠMELHAUS, Vratislav (ed.). *K dějinám osídlení. 1. Broumovský urbář 1676/7*. Praha, 1976.

⁶³ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1.

⁶⁴ BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 21. století*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-2318-1. str. 41.

⁶⁵ CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964.

CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 2. Rustikál (kraje K–Ž)*. Praha, 1966.

BURDOVÁ, Pavla (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 3. Dominikál*. Praha, 1970.

kterého byly evidovány veškeré nemovitosti v obci (tj. stavby včetně svých popisných čísel i pozemky).⁶⁶

Josefský katastr však bohužel není, na rozdíl od svých předchůdců, zatím edičně zpracován. Jeho studium je tak možné pouze z písemných originálů pro Broumovsko uložených v Národním archivu v Praze. Katastr mi opět v kombinaci s porovnáním informací v tereziánském katastru a s prvním číslováním domů z let 1770–1771, umožnil především vhlédnout do podoby rozšiřování zástavby.

1.6 Stabilní katastr

O vzniku stabilního katastru bylo rozhodnuto dne 23. prosince 1817 císařským patentem. Tento katastr, vyhotovený pro předlitavskou část rakouského císařství, byl v celé řadě aspektů velmi inovativní. Důkazem toho může být i to, že se později stal základem pro všechny moderní katastrální mapy.⁶⁷

Do map provedených v měřítku 1:2 880 (jeden palec na mapě odpovídá 40 rakouským sáhům) se zakreslovaly katastrální hranice obcí i jednotlivých pozemků v nich.⁶⁸ Pro měřičské práce byli vybráni vojenští nebo civilní geometři, kteří dostali za úkol zaznamenat do map pozemkovou držbu s největší možnou mírou přesnosti. Nový katastr od sebe rozlišoval pozemky podléhající zdanění a pozemky od daně osvobozené (hřbitovy, veřejné komunikace atp.). Půda, jež dani podléhala, se dále dělila na půdu plodnou (zahrady, vinice, lesy, pastviny, pole a louky) a neplodnou (např. stavební parcely).⁶⁹

Mapy stabilního katastru byly vyhotoveny ve dvou verzích: císařské otisky (tzv. čistopisy) a indikační skici. Do map se zapisovala pozemková čísla a barevně se odlišovaly také budovy postavené ze spalných a nespalných materiálů a veřejné budovy.⁷⁰ Zatímco císařský otisk je finální podobou prováděného mapování, indikační skica je terénní příručkou geometra, do které se kromě popisných čísel domů také v 2. polovině 19. století zakreslovaly

---

⁶⁶ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: Architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-082-5. str. 52.

⁶⁷ BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 12. století*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-2318-1. str. 34.

⁶⁸ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: Architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-082-5. str. 53.

⁶⁹ NOVOTNÝ, František. *Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na Král. České: pro posluchače vys. škol technických a pro civ. techniky*. Státní správa zeměměřičství a katastru. Online: 17. 12. 2014 [cit. 2020-08-02].

URL:<[⁷⁰ Viz kapitola č. 1.1 Obecná problematika využití historických katastrů a map jako pramene pro poznávání vývoje osídlení.](http://www.cuzk.cz/CUZK/media/knihy/Novotny%20F%20Nauka%20o%20rakouskem%20katastru/03.htm#III.></p></div><div data-bbox=)

změny, jež v terénu v průběhu času vznikly. V některých případech se však indikační skica vlivem časté manipulace a přepisování stala téměř nečitelnou.⁷¹

V současné době lze prohlížet mapy stabilního katastru v digitalizované podobě na internetových stránkách Ústředního archivu zeměměřictví a katastru (<http://archivnimapy.cuzk.cz/>). Písemné operáty ke stabilnímu katastru jsou však stále dostupné jen v originálech zpřístupněných Národním archivem v Praze.

Stabilní katastr je v současné době, společně s lidarovým a leteckým snímkováním povrchu země, považovaný za naprosto základní pramen pro poznávání vývoje osídlení, ale i půdorysných struktur jednotlivých obcí a měst. Důvody, které zvyšují jeho oblibu mezi badateli, jsou zřejmé. Kromě vysoké míry přesnosti a zachycení krajiny těsně před nástupem průmyslové revoluce, je to také jeho snadná dostupnost z pohodlí domova pomocí internetu. Pro mou práci je stabilní katastr důležitý nejen proto, že v sobě opět obsahuje údaje o rostoucí zástavbě, ale je pro mne i velkým pomocníkem při hledání původního jádra osídlení a nalézání vyměřovacích soustav lokátorů při zakládání sídla.⁷²

V souvislosti s těmito úvahami se však nabízí zcela legitimní otázka, zda jsou mapy stabilního katastru pro poznávání barokní krajiny a jejích sídel vůbec relevantním zdrojem, protože mezi založením nových osad a vznikem stabilního katastru uběhlo několik staletí, která s sebou přinesla mnoho proměn. Především expanze zástavby směrem do extravilánu, ale i intravilánu sídla, mohla v průběhu let narušit původní úmysl lokátora a změnit půdorys sídla k nepoznání. Jsme tedy vůbec schopni nahlížet do novověké krajiny optikou map, jež vznikaly až v první polovině 19. století, takže mezi založením vesnice a vznikem mapy uběhlo několik staletí? Jakým způsobem můžeme doložit obecně uznávaný názor, že vzhled středověké (v případě mé diplomové práce barokní) krajiny se nezměnil a byl zafixován ve své původní podobě až do doby vzniku stabilního katastru? Na tyto otázky nám může na Broumovsku odpovědět právě porovnání informací obsažených ve stabilním katastru s již výše zmíněným Hesseliovým urbářem.

---

⁷¹ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: Architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-082-5. str. 53.

⁷² Viz kapitola č. 2 Retrospektivní vyhledávání vyměřovacích soustav lokátorů v půdorysech obcí a měst.

1.7 První, druhé a třetí vojenské mapování

Všechna vojenská mapování byla prováděna především za účelem zkvalitnění a zjednodušení přesunů vojska po rakouském císařství. Z tohoto důvodu je v mapách a jejich písenných operátech věnována velká pozornost komunikacím a jejich stavu, řekám, hloubce brodů, využití půdy nebo veřejným budovám.

Účelem prvního vojenského mapování v 60. a 80. letech 18. století (tzv. Josefského) bylo nahrazení již zastaralého Müllerova mapování. Kolorované originály v měřítku 1:28 800 jsou uloženy ve Vídni, v Čechách jsou dostupné pouze černobílé kopie. Druhé, tzv. Františkovo mapování (měřítko 1:28 800), proběhlo mezi lety 1836–1852. Podkladem pro něj byly mapy stabilního katastru. Druhé vojenské mapování je pro historiky krajiny cenné, jelikož zachytilo krajinu během jejích proměn při průmyslové revoluci. Třetí vojenské mapování proběhlo v letech 1876–1878 (Morava a Slezsko) a 1877–1880 (Čechy) a oproti předchozím dvěma se může pyšnit především uvedením výškopisu.⁷³

Pro mou práci je ovšem nejdůležitější první vojenské mapování, jelikož mi může alespoň částečně nahradit mapy Hesseliova urbáře u vsí, které vznikly později než slavný broumovský urbář. Všechny mapy vojenského mapování jsou zpřístupněny zájemcům online na internetové adrese http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=1vm.

---

⁷³SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 1998. ISBN 80-85268-73-6. str. 41–44.

2 Retrospektivní vyhledávání vyměřovacích soustav lokátorů v půdorysech obcí a měst

Naleznout systém v pravidelně sestavených půdorysech měst a obcí se snažilo v minulosti již mnoho badatelů. Ti se však zabývali především vrcholně středověkými sídly s pravidelným půdorysem. Nejznámější výzkum bezpochyby publikoval Zdeněk Smetánka, který se věnoval zaniklé středověké vsi Svidna. Při své archeologické práci si všiml, že jistá pravidelnost v půdorysu zaniklé vsi je viditelná na první pohled pouhým okem. Na základě toho podnikl podrobnější měřičský výzkum, jehož výsledkem bylo zjištění, že relativně konstantní hodnotou je šířka parcel, zatímco délka pozemkového pruhu kolísá. Šířka pozemkového pruhu, která se následně nápadně opakovala v půdoryse Svidne, považoval Zdeněk Smetánka za zakládací modul, jenž byl při vyměřování vsi užít.⁷⁴

Ačkoli se Smetánkovi nepodařilo identifikovat naměřené hodnoty se starými měřičskými mírami, jeho badatelský počín se stal podnětem pro další výzkumy jiných badatelů nejen z řad archeologů. Téma začala rozvíjet např. Zuzana Pešková s Jiřím Škabradou.⁷⁵ Jiří Škabrada dále během své pedagogické praxe zadává dílčí práce studentům navštěvujícím jeho kurzy. Z aktivity prof. Škabrady a pod záštitou Univerzity Pardubice se koná také v Kutné Hoře každoroční setkání příznivců tématu vyhledávání původních vyměřovacích modulů.

Jednou z možností, jak studovat původní vyměřovací soustavy vybraných sídel, je práce s mapovými podklady. Ve vědeckém prostoru je obecně uznávána teze, že z map stabilního katastru lze spolehlivě studovat sídla vrcholně středověkého původu, pokud přihlédneme ke všem aspektům, které mohly půdorys zdeformovat (přeměření, dělení, husitské války, třicetiletá válka, raabizace atd.).⁷⁶ Využít přitom musíme především mapy vyhotovené v tzv. císařských otiscích. Ty totiž po boku vyhotovení mapy disponují primitivním měřítkem, které se stane základem našeho měření. Následně je nezbytné v půdorysu sídla naleznout místo, jež se projevuje pravidelně rozměřenou soustavou pozemků. To znamená, že naším úkolem

---

⁷⁴ SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice – zaniklá Svidna*. Praha, 1988. str. 34.

⁷⁵ ŠKABRADA, Jiří – PEŠKOVÁ, Zuzana. K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích. In *Dějiny vědy a techniky* 39, 2006, č. 3, s. 163–177. ISSN 0300-4414.; PEŠKOVÁ, Zuzana. Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách. In *Dějiny vědy a techniky* 44, 2011, č. 4, s. 237–260. ISSN 0300-4414.; PEŠKOVÁ, Zuzana. Ke zpětnému vyhledávání vyměřovacích soustav lokátorů v půdorysech měst a vesnic. In *Člověk, stavba a územní plánování*. Praha, 2016. s. 29–40. ISBN 978-80-0106002-5. ISSN 2336-7686.

⁷⁶ PEŠKOVÁ, Zuzana. Analýza půdorysů tří vybraných skupin vesnic založených stejnými lokátory. In *Člověk, stavba a územní plánování*. Praha, 2015. s. 89–97. ISBN 978-80-0105655-4. ISSN 2336-7687. str. 86.

je vytipovat (a následně měřičským způsobem ověřit) místa v půdorysu, na nichž převládají parcelní pruhy o stejné šířce. Pokud se některá z měřených šířek nápadně opakuje, jde pravděpodobně o základní modulovou délku, tedy tzv. vytyčovací provazec. Modulová hodnota se přitom může v půdoryse vyskytovat jak ve své absolutní hodnotě, tak také ve svých násobcích.

Jediným problémem může být to, že mapa stabilního katastru má grafické měřítko uvedené ve vídeňských sázích. Tedy jeden díl na císařském otisku stabilního katastru odpovídá 40 vídeňským sáhům, ty se však používaly až od poloviny 18. století. U vsí vysazených dříve je třeba hledat výsledek v českých loktech, tedy násobit číslem 128.

Výpočet pro modulovou délku má charakter trojčlenky. Víme-li měřítko a známe-li způsob, jak přepočítat vídeňské sáhy na české lokty, zbývá nám již do jejího sestavení pouze poslední údaj, jímž je délka měřeného úseku. Z důvodu zmenšení měřičské odchylky je vhodné změřit více stejných pozemků a jejich celkovou délku vydělit jejich počtem. Podobně lze postupovat i u měřítka císařského otisku.

Jednoduchý výpočet vypadá následovně:

$$\frac{\text{délka měřeného úseku}}{\text{měřítko mapy}} * 128 = x \text{ českých loktů}$$

Jako poslední krok k zjištění výsledku nás čeká porovnání odměřených základních modulových hodnot s nám známými ve středověku hojně užívanými mírami.⁷⁷

Je zcela nezpochybnitelné, že výsledné hodnoty jsou zatíženy měřičskou chybou, ať již původního lokátora, tak zhotovitele císařských otisků, či současným badatelem. Z tohoto důvodu je třeba brát výsledky výzkumu jako spekulativní, případně je podpořit podrobným archivním průzkumem, který však přesahuje účel a rozsah této práce.

---

⁷⁷ Např. 32, 42, 52, 72 českého lokte dle PEŠKOVÁ, Zuzana. Analýza půdorysů tří vybraných skupin vesnic založených stejnými lokátory. In *Člověk, stavba a územní plánování*, Praha, 2015. s. 89–97. ISBN 978-80-0105655-4. ISSN 2336-7687. str. 95.

3 Vývoj venkovského osídlení a půdorysná struktura vesnických sídel

3.1 Obecná problematika studia půdorysných sídel

Na výslednou podobu půdorysného uspořádání sídla má vliv především uspořádání zemědělské (orné) půdy, na kterou působí mnoho dalších faktorů jako je doba vzniku, okolní terén či regionální tradice. Avšak jak poznamenává ve své studii J. Pešta, jedno z velkých úskalí současného výzkumu půdorysných sídel je absence jednotného názvosloví u různých forem sídelních struktur, které je tak často užíváno nejednotně. Stávající názvosloví navíc vychází především z dřívějších moravských a německých průzkumů, jež nemusejí být pro české prostředí vždy zcela platné.⁷⁸ „Charakteristickým rysem používané typologie je též určitý formalismus. Sídla jsou často popisována a klasifikována podle jejich výsledné podoby (zpravidla na základě map stabilního katastru, případně terénního průzkumu), bez přihlédnutí k jejich genezi a vazbám na plůžinu a okolní terén. Používaná typologie obvykle také nerozlišuje sídla středověká od mladších, novověkých založení (která se jim mohou po formální stránce podobat).“⁷⁹

Níže uvedený výčet různých podob vesnických sídelních struktur je sice řazený v rámci možností chronologicky, ale přesné určení data urbanistického schématu je úkol s často nejistým výsledkem. Čím hlouběji do minulosti se budeme pouštět, tím méně pramenů budeme mít k dispozici. Většina stávající zástavby pochází z konce 19. století a následně z 20. století. Díky mapám stabilního katastru lze s velkou mírou spolehlivosti zrekonstruovat podobu sídelních struktur z doby první poloviny 19. století. V případech starších se musíme spoléhat na některé regionální zdroje či na písemné prameny, kterých však k zakládání vesnických sídel není dochovaných mnoho.⁸⁰ A pokud jsou, není jisté, zda se formální datum založení vsi dá spojovat s výslednou sídelní strukturou.⁸¹ Prezentované vědecké výsledky se opírají především o analogii s již probádanými obdobně formovanými kolonizačními vesnicemi.⁸²

---

⁷⁸ PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy Památek* 7, 2000, č. 2, s. 153–168. ISSN 1212-1487. str. 153–154.

⁷⁹ TAMTÉŽ. str.154.

⁸⁰ MÁČEL, Otakar. *Slovácko. Architektonický vývoj vesnice*. Praha, 1958. str. 71.

⁸¹ PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy Památek* 7, 2000, č. 2, s. 153–168. ISSN 1212-1487. str. 157.

⁸² Archeologické lokality – Svídna, Pfaffenschlag, Mstěnice apod.

Zcela relevantní otázkou je míra soudržnosti celé sídelní struktury během své existence. Tak, jak se dnes mění podoba katastrálních map slučováním či dělením pozemků, vymežováním nových katastrálních území, pohybem katastrálních hranic obcí či rozšiřováním zastavitelného území, tak se sídelní struktura proměňovala i v minulosti. Změny mohly být vyvolány prostou přirozenou úpravou majetkových poměrů, ale také zásahem šlechty v podobě raabizace či jistých vyšších sil, k nimž lze přiřadit např. rozsáhlé požáry či povodně.⁸³ „*Přesto je však zřejmé, že základní rozvržení komunikací, plužiny, a tím i půdorysu sídel, vzniklé procesem kultivace půdy, neumožňovalo (zejména v případě velkých lokačních sídel s geometricky pevnou strukturou) v průběhu času výraznější prostorové změny.*“⁸⁴ Tento fakt však velmi ovlivňuje i terénní situace, která mnohdy obyvatelům moc příležitostí ke kreativě neposkytovala.⁸⁵ Závěrem je dobré si uvědomit, že ačkoliv studium půdorysných forem nám zatím nabízí stále více otázek než odpovědí, forma půdorysného uspořádání má vliv na celkovou podobu zástavby a společně s kompozičním uspořádáním usedlostí tvoří ráz kulturní krajiny.

3.2 Vývoj plužiny

Plužina tvořila velkou část extravilánu obce a patřila jako zemědělská půda k jednotlivým rolnickým usedlostem. Struktura její podoby je dána jakýmsi kompromisem mezi vlastní iniciativou člověka a terénními podmínkami danými přírodou (členitost terénu, přítomnost vodního prvku apod.). Plužina je představována pouze půdou patřící k usedlostem a nelze k ní řadit obecní majetek v podobě lesů či pastvin.⁸⁶

3.2.1 Úseková plužina

Plužina úseková patří mezi nepravidelně rozmístěné plužiny. Jsou to polnosti o nejednotné velikosti i tvaru rozmístěné po extravilánu sídla. Jednomu vlastníkovvi přitom může patřit hned několik takovýchto úsekových plužin. Tento systém plužin je často využíván v hornatém členitém terénu, který neumožňuje kompaktnější rozměření. Podkapitolou plužiny

---

⁸³ PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy Památek* 7, 2000, č. 2, s. 153–168. ISSN 1212-1487. str. 156.

⁸⁴ TAMTÉŽ. str.156.

⁸⁵ Jedním z takových příkladů je právě Broumovsko, jehož kolonizační podobu definuje horské prostředím, ve kterém se nachází.

⁸⁶ FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno, 1974. str. 149.

úsekové je také plužina scelená, jež vznikla díky mladšímu nesystematickému scelování vedle sebe ležících pozemků.⁸⁷

3.2.2 Traťová plužina

Pozemky v traťové plužině jsou rozděleny do několika sektorů koncentrovaných kolem sídla zvaných tratě. Tyto jednotlivé tratě jsou dále děleny rovnoběžně v pravidelných intervalech na jednotlivé polní pásy. Každý z obyvatel sídla měl pole ve všech tratích, přičemž se dbalo na spravedlivé rozdělení půdy dle jakosti. Jedná se o plužinu spojenou s plánovitým založením sídel typickou pro vrcholně středověká návesní sídla.⁸⁸

3.2.3 Záhumenicová (lánová) plužina

Záhumenicová plužina představuje typickou plužinu vhodnou pro kolonizační plánovité parcelace z doby vrcholného středověku až raného novověku. V této době totiž probíhala kolonizace hornatého pohraničí s velmi členitým terénem, v němž byla tato podoba plužiny jediným možným technickým řešením. Na rozdíl od výše zmíněné traťové plužiny patří ve zdejšímu systému plužin každé usedlosti právě jeden lán. Za lán je označován dlouhý široký pruh zemědělské půdy, který je kolem sídla soustředěn buď lineárně, nebo paprscitě a táhne se až na hranice katastrálního území.⁸⁹

3.3 Typologie půdorysných forem vesnických sídel a vývoj vesnického osídlení našeho území

Půdorysné formy vesnických sídel lze dělit několika způsoby. Nejjednodušší způsob třídění, viditelný na první pohled, je dle míry pravidelnosti půdorysného uspořádání sídla od nepravidelné rozvolněné zástavby až po pravidelné geometrické tvary vzniklé plánovitou

---

⁸⁷ PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3. str. 27.

VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8. str. 238.

⁸⁸ PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3. str. 27.

VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8. str. 234.

⁸⁹ PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3. Str. 27.

VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8. str. 259.

kolonizací. Sídlní útvary je možné roztrdit též dle doby jejich vzniku na středověké a raně novověké vsi (přibližně do 30leté války) a dále na novověká založení (17. – 19. století).

3.3.1 Období raného novověku

Osídlení v období 10. a první poloviny 11. století se nacházelo především v místech úrodných nížin v okolí Polabí, na Kouřimsku, při dolní Vltavě, při střední a dolní Ohři, v Pojizeří a okolo Bíliny či v oblasti dolní Moravy, tedy v místech ležících kolem 300 m n. m. Sídlní struktura byla především rozptýlená a jednotlivé osady se po vyčerpání zemědělské půdy stěhovaly do míst, kde našly nový zdroj obživy. Krajinu tak střídaly neprostupné lesní hvozdy a plochy bažin s vykloučenými místy při vodních tocích, na nichž se nacházely shluky osad. Polovina 11. století znamenala v Evropě populační nárůst, který měl vliv na podobu uspořádání sídlní struktury. Důsledkem zvýšení počtu obyvatel byla tzv. vnitřní kolonizace, při níž došlo k osídlení poloh položených přibližně ve výšce 500 m n. m. Na našem území se zdvojnásobil objem obhospodařované půdy.⁹⁰ V krajině se začaly čím dál častěji objevovat románské stavby budované na našem území již od přelomu 9. a 10. století. Právě tato románská kamenná architektura je jedním z dokladů o existenci románských sídel, která byla umístěna nedaleko panského dvora a kostela, jenž byl postaven zpravidla na vyvýšeném místě, pod nímž se rozkládala při břehu vodoteče raně novověká vesnice.⁹¹

Pro období vnitřní kolonizace máme doložené první osady s názvem Újezd. Újezdy získávali jako výsluhu knížecí družiníci. Rozsah pozemku se vymezoval „objetím“ nebo „ujetím“, tzn. že jej donátor nebo jeho úředník „ujel“, tj. objel.“ Újezdy se dále objevují i v průběhu vrcholného středověku ve 14. a 15. století.⁹²

Mezi nejstarší typy osídlení patří tzv. shlukové nebo hromadné vsi. Řadí se mezi rostlá, tj. neplánovitě založená sídla. Jak logika napovídá, jedná se o vsi bez pravidelné geometrické struktury a bez centrálního prostoru nebo sjednocujícího prvku v podobě vodního toku, cesty apod. Soustava usedlostí je rozptýlena v terénu bez zřetelnější vazby na zemědělskou plůžinu. Mezi nepravidelně rozptýlenými pozemky se nachází soustava cest. Velikost osídlení značně kolísá, známé jsou i velmi malé typy těchto vsí o několika usedlostech.⁹³ „*Jelikož zde není jednotící a organizující komunikační páteř, nevytváří strany usedlostí žádné fronty, ale spíše*

⁹⁰ SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 2002. ISBN 80-72-86-042-9. str. 155–156.

⁹¹ ŠKRABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 57.

⁹² SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 2002. ISBN 80-72-86-042-9. str. 165.

⁹³ VODĚRA, Svatopluk – ŠKRABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 13.

nepravidelná malebná zákoutí, do nichž usedlosti přispívají tu průčelní, tu boční stranou, ohradní zdi atd.“⁹⁴

3.3.2 Období vrcholného středověku

Vrcholný středověk se nesl na vlně velkých změn především v oblasti obdělávání zemědělské půdy a v sociálních aspektech společnosti. Rozvoj zemědělství měl za následek prudký nárůst počtu obyvatel. Dále došlo k ustálení právně ekonomického vztahu (feudál – poddaný – půda). Oba tyto aspekty měly za následek zintenzivnění osídlovacího procesu.⁹⁵

Období vrcholného středověku je dále spojeno s velkou (německou) kolonizací, která začala probíhat během první poloviny 13. století. Spolu s německým obyvatelstvem k nám dorazila také nová právní norma zvaná emfyteuze. Pozemky byly dány osídlencům do dědičného nájmu, za nějž však poddaní museli vrchnosti odvádět dávky.

Výše popsané prudké změny ve společnosti zřejmě vyvolaly také potřebu reorganizace již stávajících sídelních struktur a podnítily masové zakládání dalších sídel dle nových urbanistických schémat.⁹⁶

Inovativní právní systém se odrazil také v místních jménech. Lhota jako název pro sídla je sice poprvé doložena už k roku 1199, ale k výraznému rozšíření došlo právě až s příchodem emfyteutického práva. Pojem odkazuje na dobu (lhótu, lhůtu), při níž byly po určitý čas, obvykle od založení vesnice, místním sedlákům odpuštěny poplatky z držby.⁹⁷

Osídlení v době vrcholného středověku překročilo hranici 500 m n. m. a začalo zabírat místa v hornatém pohraničí a nejvýše položená, dosud neosídlená místa vnitrozemí. Sněhová pokrývka se v těchto místech udržela i pět a více měsíců. Neosídlené zůstaly z větší části pouze Jizerské hory a Krkonoše. Intenzivní kolonizace probíhala i v místech Broumovské pahorkatiny a sousedního Kladska.⁹⁸

Zatímco vesnice vzniklé v období raného středověku byly převážně rostlé, vrcholný středověk je již charakteristický sevřenější zástavbou a pravidelnějšími půdorysy. Plocha sídel

⁹⁴ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 13.

⁹⁵ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 58.

⁹⁶ TAMTÉŽ. str. 58.

⁹⁷ SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 2002. ISBN 80-72-86-042-9. str. 165

⁹⁸ TAMTÉŽ. str. 159–164.

se zvětšila a zmenšily se rozestupy mezi vesnicemi – někdy i na 3 km. Období 13. století souvisí také s rozvojem hornictví a s ním spojené kolonizace, např. Jihlavy či Havlíčkova (Německého) Brodu, Kutné Hory a oblasti Jeseníků.⁹⁹

Sídla založená na návěsním půdorysu patří mezi nejrozšířenější typy vesnických sídel. Přestože návěsní vsi lze dále dělit dle jednotlivých podtypů, jedno mají tato sídelní schémata společné. Jedná se jednoznačně o záměrně zakládané vsi s organizovanou strukturou zástavby, v níž se tvoří ucelená fronta domů, které se otáčejí svým průčelím (štítem) směrem do ulice (návsi).¹⁰⁰

Návěsní vesnice, jak již napovídá jejich název, jsou soustředěny kolem rozlehlého veřejného prostranství, okolo něhož jsou postaveny jednotlivé usedlosti. Půdorys návsi přitom může mít tvar od pravidelně obdélníkového přes návěs se zaoblenými rohy až po méně tradiční trojúhelníkové či mnohoúhelníkové tvary.¹⁰¹ Velikost návsi souvisí s počtem usedlostí, pro něž byla vesnice zakládána. Zatímco vyměření pravidelné obdélné návsi nebyl zřejmě obtížný úkol, složitější situaci musel lokátor řešit v případě rozměrování zemědělských pozemků v extravilánu sídla. V případě, že se lokátor snažil rozměřit schéma, v němž se jednotlivé polnosti navázaly bezprostředně za jednotlivé usedlosti, v rozích návsi musela nutně vzniknout prázdná nevyužitá místa. Situace při rozměrování se však mohla zkomplikovat také obtížnými přírodními podmínkami, ať už jde o členitost terénu nebo např. výskyt mokřadů.¹⁰²

Silniční vsi, které jsou jakousi podkapitolou návěsních vsí, mají ve svém půdorysu jako středový prvek po celé délce procházející silnici, jež vytváří veřejný prostor a kolem níž jsou z jedné či obou stran postaveny ucelené fronty domů. Silnicovky jsou typické pro vnitrozemí, kde se nacházely původní zemědělské sídelní aglomerace přetransformované v období vrcholného středověku. Průběh fronty domů je však nepravidelný, stejně jako může být kolísavá šířka procházející silnice. Ta se může v různých částech rozšiřovat nebo zužovat, přičemž zpravidla nejširší hodnotu nalezneme ve středu sídla. Tento na šířku proměnný půdorys je v tradiční literatuře nazýván jako vřetenový.¹⁰³

---

⁹⁹ SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 2002. ISBN 80-72-86-042-9. str. 159–164.

¹⁰⁰ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 13–17.

¹⁰¹ PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3. str. 28.

¹⁰² ŠKRABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 60.

¹⁰³ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 13.

Dalším schématem patřícím do této podkapitoly jsou vesnice na ulicovém půdorysu oblíbené v řadě časových období. Jejich mladší fáze se vyznačuje především pravidelnými frontami naproti sobě stojících domů.¹⁰⁴

Dalším typem vrcholně středověké sídelní struktury jsou vesnice známé jako lánové. I u těchto sídelních struktur můžeme určit ještě jejich podtyp. Rozlišujeme vesnice lineární, zvané údolní lánové (potoční vsi), a vesnice lánové radiální, zvané okrouhlice. Tato kapitola však obsahuje podrobný popis radiálních lánových půdorysů, jelikož výše zmíněné údolní lánové vsi jsou typické právě pro oblast severovýchodních Čech a budu se jimi obecně, ale i v kontextu tohoto regionu následně zabývat v samostatné kapitole. Dá se však říci, že lánové vsi souvisí především s kolonizací horských a podhorských oblastí. Plužina u lánových vsí navazuje vždy právě na jednu usedlost a tvoří dlouhé úzké pásy pozemků táhnoucích se až k hranici katastru. Kromě již zmíněných severovýchodních Čech nalezneme tento sídelní systém také třeba na Svitavsku, Jindřichohradecku nebo v oblasti Krušných hor.¹⁰⁵

Radiální lánové vsi se kromě výše popsaných lánových specifik vyznačují především svým okrouhlým či podkovovitým tvarem zástavby. Jednotlivé usedlosti radiálně obklopují společný veřejný prostor, jenž může být podobný těm z návesních vsí. Rozdíl je však v jinak vytyčeném extravilánu sídla, který je v případě radiálních lánových vsí tvořen paprscitě rozmístěnými lány zemědělské půdy. Jiří Škabrada tento typ vesnic spojuje s místním jménem Žďár související s formou zakládání radiálních vsí nacházejících se v těžko přístupném terénu tzv. žďárením.¹⁰⁶

3.3.3 Nová sídelní založení

V době vrcholného středověku bylo osidlování Čech v podstatě dokončeno. Neobydlená zůstala pouze místa položená výše v horách a souvislé plochy lesů. Následné období husitských válek osidlování nejen zastavilo, ale pod tíhou válečných událostí mnohé vesnice zanikly. Částečný osídlovací proces však probíhal i v období 16. a 18. století. V tuto dobu docházelo k doosidlování odlehlých lokalit a také k částečným obnovám vsí, jež byly poničené v souvislosti s třicetiletou válkou. Pokud již nějaké nové sídelní struktury vznikaly, nepřinášely oproti jejich středověkým předchůdcům nic inovativního. V půdorysech se tyto

---

¹⁰⁴ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 17–18.

¹⁰⁵ PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3. str. 28.

¹⁰⁶ ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 62.

nové sídelní struktury odráží především svou nápaditou pravidelností, s níž jsou jednotlivé pozemky rozměřeny.¹⁰⁷ S narůstajícím počtem obyvatel však souviselo i zahušťování již stávající zástavby. Návesní i uliční prostory proto byly často zaplňovány novými, menšími chalupami. Tyto domy neměly z logiky svého umístění v katastru přímou vazbu na zemědělské pozemky a bydlely v nich především chudší sociální vrstvy domkářů a chalupníků.

Ojedinělým projektem, který vstoupil do půdorysných schémat sídel, byly tzv. raabizační vesnice, jež vznikly z podnětu Františka Antonína Raaba a znamenaly radikální řešení neefektivního hospodaření panských dvorů. Z rozhodnutí vydaného roku 1775 byly tyto panské dvory rušeny a následně rozparcelovány na několik dílčích pozemků následně rozprodaných nebo pronajatých poddaným.¹⁰⁸

Do poloviny 19. století můžeme sledovat fenomén tzv. dominikálních vesnic, které byly zakládány pro zaměstnance různých podniků (skláři, dřevaři atd.). Tyto mladé vesnice se vyznačují pravidelně rozměřenými pozemky na racionálním geometrickém schématu. Mladá sídelní založení se dále vyznačovala také stejnorodou zástavbou, často připravenou „typově“ a následně použitou u všech domů. Nežřídka se zde objevují i typové projekty dvojdomků.¹⁰⁹

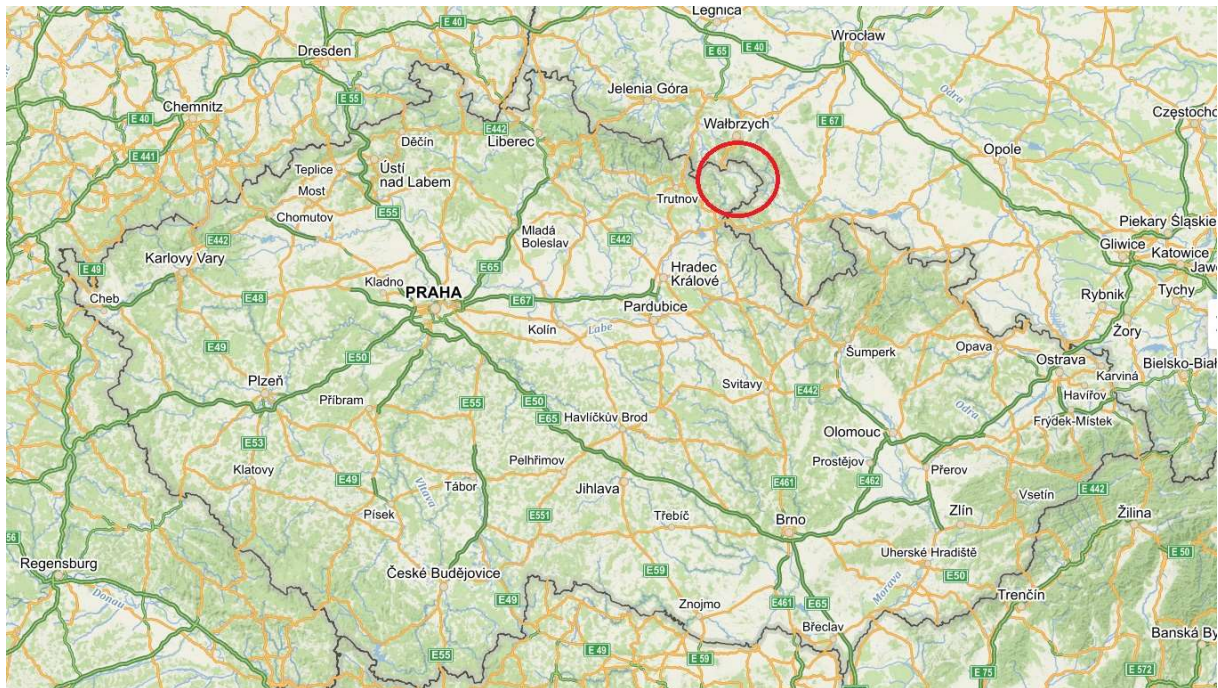
---

¹⁰⁷ ŠKRABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5. str. 64.

¹⁰⁸ TAMÉŽ. str. 67.

¹⁰⁹ TAMÉŽ. str. 74–75.

4 Údolní lánové vsi a obecná charakteristika Broumovského regionu

Lokalizace Broumovska

Příhraniční Broumovsko se nachází v severovýchodních Čechách v Královéhradeckém kraji přibližně 30 km od města Náchod. Oblast tvořící hraniční výběžek je tradičně vymežována na severu Polskou hranicí, na východě Javořími horami a z vnitrozemské části Broumovskými stěnami. Z geomorfologického hlediska je region umístěn uprostřed rozlehlé Broumovské kotliny. Středem regionu protéká řeka Stěnava, do níž z hor přitéká velké množství přítoků, kolem kterých se soustředilo broumovské osídlení. Díky horám obklopujícím celý region tvořil Broumovský výběžek po celou dobu své existence uzavřený svébytný celek. Na jeho vývoj měly vliv kontakty s pražským břevnovským klášteřem a dále blízkost nedalekého Kladska. Centrem regionu se stalo město Broumov, jež bylo až do roku 1960 okresním městem. Celé území Broumovska je od roku 1991 součástí Chráněné krajinné oblasti Broumovsko.

Charakter krajiny Broumovského výběžku

Sídelní struktura na Broumovsku je typická svou jednotvárností. Broumovsko bylo kolonizováno tzv. lokátory, kteří ve zdejší krajině zakládaly nové vsi. Zuzana Pešková tyto lokátory připodobňuje k novodobým developerům, kteří v rámci svých podnikatelských aktivit vkládají nemalé časové a finanční prostředky do výstavby nových sídlišť. Pokud je jejich projekt úspěšný, stanou se z nich majetní lidé. Nejinak tomu bylo i u středověkých lokátorů. Ti se v případě úspěchu stali váženými lidmi, kteří čerpali ze svého postavení mnohé výhody, nezdá se, že stávali také dědičnými rychtáři. Tito rychtáři, na Broumovsku nazývaní *šolcové*, si ponechávali jeden lán půdy osvobozený od většiny poplatků a povinností, jejich právem bylo také zřízení mlýna či krčmy.¹¹⁰

Většina vesnických půdorysů na Broumovsku pochází z období vrcholného středověku a jsou vybudovány na typickém kolonizačním systému údolních lánových vsí. Půdorys těchto vsí obecně spočívá na principu potočních údolních vsí, které se táhnou mnohdy i několik kilometrů středem horského údolí. Délka vsi se zpravidla rozprostírá přes celou délku katastru, přičemž pozemkové pruhy jsou vyměřeny příčně k ose sídelního útvaru. Systém tak vytváří dlouhé úzké pozemkové pruhy, jež se táhnou ve svažitém terénu za staveními do bočních linií katastrálního území. Zástavba ve vsi netvoří ucelenou frontu domů, ale jednotlivé usedlosti jsou volně umístěny na stavebních pozemcích kolem středové komunikace a vodoteče.¹¹¹

Výše zmíněný princip je na první pohled zřejmý i v Broumovském regionu. Do složitých svažitých terénních podmínek byly vyměřeny údolní lánové vsi, jejichž osou se staly především potoční přítoky řeky Stěnavy. Podél vodních toků probíhá hlavní komunikace. Vsi jsou

¹¹⁰ TRENČANSKÁ, Barbora. *750 let Broumova v archivních dokumentech*. Broumov, 2006. ISBN 80-254-7402-X. str. 8.

¹¹¹ VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986. str. 18.

protáhlé, bez hlavního centrálního prostoru, který by utvářel náves. Kolonisty při vymezení půdorysu sídla pravděpodobně omezoval složitý a členitý terén, jenž tvorbu typické návsi činil složitější. Každý s místních obyvatel si dostatečně vysoko od vodní toku, aby ho neohrozilo případné rozvodnění. Pozemkové pruhy broumovských vsí se táhnou až na samotný konec katastru a tvoří pravidelný sled pozemků v posloupnosti stavební parcela s okolní zahradou, pole a les.

Broumovské údolní vsi jsou vesměs oboustranné (Šonov, Hejtmánkovice, Heřmánkovice, Křínice apod.), nalezneme však i ty, jež byly vystavěny při hranici katastrálního území, a proto mají dlouhé pozemkové lány pouze na jedné ze svých stran. Jako příklad můžeme uvést třeba obec Březovou (součástí katalogu) nebo Velkou Ves.

Samotná podoba zástavby je v Broumovském regionu tvořena velkými zděnými usedlostmi. Ty jsou ve většině případů situovány svou štítovou stranou směrem ke komunikaci (vodoteči). Malé chalupy a obydlí domkářů se nacházejí uprostřed obce v okolí bývalé vodní nivy. Tato stavení nemají žádnou návaznost na zemědělskou půdu.

Jak již bylo zmíněno výše, převážná většina vesnic na Broumovsku byla založena již v období vrcholného středověku. Po pečlivém průzkumu v archivních materiálech, sekundární literatuře, případně v mapách stabilního katastru však nalezneme i několik vesnic, které do této první kolonizační vlny nepatří. Nové vsi byly zakládány buď jako mladší „dceřiné“ vsi původních vesnic nebo na rozvolněném pasekovém systému. Tyto vesnice jsou typické tím, že v nich najdeme zástavbu převážně střední chalupnické vrstvy bez velkých selských usedlostí. Toto mladé osídlení je následně podrobně rozebráno v praktické části práce.

Indikační skica mapy stabilního katastru:
jednostranný lánový systém (Velká Ves)

Indikační skica mapy stabilního katastru:
oboustranný lánový systém (Šonov)

5 Historie regionu

Počátek osídlení Broumovska je spojený s řádem svatého Benedikta, který kromě již zmiňovaného broumovského panství vlastnil také sousední Policko. Historické události v obou regionech, především v začátcích jejich osidlování, se proto často prolínají a navzájem ovlivňují. Krajina Broumovska bývala původně územím patřícím do majetku rodu Slavníkovců. Po jejich vyvraždění v roce 995 připadlo Broumovsko pod správu vládnoucího rodu Přemyslovců. Přemyslovci však toto území osobně nespravovali, ale dávali ho do zástavy a některé jeho části darovali svým leníkům nebo církevním řádům.¹¹² Dle tzv. „břevnovských falz“ daroval v roce 1213 král Přemysl Otakar I. benediktinům újezd zvaný Police, dále panství adršpašské, teplické, stárkovské a část Slezska s městem Friedlant.¹¹³ Ve stejném roce, kdy došlo k darování polického újezdu benediktinům, byl založen také polický klášter, jenž se měl stát důležitým výchozím bodem pro kolonizaci celého broumovského výběžku.¹¹⁴

Benediktinští mniši, kteří přišli do zdejší oblasti, spatřili krajinu, jež byla celá pokrytá hustým lesem a „*teprw na swahu hor od Náchoda a od Králowé Dworu [se] přicházelo do krajiny obydlené a zdělané*“.¹¹⁵ I přes nepohostinnost zdejšího kraje však bylo získání tohoto území pro benediktinský řád nepochybně významnou událostí. Oba újezdy, tj. broumovský a polický, se totiž nacházely na strategickém místě mezi dvěma obchodními stezkami, po nichž proudil živý obchodní ruch z a do sousedních zemí.¹¹⁶

Zatímco Policko bylo cíleně osidlováno poddanými přicházejícími z vnitrozemí, osídlení Broumovska bylo součástí tzv. velké německé kolonizace, díky níž na zdejší území přišli zemědělci a řemeslníci až z dalekých Flander, Durynska a Dolnofrancka.¹¹⁷ Důležité je však poznamenat, že ne celé území bylo nakonec osidlováno pod taktovkou benediktinského řádu. Původní rozloha jejich církevního panství se v průběhu let zmenšila o některé regiony, jež pro sebe v průběhu let získali světší majitelé z řad nižší šlechty. Jednalo se konkrétně

---

¹¹² BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 8.

¹¹³ TOMEK, Václav Vladivoj. *Älteste Nachrichten über die Herrschaften Braunau und Politz bis zur Zeit Hussitenkrieger*. Praha, 1987. s. 28.

¹¹⁴ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 10.

¹¹⁵ TOMEK, Václav Vladivoj. *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*. Praha, 1881. str. 1.

¹¹⁶ Jedna obchodní stezka se nacházela západním směrem od města Broumov a procházela až přes pozdější královské město Trutnov. Existence druhé obchodní stezky, která vedla z Prahy přes Hradec Králové a Náchod až do polské Vratislavi, je zaznamenána již v Kosmově kronice, v níž je k roku 1068 zmíněn mj. i vrch „Dobenin“ stojící nedaleko strážné brány na hraničním průsmyku.

¹¹⁷ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 8.

o panství Adršpach, Stárkov, Teplice a Skály. Tato panství byla osidlována především česky mluvícími obyvateli a k jejich poněmčení došlo až v důsledkům úbytku obyvatel způsobeným třicetiletou válkou.¹¹⁸

V listině z roku 1256 lze najít první zmínku o Broumově, a to v souvislosti se založením Velké Vsi (Gerosdorfu/Grossdorfu). Broumov je zde zmiňován již jako tržní osada, avšak stále pod názvem Brunow.¹¹⁹ Bezpochyby další důležitou listinou pro osídlení Broumovska je listina Přemysla Otakara II. z roku 1275, který na naléhání opata povolil místním soukeníkům výrobu sukna z krátké vlny.¹²⁰ Tímto právním aktem byl regionu Broumovska předurčen jeho hospodářský úspěch na poli textilního průmyslu.¹²¹

Po smrti krále Přemysla Otakara II. nastaly pro region neklidné časy. Větší část Broumovska připadla do rukou knížete Jindřicha IV. Vratislavského, jenž ho získal zástavou od opata Christianuse.¹²² Přestože bylo benediktinům již v roce 1290 panství vráceno, klid se do zdejší krajiny rozhodně nedostavil. Neustále sílící nespokojenost broumovského měšťanstva a šolců z okolních vsí zapříčinila, že v roce 1300 došlo k povstání, které bylo potlačeno a vojenským zásahem proti vzbouřencům za pomoci Vyšemíra z Nečtin.¹²³ Součástí těchto událostí bylo především kruté plenění klášterního majetku a zničení starého broumovského hradu, z něhož benediktini museli prchnout. Opat Bavor z Nečtin přenesl sídlo benediktinů z Broumova do Martínkovic, které se staly dočasným útočištěm místních řeholníků. V roce 1301 tehdejší opat Bavor získal Broumovsko zpět a ihned začal s rozsáhlými investicemi. K roku 1322 máme doloženou existenci nového broumovského hradu, jenž byl touto dobou již upraven na proboštvství.¹²⁴ Od této chvíle tedy vedle sebe existují dva samostatně fungující benediktinské kláštery spadající pod Břevnov. Do téže doby se klade mimo jiné také vznik broumovské klášterní školy, jež má svou tradici, ačkoli již jako světské gymnázium, dodnes.¹²⁵

---

¹¹⁸ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha-Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 8.

¹¹⁹ TRENČANSKÁ, Barbora. *750 let Broumova v archivních dokumentech*. Broumov, 2006. ISBN 80-254-7402-X. s. 7.

¹²⁰ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 9.

¹²¹ Součástí privilegia byla i povinnost pro kupce s vlnou cestující přes Broumov zastavit se ve městě a nabídnout své zboží zdejším soukeníkům ke koupi, a to po dobu půl dne pod hrozbou zabavení koně a povozu.

¹²² V té samé době zůstalo sousední Policko pevně v rukou benediktinského řádu, který si na Václavu II. pro Polici vymohl dokonce i hrdelní práva.

¹²³ ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha, 1938, s. 897.

¹²⁴ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str.9–10.

¹²⁵ Jedním z prvních studentů zdejší klášterní školy byl i arcibiskup Arnošt z Pardubic.

Období nejistoty bylo završeno dobou vlády krále Jana Lucemburského, jenž byl nucen řešit své dluhy, a proto odňal benediktinům broumovské panství a všechny výnosy zastavil ve prospěch příslušníků kladské šlechty, konkrétně rodu Pannewitzů.¹²⁶ K vrácení území benediktinům došlo až v roce 1346.¹²⁷

V roce 1348 král Karel IV. povýšil Broumov na město a potvrdil benediktinům právo spravovat zdejší region. Jako důvod byla v listině uvedena stabilizace situace a potřeba ochrany zemských hranic, avšak jistou roli zde jistě sehrála i Karlova náklonost k církvi a dobré vztahy s Arnoštem z Pardubic, který v Broumově, jak již bylo uvedeno, studoval. Definitivní přiřknutí Broumovska benediktinům nesli místní obyvatelé s nelibostí. Tato nerovnováha jim měla být kompenzována tím, že Broumov dostal stejná práva, jaká měli měšťané žijící v Hradci Králové a sousedním Kladsku. Toto na první pohled šalamounské řešení Karla IV. se ale v budoucnu stalo jedním z důvodů neutuchajících sporů mezi měšťany a církví.¹²⁸ Je však nezbytné dodat, že ačkoli místní měšťané užívali některých práv jako např. právo volné dispozice s majetkem, královským městem se Broumov nikdy nestal.¹²⁹

Období relativního klidu a rozmachu Broumovského panství bylo přerušeno husitskými válkami, jejichž události přímo zasáhly do chodu dějin města Broumov i celého panství. Klíčovou událostí se stalo květnové dobytí břevnovského kláštera husity v roce 1420. Tamní opat Milukáš z Jistebnice před husity prchl právě do Broumova, kde v tu samou dobu začali benediktini prozíravě pracovat na zpevnění a zvýšení městských hradeb. Tento krok se jim rozhodně vyplatil, protože jen o rok později stanulo husitské vojsko před městskými hradbami v čele s Čeňkem z Vartenberka a Hynkem Krušinou z Lichtenburka. Ještě předtím na své cestě ze Slezska stihli vyplenit několik měst na severovýchodě Čech, a to včetně sousední Police.¹³⁰ V Broumově se jim postavilo vojsko složené především z posádky spadající pod vratislavského biskupa Konráda z Olešnice. Po třech dnech obléhání města Broumov a pálení broumovských předměstí husitskými vojsky přistoupily obě zneprátelené strany k mírovým jednáním. Ta sice skončila domluvou obou stran, ale vratislavská posádka ve svých bojích s husity neustávala a z Broumova si udělala své centrum pro budoucí výpady do vnitrozemí. Město Broumov

---

¹²⁶ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 9.

¹²⁷ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 10.

¹²⁸ TAMTÉŽ.

¹²⁹ TRENČANSKÁ, Barbora. *750 let Broumova v archivních dokumentech*. Broumov, 2006. ISBN 80-254-7402-X. str. 9.

¹³⁰ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 14–15.

muselo potvrdit svrchovanost vratislavského knížete nad městem a finančně mu jeho vojenské podniky podporovat. Orientace na Vratislav, ale i nemalé finanční výdaje dostaly region Broumovska do hospodářské stagnace a finančních problémů. Benediktini museli z důvodu finanční tísně dokonce prodat monstranci z farního kostela. Za své služby vratislavskému knížeti byly benediktini nakonec „odměněni“ tím, že po dobytí Adršpachu husity se Konrád z Olešnice svého postavení broumovského ochránce vzdal, vojsko stáhl zpět do Vratislavi a broumovské nechal napospas husitům. Ti však nakonec místo vojenských akcí zvolili taktiku diplomatických jednání, jež vyústila v příměří obou stran. Po skončení husitských válek byla císařem Zikmundem potvrzena Broumovu všechna privilegia.¹³¹ V roce 1449 dokonce přibylo ještě jedno privilegium – hrdelní právo.¹³²

I přes nepříznivé okolnosti provázející husitské války proudili na Broumovsko stále další a další osadníci, především z řad soukeníků pocházejících z Porýní. Tito nově příchozí řemeslníci si s sebou kromě německého jazyka přinášeli také svou protestantskou víru, jež byla o několik století později příčinou bouří a nepokojů poté, co nechal opat Wolfgang Selender násilně zavřít zdejší evangelický kostel. Společně se zbořením kostela v Hrobu se tato událost stala předzvěstí třicetileté války.¹³³

Do Broumova nepřišel klid ani poté, co se králem stal Jiří z Poděbrad. Ten se v roce 1459 zastavil v Broumově, aby mu tehdejší opat Jan slíbil věrnost a uznal jeho zvolení. Tento opatův neuvážený krok však měl za důsledek popuzení broumovského měšťanstva, které husitského krále neuznávalo a na pomoc proti opatovi dokonce oslovilo městskou radu ve Vratislavi a Svídnici. Opat broumovského kláštera byl proto nucen uprchnout do Kladska, odkud se vrátil až společně s vojskem Jiřího z Poděbrad, pod jehož ochranu se uchýlil.¹³⁴ Se situací stále nespokojení měšťané se následně obrátili na Matyáše Korvína se žádostí o obsazení Broumova uherským vojskem. Armáda Matyáše Korvína však broumovské panství nejen obsadila, ale také pustošila a plenila. Z toho důvodu bylo broumovské měšťanstvo nuceno ve svých názorech otočit a o ochranu proti Korvínovi požádat Jindřicha Minsterberského. Ten do Broumova vtrhl 24. dubna 1472 – v době, kdy uherští zrovna hodovali na hostině, kterou jim měšťané lstivě připravili, aby je zbavili obezřetnosti. Překvapení Uhři se vzdali bez boje a Jindřich Minsterberský byl za své činy odměněn držbou broumovského panství. Během jeho

---

¹³¹ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 23–24.

¹³² BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 16.

¹³³ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 8.

¹³⁴ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 16.

vlády byla na Broumovsku posilována měšťanská práva a podporován byl zejména cech soukeníků, jehož vliv v té době sahal daleko za hranice českého království.¹³⁵

Ačkoli se v Broumově přijímalo podobojí již od roku 1436, k rozmachu protestantské víry zde došlo až v 16. století. Místní luteráni se v roce 1540 proti vůli opata zmocnili kaple P. Marie, kterou začali využívat pro své účely. Benediktini se snažili svou pozici upevnit dosazováním katolických věřících do vlivných míst. Jedním z takových kroků bylo např. jmenování katolíka Jakuba Scholze dědičným šolcem v Křinicích.¹³⁶

Následující chod dějin se ubíral v duchu hospodářské prosperity v oboru soukenictví a náboženských sporů mezi luteránským měšťanstvem a katolickým klášterem. První kulminací sporů příslušníků obou konfesí byla událost, v níž sehrál hlavní roli místní katolický farář Šalamoun. Ten v průběhu svého života konvertoval od katolické církve k luteránství. Benediktinský opat Martin společně s pražským arcibiskupem zbavili Šalamouna úřadu a donutili ho uchýlit se do Prahy, kde měla být celá situace prošetřena. Broumovská městská rada však opata obžalovala z nedodržování privilegií, která jim byla dána Karlem IV. Po dlouhém sporu císař Rudolf II. nakonec podpořil opata Martina a Šalamoun byl z Broumova vyhoštěn. Nástupcem opata Martina se následně stal Wolfgang Seelender, jehož hlavním úkolem bylo potlačit zdejší luteránské tendence. Úkol, jenž byl opatu Wolfgangovi přidělen, se mu však podařilo splnit jen částečně. Měšťané, kteří se stále odvolávali na privilegia udělaná Karlem IV., se své víry nehodlali jen tak vzdát a uzurpovali si stále více vlivu. Povzbuzeni Majestátem Rudolfa II. si dokonce měšťané založili svou luteránskou školu, v roce 1610 byl v Broumově vysvěcen nový evangelický hřbitov a o rok později došlo k položení základového kamene evangelického kostela.¹³⁷

Benediktinský opat se rozhodl se vzdorujícími měšťany soupeřit pomocí ekonomických zbraní. K tomu využil poddané žijící ve vsích kolem Broumova a začal u nich podporovat výrobu plátna. Cílem této jeho činnosti byla snaha vytvořit protiváhu broumovským soukeníkům (měšťanům). V roce 1615 katoličtí vesničané dostali povolení vytvářet tkalcovské

---

¹³⁵ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 24.

¹³⁶ TAMTÉŽ. str. 25.

¹³⁷ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 16.

cechy. Opat Wolfgang se tak stal prvním člověkem na Broumovsku, který podpořil vznik rozptýlených tkalcovských manufaktur.¹³⁸

Ve městě se však i přes veškeré úsilí opatů nepodařilo luteránské síly oslabit. V roce 1617 začaly problémy mezi katolíky a luterány kulminovat. A spolu s tím se začalo poprvé mluvit o uzavření luteránského kostela. Přestože se měšťanům v tuto chvíli podařilo jeho uzavření ještě na nějakou dobu oddálit, několik jich bylo v Praze uvězněno. Po mnoha měsících sporů byl nakonec 21. května 1618 evangelický kostel v Broumově uzavřen.¹³⁹

Období českého povstání znamenalo pro Broumovsko přerušování nadvlády benediktinů nad regionem. Vláda třiceti direktorů rozhodla o znovuotevření luteránského kostela, propuštění měšťanů z pražského vězení a opat Wolfgang Seelender byl vyhnán. Zároveň bohužel došlo i k rozkradení benediktinského klášterního majetku. Stavovští direktori celé panství prodali měšťanům.¹⁴⁰

Po událostech na Bílé Hoře v roce 1620 byl Broumov měšťanům odebrán a přiřknut opět benediktinům. Novým opatem byl zvolen Jan Benno, který za podpory císaře Ferdinanda II. začal postupně opravovat válkou poničený klášter. Tomu však předcházely boje mezi císařskými a stále se nevzdávajícími protestanty. Boje na Broumovsku byly ukončeny až v roce 1622 dobytím Kladska. Následně měšťané přišli o veškerá svoje práva, jichž do té doby požívali. Částečně jim byla práva znovu přiznána až po několika letech vyjednávání. Do konce třicetileté války se ještě Broumovskem několikrát prohnala vojska Švédů, Sasů a císařských.¹⁴¹

Odborná literatura uvádí, že po skončení třicetileté války zůstala na Broumovsku přibližně jedna třetina obyvatel. Hospodářsky zdecimované Broumovsko začalo ožívat až s vládou opatů Tomáše Sartoria (1663–1700) a Otmara Zinkeho (1700–1738). V téže době došlo k realizaci mnoha broumovských barokních architektonických skvostů počínaje přestavbou broumovského kláštera či výstavbou tzv. broumovské skupiny kostelů od Kryštofa a Kiliána Ignáce Dientzenhoferových. Ekonomický vzestup broumovského kláštera byl však mimo jiné důsledkem tvrdých postupů kláštera proti poddaným. Klášter ekonomického zisku dosahoval především zvyšováním roboty. To vedlo ke stále vyostřenějším sporům mezi

---

¹³⁸ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 29–30.

¹³⁹ TAMTÉŽ. str. 32.

¹⁴⁰ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 32–33.

¹⁴¹ TAMTÉŽ. str. 33.

poddanými a vrchností. Tyto spory se prohloubily poté, co v roce 1672 zakoupil opat Sartorius dvůr Sloupno u Nového Bydžova. Poddaní z Broumova byli na tomto dvoře nuceni robotovat a vozit tam dřevo, přičemž cesta do Sloupna s povozem trvala nejméně týden. V roce 1680 proto vystoupili nespokojení poddaní s požadavky, v nichž se mimo jiné zmiňovali i o odstranění roboty dětí a povinnosti pracovat na dvoře ve Sloupnu. Od sepsání svých požadavků poddaní povinnost roboty sabotovali. Jejich revolta byla po složitých jednáních a politických kličkách Tomáše Sartoria potrestána zatčením a popravou některých z nich.¹⁴²

Roky hospodářského vzestupu byly narušeny až obdobím sedmileté války. Během válečných konfliktů došlo především k poklesu počtu aktivních soukeníků. U původních 252 jich zbylo pouze 22. Tehdejší správce panství Jan Deimling si byl navíc vědom stále větší neschopnosti broumovských soukeníků konkurovat kvalitnější výrobě především ze Slezka. Proto se u opata snažil zasadit o to, aby bylo klášterem zažádáno o zrušení cel, jež byla následkem prohrané války mezi Rakouskem a Pruskem. Broumovský opat nakonec výjimku na bezcelní dovezení 40 centýřů vlny získal. Tento krok byl pro broumovský klášter zlomový, jelikož de facto znamenal zahájení manufakturní výroby poloharasového sukna. Soukromí soukeníci tak byli hospodářsky vytlačeni podnikatelskými aktivitami kláštera. Vlna byla zpracovávána přádláky v klášteře a dále distribuována k dalšímu procesu úpravy mezi poddané tkalce, kteří ji zpracovávali za předem určený plat. Již v roce 1752 však začala mít manufaktura problémy, protože v souvislosti s probíhajícími válkami dříve čilý obchodní styk se Slezskem čím dál více stagnoval. Navíc od roku 1757 byl Broumov obsazen pruským vojskem, jež za sebou nechalo zkázu v podobě 180 vypálených domů a vyhořelého kláštera s radnicí. Ke konci války bylo město znovu obsazeno, tentokrát však vojskem ruským.¹⁴³ Pohromou pro zdejší obyvatele se mimo neustálého drancování regionu projíždějícími vojsky stalo také definitivní odtržení Kladska a části Slezska od českých zemí. Právě s nimi region udržoval po celá staletí vřelé obchodní vztahy. Výše popsané události společně se smrtí zakladatele manufaktury Jana Deimlinga zapříčinily, že první broumovská rozptýlená manufaktura po pár letech své existence zanikla. Postupem času byla nahrazena organizovanou strukturou drobných obchodníků, kteří těžili především ze zvýšené poptávky po látkách v době napoleonských válek.¹⁴⁴

---

¹⁴² KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumova*. Broumov, 1989. str. 36–38.

¹⁴³ TAMTÉŽ. str. 42–44.

¹⁴⁴ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 10.

Po smrti podnikavého správce Deimlinga se novým správcem panství stal Svoboda, jenž svůj zájem zamířil zpět na zemědělskou produkci. Vysoké robotní povinnosti společně s neúrodou, která zasáhla v 70. letech 18. století celé Čechy, opět zažehly plamínek nespokojenosti poddaných. Válkou, ale i klášterní vrchností vydrancované obyvatelstvo zahájilo v roce 1775 povstání navazující na události v nedaleké Rtyni v Podkrkonoší. K dalším nepokojům došlo o rok později. Opat před vzbouřeným davem svých poddaných uprchl do Hradce Králové. Situace na Broumovsku se uklidnila až po vydání patentu o zrušení nevolnictví Josefem II. v roce 1781.¹⁴⁵

Zrušení nevolnictví s sebou do Broumova přineslo příliv dalších obyvatel. Patent z roku 1781 sice nezrušil povinnost robotovat na panském, ale tuto povinnost výslovně zmiňoval pouze u poddaných majících v držení rustikální půdu. Poddaní, kteří se od této chvíle mohli svobodně stěhovat, učit se řemeslu, hledat si práci a uzavírat manželské svazky, a to bez nutnosti schválení těchto svých rozhodnutí vrchností, se začali hojně stěhovat do měst, kde vykonávali jakoukoli námezdní práci. A protože nebyli držiteli rustikální půdy, nevztahovala se na ně ani robotní povinnost. V Broumově proto začal stoupat počet klášterními povinnostmi nezatížených tkalců, jež brali materiál přímo od pláteníků.¹⁴⁶

Mezi další reformy Josefa II. patřilo také zrušení klášterů, které nevykonávaly dobročinnou či výchovnou činnost. Na základě tohoto rozhodnutí Josefa II. došlo k uzavření kláštera v Polici nad Metují. Sousední Broumov si svou pozici udržel jen díky věhlasnému klášternímu gymnáziu. Znovu se však začaly projevovat tendence měšťanů vymanit se z područí klášterní správy. V roce 1809 nakonec došlo k dohodě, která spočívala v kompromisu mezi požadavky měšťanů a požadavky kláštera. Byla vytvořena správa regulovaného magistrátu, ovšem vrchnostenský úřad a místní soud nadále zůstaly v držení kláštera.¹⁴⁷

Zrušení poddanství mělo za následek uvolnění pracovních sil ze zemědělství. Broumov touto dobou stál před branami svého nejprudšího rozvoje. Roku 1856 založil Josef Schroll v Olivětině první mechanickou tkalcovnu.¹⁴⁸ V roce 1850 došlo k reorganizaci veřejné správy a v Broumově ke zřízení okresního úřadu pro Broumovsko, Policko, Teplicko a Stárkovsko,

---

¹⁴⁵ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 46.

¹⁴⁶ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 65.

¹⁴⁷ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 49.

¹⁴⁸ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 10.

který měl působnost v rozsahu 59 obcí s více jak 46 000 obyvateli.¹⁴⁹ V roce 1857 byla dokončena páteří železniční trať mezi Broumovem a Chocní. Město se definitivně vymanilo ze svých středověkých hradeb a v Broumově i na okolních katastrech vyrostly nové tovární objekty, vily, školy, ale také ikonické statky tzv. broumovského typu.¹⁵⁰

Industrializace společně s kapitalismem však na Broumovsko kromě hospodářského vzestupu přinesla i sociální nerovnosti mezi místními obyvateli a společně s tím také nepokoje. V roce 1866 začal pod záštitou lékárníka Dauscha a lékaře Františka Rossera (pozdější člen poslanecké sněmovny říšské rady) vycházet radikální levicový týdeník *Vorwärts*. Po celou dobu své poslanecké působnosti se dr. František Rosser angažoval v boji za práva dělnického obyvatelstva a poukazoval na nelidské podmínky, které panují v místních továrnách. Je ale třeba dodat, že podmínky zaměstnanců na Broumovsku se lišily v závislosti na konkrétním podniku, pro nějž pracovali.¹⁵¹ Nespokojenost dělníků s pracovními podmínkami se projevila především v mechanické továrně bratří Ettrichových. Naopak lepší sociální poměry čekaly na zaměstnance ve Schrollových závodech. Postupem času se podnik Schrollových stal bezkonkurenčně největším textilním závodem na Broumovsku. Schrollovi pro své zaměstnance založili mj. nemocnici nebo školu a školku.¹⁵²

Konec 19. století se na Broumovsku nesl v podobě nacionálních rozporů mezi českým a německým obyvatelstvem, které byly vyvolány jak centrálně vydanými Badeniho jazykovými nařízeními, tak také hospodářským úpadkem dosud prosperující Schrollovy továrny, kvůli čemuž byla nucena částečně omezovat sociální výhody svých zaměstnanců. V roce 1908, tedy rok poté, co na Broumovsku vyhrál volby člen sociálně demokratické strany K. H. Wolf, propukly ve městě protičeské demonstrace způsobené rozšířením zprávy, že přádelna továrníka Pollacka hodlá přijmout 150 dělníků slovenské národnosti, již budou pracovat za nižší mzdu než němečtí dělníci. Tento krok byl německým obyvatelstvem vnímán velmi negativně. Olej do ohně přiléval i místní tisk vyzývající německé obyvatele k tomu, aby se bránili nekalé konkurenci.¹⁵³

---

¹⁴⁹ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 49

¹⁵⁰ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 10.

¹⁵¹ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 86–87.

¹⁵² Druhou největší továrnou na Broumovsku byla Pollackova přádelna ve Velké Vsi. Nikdy však pro Schrollovy nepředstavovala reálnou konkurenci.

¹⁵³ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 59–60.

Rozpad Rakouska-Uherska a nastolení nových politických pořádků provázely nacionálně vypjaté a dramatické situace. V těchto konfliktech se angažoval poslanec za německou liberální stranu Anselm Heinzl, jenž požadoval připojení Broumovska k Německému Rakousku. Přestože byly pokusy Anselma Heinzla nakonec československou vládou potlačeny, nacionalistické tendence německy mluvících obyvatel Broumovska nikdy zcela neustaly. A to i přes to, že německy mluvící většina obyvatel nebyla prokazatelně utlačována natolik, nakolik se tuto myšlenku snažila do podvědomí německé menšiny později dostat nacistická propaganda. V roce 1919 byla v Broumově otevřena první obecná česká škola, paralelně s ní však stále existovaly školy německé. Stejně tak na Broumovsku dále zůstaly aktivní různé německé kulturní instituce.¹⁵⁴

Za zlatá léta textilního průmyslu na Broumovsku lze označit 20. léta 20. století. Tou dobou bylo ve zdejší regionu činných 29 podniků různých velikostí. Největší firmy jako Schroll nebo Pollack překročily zisky, které vykazovaly před první světovou válkou. I přesto, že na Broumovsku tou dobou panovalo období prudké ekonomické konjunktury, stále docházelo v některých firmách k zostřování sociálních poměrů. Například dělníci firmy Pollack se dožadovali zvýšení mezd a lepšího sociálního zabezpečení a distribuovali mezi sebou, ale i v rámci komunistického sekretariátu v Broumově letáky, jež vybízely k prosazování výše uvedených požadavků.¹⁵⁵

Národnostní situace se opět vyostřila společně s velkou hospodářskou krizí v roce 1929. Broumovsko, jehož prosperita byla založena především na textilním průmyslu, utrpělo velké hospodářské ztráty, které však do regionu dorazily pozvolna. Ještě v roce 1929 nevykázala nejúspěšnější broumovská firma Schroll žádnou ztrátu. V roce 1930 však musela čelit krachu firma Hüntlich.¹⁵⁶ Od tohoto roku docházelo k pozvolnému ochlazení hospodářského trhu, jež souviselo s úbytkem vývozu a stále klesajícím dovozem bavlny. Místní textilní firmy tak musely začít omezovat provoz svých továren. Léta hospodářské krize tak provázely četné dělnické stávkami, které byly přímou reakcí na úsporná opatření textilních podniků spočívajících ve snižování mezd dělníků a hromadném propouštění.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 74

¹⁵⁵ TAMTÉŽ. str. 76.

¹⁵⁶ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 197.

¹⁵⁷ KOŠŤÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 77.

Jako nepřímý důsledek velké hospodářské krize můžeme vnímat vzestup Sudetoněmecké strany Konráda Heinlaina těšící se velké oblibě i v pohraničním Broumově. Rozhodnutím o odtržení německých oblastí od Československa v Mnichově roku 1938 připadlo Broumovsko k Německé říši. Obsazení broumovského pohraničí se však neobešlo bez drobných vojenských incidentů. Spor české a německé strany spočíval především v rozsahu území, jež mají Němci dle Mnichovské dohody zabrat. Během obsazování Broumova Němci tak vzplály boje mj. o železniční trať v Teplicích nad Metují, Němci byla zabrána obec Česká Metuje a dále byly broumovskou městskou radou kladeny požadavky na zabránění sousední Police nad Metují. Od záboru České Metuje i Police nad Metují Němci nakonec ustoupili.¹⁵⁸

Rozčarování broumovských občanů z Hitlerovské nadvlády, již nejprve nadšeně vítali, přišlo záhy. Ihned po záboru byly zrušeny všechny německé spolky včetně odborových svazů a jejich činnost byla nahrazena německou pracovní frontou podřízenou přímo NSDAP. Ze správy benediktinů bylo odňato také místní gymnázium, které bylo převedeno na německou Oberschule. Místní sedláci byli podrobena arizačním soudům, jež zkoumaly výskyt židovských předků v rodinách až do roku 1800. Těm, kteří ve svém rodokmenu měli židovské předky, byl majetek zabaven. Zbytek sedláků, jenž arizační čistkou, musel odevzdat dvě třetiny úrody a produkce dobytka státu.¹⁵⁹

V roce 1940 byl broumovský textilní průmysl převeden pod nacistickou správu. Z toho těžila především firma Schroll, která v Říši dobytých územích našla svá nová odbytiště. S prvními problémy se začala potýkat až poté, co do války vstoupilo USA a firma tak přišla o zdroj bavlny. Poslední příděl této základní textilní suroviny dorazil do Broumova v dubnu roku 1942. Po vyčerpání naskladněných zásob začala továrna zpracovávat náhražkové suroviny, zejména dřevo. Tak tomu zůstalo až do roku 1945, kdy firma ukončila provoz.¹⁶⁰

Období válečných let znamenalo i pro Broumovsko podřízení zemědělské a průmyslové výroby válečným cílům Německa. Chybějící lidské kapacity v zemědělství, jež vznikly poté, co větší část mužů musela narukovat do wehrmachtu a část obyvatel české národnosti odešla do vnitrozemí, byly nahrazeny pracovní silou z blízkého zajateckého tábora a civilními dělníky

---

¹⁵⁸ KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989. str. 88.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ. str. 90.

¹⁶⁰ BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 238-239.

z okupovaných zemí.¹⁶¹ Polští a Ukrajínští zajatci ze zdejšího tábora ve Zhořelci sloužili na polích německým sedlákům, kteří se k nim chovali natolik krutě, že vedení zajateckého tábora protestovalo proti tomu, aby zajatci u sedláků pracovali, protože se vraceli zpět do tábora ve zbídačeném stavu.¹⁶²

K největšímu úpadku regionu však došlo až po ukončení válečných událostí. Po obsazení Broumova jednotkami Rudé armády 9. května 1945 došlo k přebírání správy nad regionem českými mocenskými orgány. První poválečné dny provázelo rabování a vyhánění německého civilního obyvatelstva. Němci, kteří unikli poválečným čistkám, byli hromadně odsunuti v roce 1946. V tzv. organizovaném odsunu bylo z Broumova v 22 transportech vysídleno více jak 22 000 osob německé národnosti. Zkonfiskovaná půda po Němcích byla následně přidělována novým osídlencům z vnitrozemí a reemigrantům z ciziny.¹⁶³ Novým obyvatelům Broumovska však chyběly jak zkušenosti s textilní výrobou, tak také vazba na zdejší krajinu. V kombinaci s kolektivizací zahájenou po roce 1948 se absolutní výměna obyvatel tohoto regionu stala příčinou zkázy zdejší po staletí budované kulturní krajiny.

V současné době je region Broumovska díky snaze několika nadšenců, kteří se snaží oživit místní *genius loci*, opět na vzestupu. Za pomoci veřejných dotací je postupně opravován komplex broumovského kláštera. Region se ale stále potýká s nezaměstnaností a špatnou dopravní infrastrukturou, jejichž důsledkem je neustálý odliv zejména mladých lidí z regionu směrem do vnitrozemí. V důsledku toho se z broumovského regionu postupem času stává krajinou turistickou či chalupářskou a společně s tím se mění jeho vzhled. Nejlépe lze tuto proměnu doložit na obci Janovičky, která v současné době eviduje jen minimum obyvatel. Zbytek zástavby tvoří chaty a lyžařské středisko. Nadějí do budoucna může být např. již uskutečněná částečná obnova broumovského kláštera nebo dietzenhoferovských kostelů.

---

¹⁶¹ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 10.

¹⁶² BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972. str. 241.

¹⁶³ BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1. str. 12.

6 Metoda zpracování katalogu

Diplomová práce je zaměřena na novověká sídelní založení, tedy na vesnice, které na Broumovsku vznikly až poté, co ve zdejší regionu proběhla tzv. velká německá kolonizace. Po prozkoumání písemných a mapových podkladů bylo do diplomové práce zařazeno sedm nově vzniklých vesnic a osad. Ty jsou v katalogu řazeny chronologicky dle data jejich vzniku. Úsilí seřadit vesnice za sebou v posloupné řadě dle data jejich založení bylo zkomplikováno pouze v jednom případě, a to v souvislosti s vesnicí s názvem Starostín. Tato ves se skládá z několika částí, z nichž každá prokazatelně vznikla v jinou dobu. Z tohoto důvodu by Starostín měl být rozdělen do několika samostatných katalogových položek, které by byly dále vřazeny do výše uvedeného chronologického systému. V druhé části práce však nakonec všechny části Starostína tvoří jednu katalogovou položku. K tomuto kroku bylo nakonec přistoupeno především z důvodu návaznosti textu na mapové podklady, které by se v případě rozčlenění Starostína na více katalogových položek musely zbytečně opakovat.

Obec	První písemná zmínka
Janovičky	16. stol.
Březová	17. stol.
Starostín	17. stol.
Pomeznice	18. stol.
Studená Voda	18. stol.
Benešov	18. stol.

Každá katalogová položka začíná základní charakteristikou sídla. V kapitole jsou zmíněny některé historické údaje, ale především jsou v ní popsány terénní podmínky v okolí vsi a její geografické umístění v regionu. Toto základní představení vsi je vždy doplněno pohledem do současné mapy, dále snímkem reliéfu povrchu země a ukázkou indikační skici mapy stabilního katastru, která zachycuje umístění nové osady vůči své původní „mateřské“ vsi. Následuje výčet archivních či edičně vydaných písemných pramenů, které lze při studiu vývoje osídlení využít. Tyto prameny jsou opět řazeny chronologicky dle data jejich vzniku od nejstarší po nejmladší. Informace, které uvádí jednotlivé majetkové soupisy a katastry jsou následně komparovány s poznatky, které jsou získané studiem zejména map stabilního katastru a pohledových map Hesseliova urbáře.

Jako badatelský oříšek se ukázaly záznamy v josefském katastru. Janovičkám a Březové josefský katastr přisuzuje svébytné území, které je zaznamenáno v samostatně evidovaných deskách. U Starostína ani u Pomeznic, které by měl dle data jejich vzniku josefský katastr také zachycovat, tomu tak však není. Naleznout informace k těmto vsím, se nepodařilo ani v záznamech patřících sousedním vsím. Údaje z josefského katastru jsou proto u těchto vesnic vynechány.

U vesnic založených na pravidelném půdorysném schématu, u kterých mělo smysl pokusit se hledat původní vyměřovací modul, je zařazena také kapitola, ve které je podrobně popsán způsob výpočtu vyměřovacího schématu. Jedná se o Janovičky, Březovou a Starostín.

Každá katalogová položka je zakončena krátkou statí, jejímž obsahem je krátký vhled do podoby současné krajiny a její porovnání s historickým stavem zachyceným na mapách stabilního katastru.

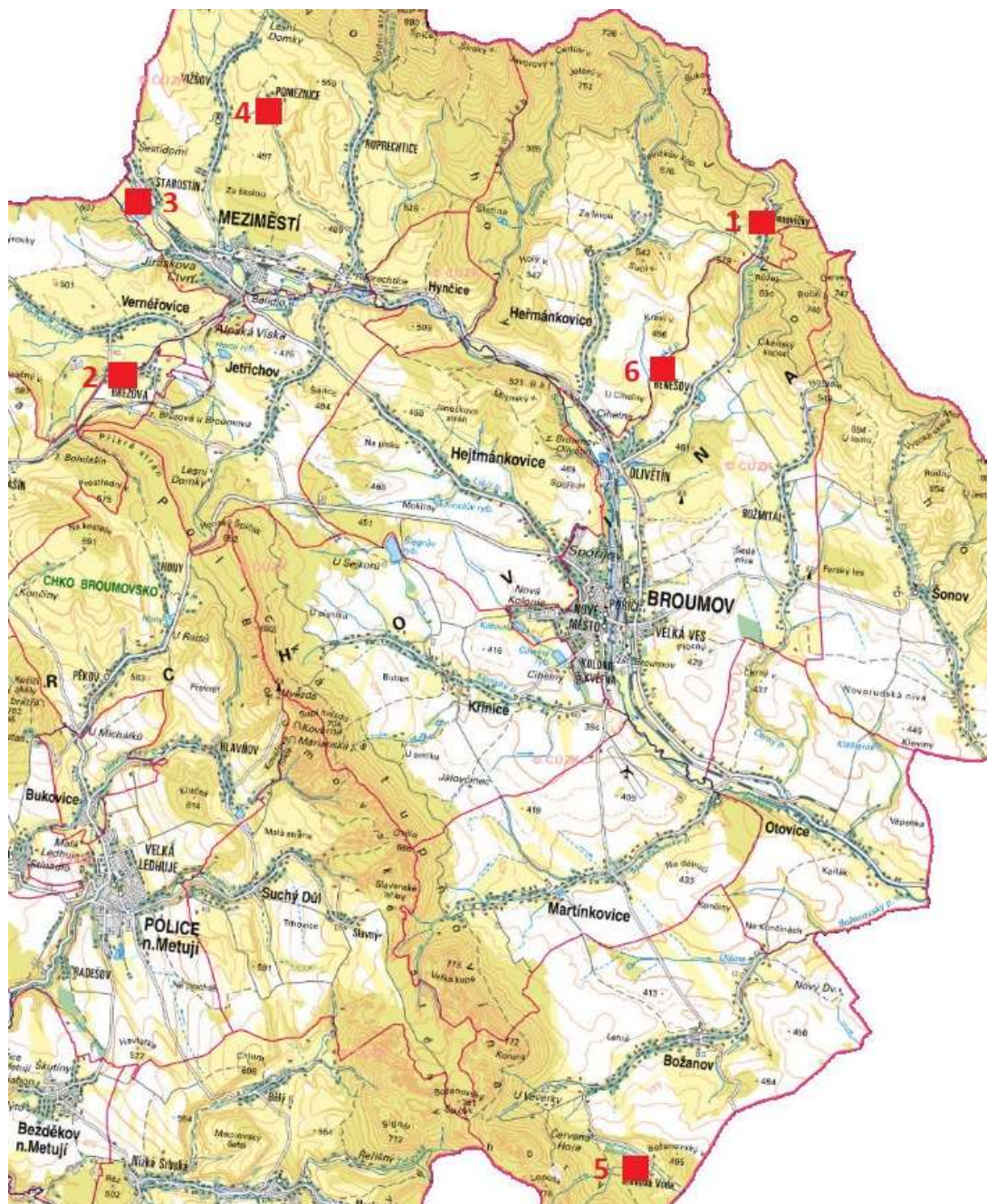
V rozsahu této práce bohužel není možné poskytnout všechny mapy v takovém měřítku, které by umožňovalo pohodlné čtení všech detailů zachycených na současných ale i historických mapách. Jedná se zejména o čísla popisná, zakreslené změny při reambulaci mapy stabilního katastru apod. Všechny mapové podklady (vyjma Hesseliova urbáře) jsou však dostupné online a uvedené v seznamu pramenů na konci této práce. Případní zájemci o tuto problematiku tak mohou mapové zdroje podrobit samostudiu pohodlně téměř odkudkoliv.

Z praktických důvodů byly u popisků obrázků v celém katalogu použity následující zkratky

IS	INDIKAČNÍ SKICA
CO	CÍSAŘSKÝ OTISK
SK	STABILNÍ KATASTR
K.Ú.	KATASTRÁLNÍ ÚZEMÍ

7 Katalog

1) Janovičky	2) Březová
3) Starostín	4) Pomeznice
5) Studená Voda	6) Benešov

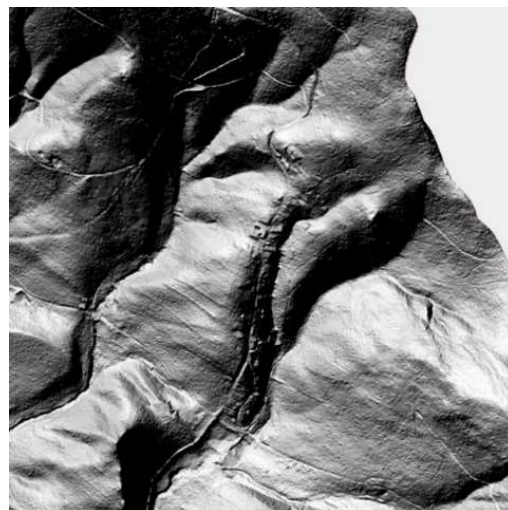
7.1 Janovičky

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Heřmánkovice

Základní charakteristika sídla

Situační mapa

LIDAR

Obec Janovičky leží asi 6 km severně od Broumova a přibližně 1 km od hranic s Polskou republikou. Výřez současné mapy dodnes zachycuje území Janoviček jako uměle vytvořenou mýtinu zařezávající se do hlubokého lesního porostu Javořích hor. Místo, na němž je obec vystavěna, má charakter mělkého údolního žlebu s několika rybníčky a malými prameny, z nichž se pod vesnicí tvoří potok. Obec se stejně jako v minulosti i dnes nezřídka potýká s nedostatkem potřebné vody. Na málo vláhly ostatně upozorňoval ve svém urbáři již Hesselius, když napsal, že „...vody je zde pomálu, je tu několik malých pramenů, které v létě vysychají.“¹⁶⁴ Jak slabé tyto prameny byly, může dokládat i to, že Hesseliovi sice stojí za stručnou zmínku v textové části urbáře, ale za vyobrazení do pohledové mapy již nikoli.

Janovičky se nacházející v kopcovitém terénu Javořích hor v přibližné nadmořské výšce 560–620 m n. m. Původně šlo o osadu založenou ve východní části katastru obce Heřmánkovice, ze které si pro sebe Janovičky „vykously“ koncové části pozemkových pruhů patřících k heřmánkovickým usedlostem ležícím v severovýchodní pravobřežní části katastru

¹⁶⁴ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 158.

této vsi. Heřmánkovice představují vrcholně středověké sídelní založení, jež má pro Broumovsko charakteristickou údolní lánovou strukturu. Základní osou sídelního schématu Heřmánkovic se stal místní Heřmánkovický potok, kolem kterého stojí po obou stranách domy, na něž navazují dlouhé zemědělské pozemkové pruhy.

Janovičky svou sídelní strukturou tuto „mateřskou“ ves na první pohled nápadně připomínají. Osou vesnice se na rozdíl od středověkých založení nestal údolní žleb s vodním tokem, ale silnice orientovaná ve směru sever—jih usazená v západním břehu údolního žlebu. Po obou stranách silnice obvykle označované jako Svídnická stezka vedoucí z Broumova do Kladska vyrostly drobné domky, na jejichž stavební parcely navazovaly nevelké úzké pruhy zemědělské půdy.

Janovičky byly založeny pravděpodobně v 16. století. Marek L. Krejčí dataci vzniku vsi spojuje s vládou opata Jana z Chotova, od něhož odvozuje také jméno obce.¹⁶⁵ V písemných pramenech obec nalezneme pod názvem Hansperg (1573), Johanspergk (1620), Johannisberg (1654), Hónsbark, Johansberg, Janovice a Janovičky.¹⁶⁶ V soupisu pozemkové držby se Janovičky poprvé objevují v Broumovském urbáři z roku 1631.¹⁶⁷ Stejně jako všechny okolní vesnice, jejichž obyvatelstvo bylo převážně německé, potkal i Janovičky po druhé světové válce smutný osud v podobě rapidního poklesu počtu obyvatel, který byl způsobený tehdejší politickou situací. Zatímco v roce 1930 bylo v Janovičkách 219 obyvatel, v roce 1950 jich bylo již jen 25 a k roku 1961 zde mělo trvalé bydliště pouhých 6 lidí.¹⁶⁸ Janovičky byly v roce 1950 sloučeny se sousedními Heřmánkovicemi.¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ KREJČÍ, L. Marek. Kostel v Janovičkách na Broumovsku: (katalog zaniklých kulturních památek ČR). In *Stopami dějin Náchodska*. Náchod, 2003, s. 195-198 ISSN 1211-3069. str. 195.

¹⁶⁶ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 39.

¹⁶⁷ RESLOVÁ, Martina. *Vývoj broumovského panství na základě urbářů z let 1631-1676*. Pardubice, 2009, diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická. prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. str. 58.

¹⁶⁸ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 480.

¹⁶⁹ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. II. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1. str. 480.

IS mapy SK k.ú. Heřmánkovice: ve východní části nově vzniklá ves Janovičky

Berní rula

Souhrnná edice berní ruly uvádí Janovičky s celkovým počtem 14 osedlých. Sociální stratifikace ve vsi však nebyla moc pestrá, jelikož edice berní ruly zmiňuje všech 14 osedlých jako obyvatele zařazené do středně majetné kategorie chalupníků.¹⁷⁰ Podrobnější edice berní ruly obsahuje také jména osedlých a jejich majetkové poměry. Z nich můžeme vyčíst, že se zde přece jen drobné sociální rozdíly projevovaly. Nevíme však, zda byla vesnice s takovými majetkovými poměry založena, nebo jestli k této sociální stratifikaci došlo až živelným vývojem.

Ekonomickým standardem v Janovičkách (až na drobné výjimky) bylo držení jedné chalupy, ke které náležely zpravidla dva strychy polí, jedna kráva a jedna jalovice. Mimo Jana Wernera, který je v edici berní ruly uveden jako tkadlec, není ani u jednoho z osedlých živnost uvedena. Za nejbohatšího ve vesnici je v edici berní ruly označen Balcar Opic, jenž kromě chalupy vlastnil také tři strychy polí, dva potahy, jednu krávu a dva kusy jalového. Edice berní ruly dále u tohoto stavení dále poznamenává, že v roce 1744 vyhořelo a majitel byl proto nějaký čas zbaven povinnosti platit daně. K bohatším se mohla řadit i chalupa obývaná Kryštofem Heicfeltovem, který měl v držbě chalupu, dále 3,3 strychy polí, žádný potah, 1 krávu a 1 jalovici. Na opačné straně sociálního spektra chalupníků jsou v edici berní ruly uvedeny

¹⁷⁰ DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 2.sv.* Praha, 1954. s. 212.

chalupy, jejichž majiteli byli Jakub Šulc a Martin Pecelt. Oba dva měli ke své chalupě pouze 2 strychy polí a jednu krávu.¹⁷¹

Hesseliův urbář

Pohledová mapa Hesseliova urbáře zobrazující 14 větších chalup značených čísly, dva drobné domky značené písmeny A a B a jeden kostel

Poněkud detailnější vhléd do podoby osady nedlouho po jejím založení nám umožní Hesseliův urbář společně s jeho pohledovou mapou. Ta zobrazuje celkem 17 staveb – 14 číslovaných stavení, dva domy značené písmeny a jeden kostel. Lze proto konstatovat, že mezi vznikem berní ruly a Hesseliovým urbářem došlo k nárůstu zdejší zástavby o 2 menší stavení a kostel.

Díváme-li se na Hesseliovu pohledovou mapu, zjistíme, že se při své tvorbě nepochybně díval na Janovičky ze západu směrem od sousedních Heřmánkovic. Nesnadnou orientaci v mapě, které jsme se věnovali v jedné z dřívějších kapitol, nám v tomto případě velmi usnadní orientační bod v podobě dnes již zaniklého kostela.¹⁷² Hesselius vznik tohoto prvního dřevěného kostela komentuje následujícími slovy: „Kostel v Janovičkách. R. 1674 nechala Jeho Veleduštojnost a Mil. titul. p. opat Thomas, nyní úřadující dědičná vrchnost, zbudovat tento kostelík k počtě sv. Jana Křtitele na kopci, kde předtím žádný nestál, a obklopila ho hřbitovem. Zahradníkovi, na jehož půdě a roli se tak stalo, dala vrchnost jinou roli ve stejné hodnotě. Město Broumov sem pořádá každý rok na den sv. Jana Křtitele výroční procesí s nešporami. Pan farář ze Šonova a Heřmánkovic slouží bohoslužby v určitých dnech roku

¹⁷¹ PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rula 12: Kraj hradecký. 1 díl*. Praha, 1951. str. 144.

¹⁷² Tento kostel byl předchůdcem pozdějšího zděného barokního kostela patřícího do broumovské skupiny kostelů zachyceného v mapách stabilního katastru. Dienzenhoferovský kostel stál na svém místě ještě roku 1964, poté byl z důvodu špatného technického stavu zaviněného neúdržbou stržen.

*jakožto ve filiální kapli. R. 1676 byl kostelík rozšířen a přistavěn velký kůr.*¹⁷³ Hesselius zachytil na své mapě v řadě vystavěných 15 chalup nacházejících se na pravé východní straně cesty, šestnáctá malá chalupa leží na protilehlé východní straně cesty. Pokusíme-li se s pomocí mapy stabilního katastru, především její indikační skici, naleznout původní systém založení, zjistíme, že historické jádro vsi se nachází pravděpodobně v horní části katastru obce.

Posledním dlouhým lánovým pruhem propojujícím hranice katastru s intravilánem Heřmánkovic je totiž parcelní pruh s číslem 1450 patřící k heřmánkovické usedlosti s čp. 86. Další pozemkové pruhy nacházející se při pravé východní straně cesty směřující nahoru vysoko do hor již patří osídlencům čerstvě vzniklé vsi Janovičky. Těmto nově příchozím byly vyměřeny pozemkové pruhy situované kolmo na vrstevnice. Z berní ruly již víme, že zde v době jejího vzniku bylo evidováno 14 osedlých, což přesně odpovídá 14 pozemkovým pruhům nacházejícím se severně od již zmíněného pozemkového pruhu s parcelním číslem 1450. Na mapě stabilního katastru jsou výše zmíněné parcely za domy s čp. 1, 3, 6, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 29, 32 a 33. Pozemkové pruhy umístěné do svažitého terénu však bylo nutné podříditi již existující katastrální hranici obce Rožmitál. Z tohoto důvodu se jejich větší horní část prudce zalamuje a vyhýbá se tak klínovému výběžku sousedního katastrálního území. Protějšší východní strana sídelní struktury vykazující na mapách stabilního katastru celkově větší podíl nepravidelnosti pravděpodobně vznikla až s pozdějším postupným získáváním půdy dalšími příchozími osadníky.

---

¹⁷³ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddání slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 159.

IS mapy SK, na níž je barevně vyznačen pozemkový pruh za čp. 86 v k.ú. Heřmánkovice. Od něj směrem na východ postupují pozemkové pruhy, které jsou pravděpodobně historickým jádrem Janoviček

Zatímco v rozložení pozemkových pruhů lze nelézt jistou mírou pravidelnosti, v orientaci chalup vůči komunikaci již takovou systematičnost nenezneme. Pohledová mapa znázorňuje jak domy otáčející se svým štítem k silnici (č. 2, 3, 5; 7, 10), tak také postavené k cestě svou okapovou stranou (č. 1, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, č. 14, písmena A a B).

Sociální stratifikace obyvatel je zřejmá nejen z textové části urbáře, ale také z pohledových map. Hesselius zmiňuje 14 zahradníků, což odpovídá chalupám označeným v pohledové mapě arabskými čísly. Místní sociální stratifikaci Hesselius komentuje takto: „V této vsi není žádný sedlák, nýbrž všechno jsou zahradníci.“¹⁷⁴ Situaci dále rozvíjí, když zmiňuje, že „Každý má pole v horách, ale žádného koně“ a dodává, že „Heřmánkovičtí řídí jejich práci.“¹⁷⁵ Nejmenší chalupy bez větší zemědělské pozemkové držby jsou Hesseliem označeny písmeny a v textové části zahrnuty mezi chalupníky. Jako držitele těchto dvou domů označil J. G. Hesselius Christopa Riedela (pod značkou A) a Baltazara Eissara (pod značkou B).¹⁷⁶

¹⁷⁴ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír. (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 158.

¹⁷⁵ TAMTÉŽ. str. 159.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ. str. 158.

K povinnostem místních obyvatel je v Hesseliově urbáři zmíněno, že všichni tito zahradníci „...mají stejné povinnosti, jeden jako druhý“¹⁷⁷. Tyto povinnosti jsou v textu dále u každého zahradníka podrobně rozebírány, ale shodují se v následujícím: majitelé usedlostí mají odvést 23 krejcarů a 2 haléře na svatého Vavřince, 23 krejcarů a 2 haléře na svatého Mikuláše a v rámci prosté císařské daně se odvádí 3 krejcarů a 1 a půl haléře.¹⁷⁸ Přestože J. G. Hesselius, jak je výše uvedeno, řadí všech 14 stavení značených na mapě arabskými čísly do jedné kategorie „zahradníků“, nelze si na pohledové mapě Janoviček nevšimnout drobných majetkových rozdílů. Majitelé chalup s č. 2, 3, 6 a 14 mají totiž na pohledové mapě mimo samotného obytného stavení vyobrazenou také hospodářskou budovu náležející k chalupě. Dá se předpokládat, že potřeba dalších hospodářských prostor souvisela s rozlehlejším hospodářstvím a tím pádem s lepšími majetkovými poměry. Hesselius se však konkrétně zmiňuje pouze o tzv. šolcovně (rychtě) označené č. 6, jenž se na mapě nachází ve středu celé vsi těsně pod kostelem. U ní zmiňuje, že je od výše uvedených daní ostatních „zahradníků“ osvobozena, avšak „...své povinnosti plní stejně jako druzí zahradníci.“¹⁷⁹ K šolcovně Hesselius dále dodává, že součástí je též výčep piva.¹⁸⁰

Ačkoli to se sídelním vývojem vsi bezprostředně nesouvisí, nesmíme zapomenout také na detaily pohledové mapy, díky kterým Hesselius vtiskl svému obrazovému dílu život. Na mapě si můžeme prohlédnout osobu hlídající pasoucí se krávy, nahoře u kostela hrobníka kopajícího hrob, dále plně naložený vůz tažený nahoru do hor čtyřspřežím silných koní nebo další místní obyvatele, kteří se věnují různým zemědělským činnostem.

Tereziánský katastr

Edice tereziánského katastru se u Janoviček omezuje pouze na stručnou informaci o celkovém počtu 24 domů¹⁸¹, ke kterým nepatřila žádná další půda a 167 duší náležejících k místní kapli.¹⁸² Edice tereziánského katastru, na rozdíl od edice berní ruly či Hesseliova urbáře, zmiňuje specifičnost založení Janoviček v podobě dominikální vesnice založené vrchností. Domy v těchto vsích nebyly v majetku zdejších obyvatel. Ti danou nemovitost tedy

---

¹⁷⁷ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír. (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 159.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ. str. 158–159.

¹⁷⁹ TAMTÉŽ. str. 158.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ. str. 158–159.

¹⁸¹ CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964. str. 246.

¹⁸² BURDOVÁ, Pavla (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 3. Dominikál*. Praha, 1970. str. 168.

pouze obývali, nikoli vlastnili a z držby nemovitostí platili vrchnosti nájemné. S určitostí však můžeme konstatovat, že od dob vzniku Hesseliova urbáře zde přibylo dalších 10 nemovitostí

Josefský katastr

Dle soupisu nemovitostí došlo v období mezi vznikem tereziánského a josefského katastru k velmi rychlému nárůstu počtu zdejších usedlostí, a to na celkové číslo 49 domů.¹⁸³ Kde tyto nově osídlené parcely v Janovičkách hledat, lze odvodit pomocí číslování domů, které proběhlo v roce 1771 a map stabilního katastru. Na indikační skice vidíme, že číslování začalo v dolní jižní části katastru a pokračovalo dál po pravé straně cesty nahoru k severu, kde se u chalupy s čp. 33 otáčí na levou stranu cesty a postupuje dál na jih až k domu s čp. 50. Domy s čp. 51, 52, 53 a 54 a 55 jsou na mapách stabilního katastru rozptýlené mimo výše uvedený uzavřený kruh čísel popisných. Je tedy pravděpodobné, že zástavba v době vzniku josefského katastru, tedy přibližně 15 let po prvním číslování, končila domem s čp. 49 stojícím na mapě stabilního katastru přesně naproti nemovitosti s čp. 4. Janovičky v době mezi vznikem tereziánského a josefského katastru nepochybně zažily největší stavební boom ve své historii.

Stabilní katastr

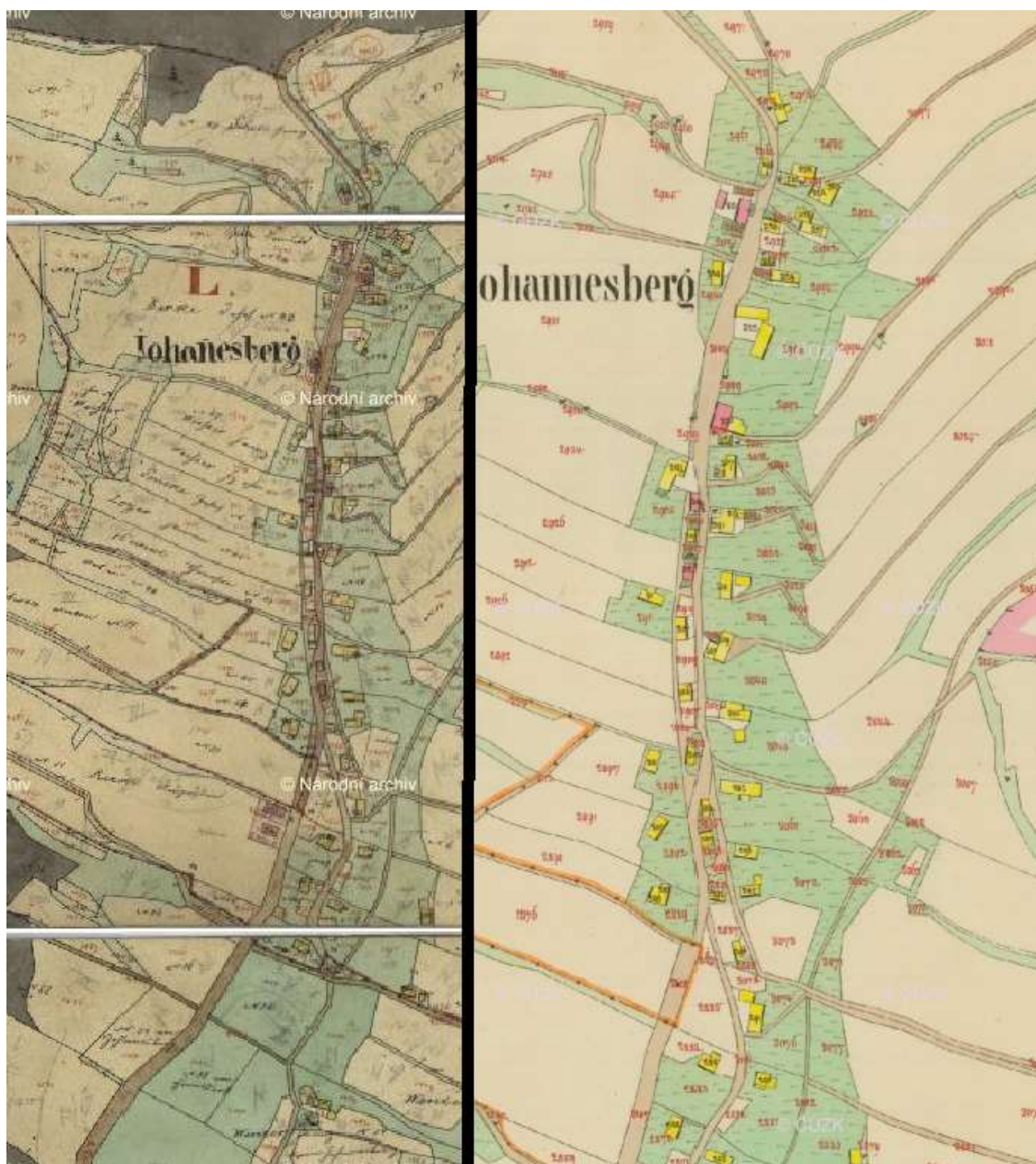
V operátech stabilního katastru nalezneme Janovičky ve složce obsahující katastrální území Heřmánkovic. Tato situace se opakuje i na přiložených mapách. Zde opět musíme hledat Janovičky na katastru sousedních Heřmánkovic. Císařský otisk i indikační skica však Janovičkám vydělují svébytné území alespoň pomocí hraniční čáry oddělující obě obce, respektive jejich katastry. V Janovičkách se nacházelo v době sepisování stabilního katastru 55 domů s číslem popisným.¹⁸⁴ Z toho pouze čtyři domy jsou značené červeně jako nespalné, ostatní domy jsou zachyceny jako žluté, tedy dřevěné. Domy jsou častěji postaveny svou okapovou stranou ke komunikaci. Na první pohled lze konstatovat, že i ve druhé třetině 19. století si Janovičky stále udržely svou původní sociální skladbu, která zahrnuje především chalupníky a domkáře. Absence velkých selských usedlostí se projevuje i v sídelní struktuře vesnice, kterou zobrazují mapové podklady stabilního katastru. Většinu zástavby tvoří drobné chalupy s žádnými nebo jen drobnými hospodářskými budovami. Nejchudšími obyvateli celého sídla byli obyvatelé drobných domků ve středu zástavby, jimž nepatřila žádná zemědělská půda.

---

¹⁸³ NA Archiv, Josefský katastr, Janovičky, 554.

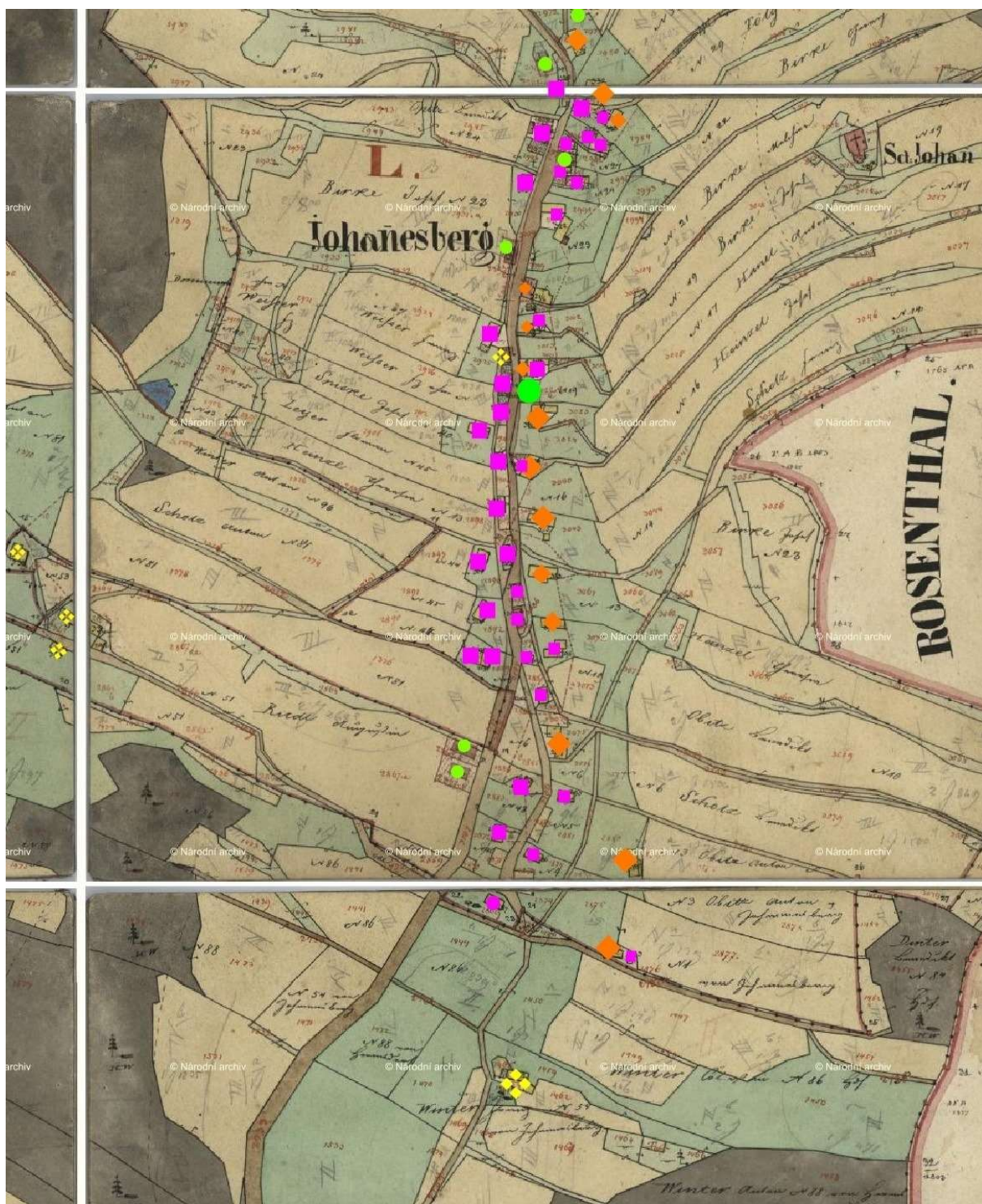
¹⁸⁴ NA Archiv, Stabilní katastr, Heřmánkovice, 4146.

Živelné zaplňovanie stredu obce je spôsobené mladšími zásahy do sídelní struktúry spôsobené zahušťovaním obce novými domy, nebylo tedy součástí původního vymeřovacího plánu.

Porovnaní IS a CO mapy SK

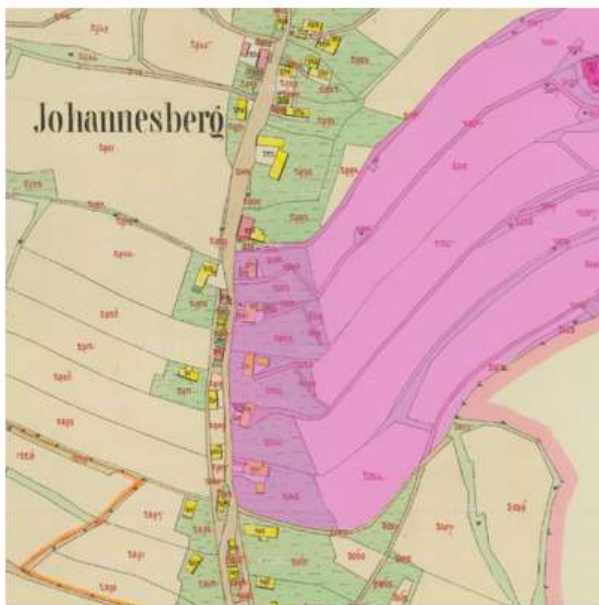

- ◆ První domy evidované již BR a Hesseliem
- ◆ Zástavba od 1771 do vzniku SK
- Zástavba do 1771
- Dodatečné změny při reambulaci

IS mapy SK: pravděpodobný vývoj zástavby

Hledání původní vyměřovací soustavy

Hledat původní vyměřovací soustavu má největší smysl v místě, kde se nachází původní jádro vsi. Z Hesseliova urbáře již víme, že se jedná o stranu při západní části katastru. Nejpravidelněji se na mapě stabilního katastru jeví pozemkové pruhy patřící k nemovitostem s čp. 14, 16, 17, 19 a 21. Situaci nám však ztěžuje výběžek sousedního katastru obce Rožmitál, kvůli němuž se pozemky, jak již bylo zmíněno, prudce zalamují, tudíž zužují a poté zase plynule rozšiřují. Z tohoto důvodu je těžké naleznout místo, kde není původní parcelace těmito ztíženými podmínkami zdeformovaná. Přesto se níže pokusím o vyhledání původního vyměřovacího modulu. Ten budu hledat v zahradách v místě těsně před ohybem pozemkových pruhů.

Hodnota měřeného úseku: 11 cm

Počet parcel v měřeném úseku: 5

Měřítko mapy: 3,36

$$\frac{11:5}{3,36} * 128 = 83,8$$

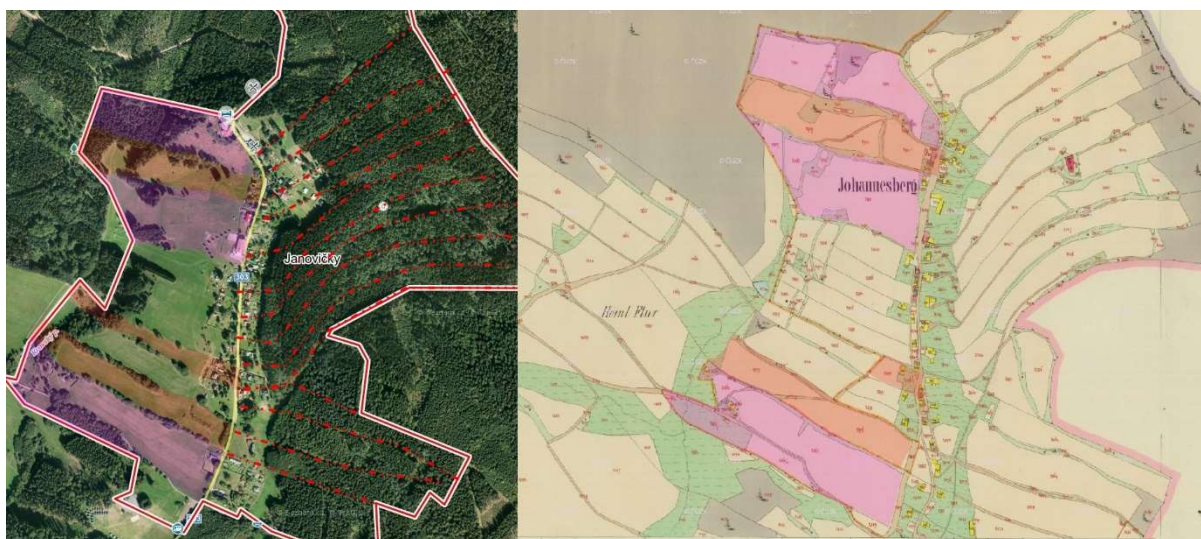
Výsledek téměř 84 loktů by mohl ukazovat na dobově relativně časté užití středověkého provazce 42 loktů.

Co se zachovalo v současné krajině?

Porovnáme-li současnou leteckou mapu s mapou stabilního katastru zjistíme, že původní zakládací schéma vsi je v současné době již částečně narušené pozdějšími úpravami avšak stále dobře patrné. Zachovaná zůstala intravilánová lineární sídelní struktura vsi s domy stavěnými především podél cesty. Extravilán obce se systémem dlouhých úzkých zemědělských pozemků po oboustranách cesty ale doznal značných změn.

Na pravé východní části katastru, kde se koncentrovalo původní osídlení, došlo k výrazné přeměně krajiny díky rozsáhlejšímu zalesnění. Krajina si však způsob pozemkového uspořádání, který jí dominoval po dlouhá staletí, stále uchovala ve své paměti. Při trošce pozornosti jsou pro Broumovsko tolik typické úzké pozemkové pásy patrné i v současném hustém lesním porostu. O něco lépe čitelnější se může zdát východní strana obce s mladším osídlením. Dle zachovalých remízků lze identifikovat některé původní pozemkové pruhy, a to i přes to, že se změnil způsob jejich zemědělského využití. Část bývalých polí byla scelena a všechna pole následně proměněna na louky a pastviny.

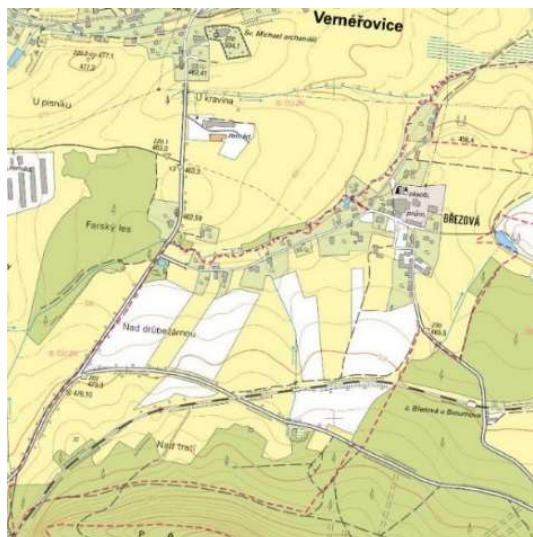

Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

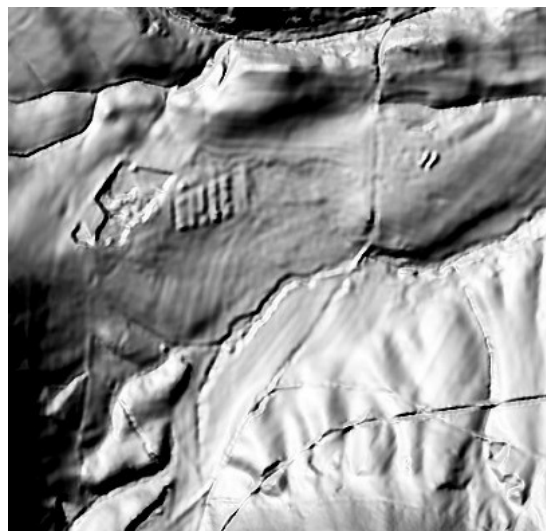
7.2 Březová

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Meziměstí

Základní charakteristika

Situční mapa

LIDAR

Obec Březovou nalezneme přibližně 9 km severozápadně od města Broumov a 2 km jihozápadně od města Meziměstí. Březová je vystavěna při úpatí Broumovské vrchoviny v mělkém údolním žlebu lehce svažitého charakteru ve výšce přibližně 440 až 460 m n.m.

Březová původně vznikla na katastru sousední vrcholně středověké údolní lánové vsi Jetřichov. Naleznout ji můžeme při okraji severozápadní hranice katastrálního území výše zmíněné „mateřské“ vsi. Stejně jako u Janoviček i zde si můžeme všimnout, že území Březové je situováno do uměle vytvořené mýtiny, jež se zařezává do lesního porostu. Tuto teorii potvrzuje i Hesselius, který píše, že Březová byla „Zřízena vrchností po vymýcení lesa a křovin.“¹⁸⁵ Pozice katastrálního území Březové vůči pozemkovým pruhům obce Jetřichov je ale oproti Janovičkám rozdílná. Zatímco pozemkové pruhy Janoviček a Heřmánkovic jsou vzájemně propojené a od sebe jsou oddělené pouze katastrální hranicí, Březovou a Jetřichov od sebe odděluje z větší části hustý pás lesa. Hranice území Březové naráží na jetřichovské pozemkové pásy pouze svou dílčí částí, a to kolmo při severní hranici.

¹⁸⁵ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 122.

Podobnost Březové s Janovičkami můžeme najít také v sídelní struktuře. Březová také svým tvarem kopíruje typické broumovské údolní lánové vsi. Středovou osou sídelního útvaru se stejně jako u Janoviček nestal potok, ale je jím opět komunikace orientovaná tentokrát ve směru východ–západ. Z hlediska typologie sídelního půdorysu můžeme Březovou zařadit mezi tzv. jednostranné lánové vsi, jelikož dlouhé pozemkové pásy táhnoucí se za staveními se nacházejí pouze v jižní části katastru, kde jsou ohraničené již zmíněným pásem lesa. Severní pozemková linie při hranici katastru je z tohoto důvodu prostorově velmi omezená a nacházejí se v ní pouze drobné chalupy s minimem okolních pozemků.

S Janovičkami má Březová společný také problém spočívající v nedostatku vody. Přestože se bezprostředně za hranicí katastrálního území nachází drobný vodní tok i zde Hesselius zmiňuje, že „*Vody je v létě i v zimě málo, protože tuto ves obtéká jen malý potok, vytékající z lesa a protékající lukami až k dolnímu konci Verněřovic*“.¹⁸⁶ Pramen ale byl zcela jistě vydatnější než případné drobné vodní zdroje v Janovičkách, protože ho Hesselius zachytil nejen v textové části, ale také v pohledové mapě. Navíc v urbáři poznamenává, že možnost vybudování rybníka je zde sice vyloučena, jelikož ves je založena na svahu pod horami, kde je k takovému počínání nedostatek vody, avšak v již zmíněném potoku vytékajícím z verněřovického lesa chová pan farář pod břehy pstruhy, kteří jsou pro něj následně loveni.¹⁸⁷

Březová byla pravděpodobně založena v 16. století,¹⁸⁸ ale první písemná zmínka pochází až z roku 1620. Tehdy byla Březová zachycena ještě pod názvem Pyrcykcht, lidově Berkich.¹⁸⁹ V písemných pramenech nalezneme Březovou dále také pod názvy Bűrckicht (1676/77) a Birkigt (1938).¹⁹⁰ Nejvíce obyvatel žilo v Březové na začátku 20. století, k roku 1910 zde bylo evidováno 258 lidí s trvalým pobytem žijících v 53 domech. Po odsunu Němců klesl počet obyvatel na 150. Na rozdíl od téměř vylištěných Janoviček se v Březové po odsunu

---

¹⁸⁶ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 122.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, str. 197.

¹⁸⁸ RESLOVÁ, Martina. *Vývoj broumovského panství na základě urbářů z let 1631–1676*. Pardubice, 2009, diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická. prof. PhDr. Petr Vorel, Csc. str. 6.

¹⁸⁹ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 482.

¹⁹⁰ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 34.

Němců počet trvalých obyvatel výrazněji nesnížil a dodnes se pohybuje kolem 150 obyvatel.¹⁹¹
V roce 1985 byla obec Březová sloučena s Meziměstím.¹⁹²

IS mapy SK k.ú. Jetřichov: v severozápadní části nově vzniklá ves Březová

Berní rula

V souhrnné edici Karla Doskočila nalezneme u Březové uvedených celkem 16 osedlých. Edice zmiňuje 12 osedlých v kategorii chalupníků a 4 osedlé v nejmudší sociální kategorii zahradníků.¹⁹³ Podrobnější edice tento údaj dále rozvíjí, když kromě 12 chalupníků zachycuje zvlášť také zahradníky (1 osedlý) a zahradníky bez dobytka (3 osedlí).¹⁹⁴

Jako nejbohatší stavení je v edici berní ruly uváděna chalupa Jana Johna, který měl v držbě 6 strychů polí, 2 krávy a 2 jalovice. Všechny 13 zbylých zahradníků drželo půdu o totožné velikosti tj. 1, 2 strychu pole. Všichni zahradníci měli alespoň jednu krávu, většina také jalovici. Výjimku tvořil Michal Hanyš a Balcar Šulc, kteří měli dvě krávy, ale žádnou jalovici. Z kategorie chalupníků byl nejmudší Fridrich Rejms a Martin Pryger, kteří neměli žádnou jalovici a krávu pouze jednu. Nikdo z osedlých neměl potah, ovci ani prase. U některých edice berní ruly zmiňuje také živnost, jíž se dotýčný věnuje. Víme tak, že v Březové bylo 7 tkalců, z toho 6 chalupníků a jeden domkář.¹⁹⁵

¹⁹¹ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8, str. 482

¹⁹² RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. II. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1, str. 44.

¹⁹³ DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 2.sv.* Praha, 1954. str. 212.

¹⁹⁴ PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rula 12: Kraj hradecký. I díl.* Praha, 1951. str. 142–143.

¹⁹⁵ TAMTĚŽ.

Hesseliův urbář

Pohledová mapa Hesseliova urbáře zobrazující 12 větších chalup značených čísly a 8 drobných domků bez návaznosti na další pozemky značené písmeny A-H

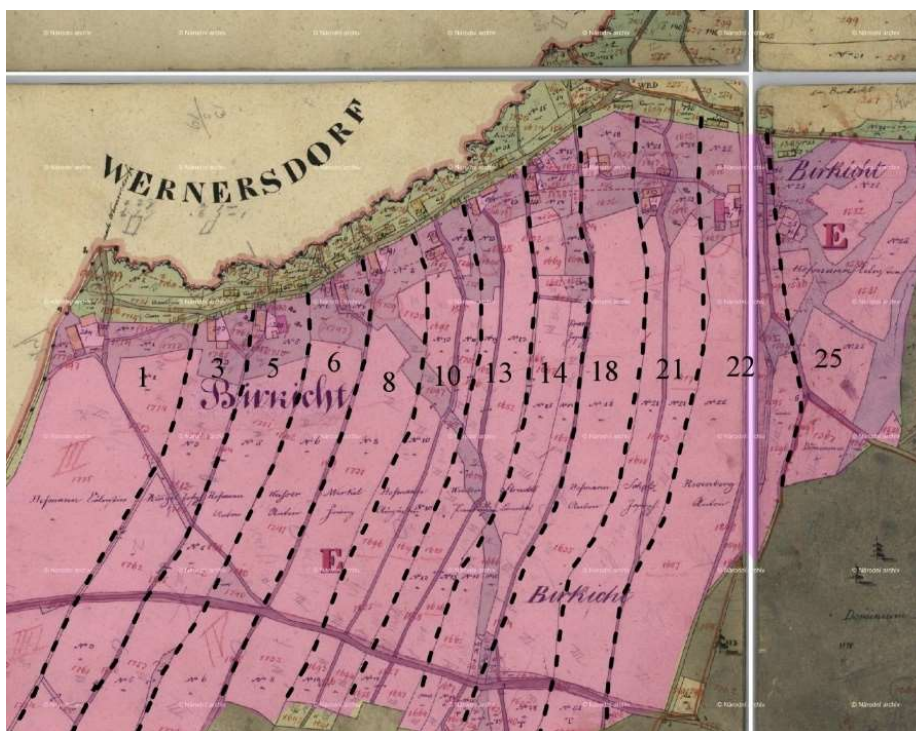
O něco detailnější informace o vývoji osídlení opět poskytuje Hesseliův urbář. Pohledová mapa zobrazuje celkem 20 staveb – 12 číslovaných chalup a 8 menších domků označených písmenem. Víme tedy, že mezi berní rulou a vznikem Hesseliova urbáře v Březové přibyly 4 menší chalupy.

Orientaci v mapě vůči světovým stranám nám Hesselius opět usnadnil, když do své pohledové mapy zanesl také nevelký potok obtékající celou ves. O něm víme, že dodnes teče při jižní hranici katastrálního území sousední obce Verněřovice. Jelikož Hesselius tento vodní tok na mapě znázornil nejbližše k divákovi a až pak zakreslil malé stavby značené písmeny, cestu a větší chalupy označované číslicemi, je jasné, že se musel při tvorbě své pohledové mapy na Březovou nepochybně dívat směrem od Verněřovic. Z výše uvedeného plyne, že část pohledové mapy znázorněná blíž k nám je severní strana obce Březová.

Tuto naši domněnku si můžeme ověřit na mapě stabilního katastru. Ta kromě vodního toku na katastru Verněřovic zachycuje i sídelní strukturu vsi, jež spočívá v systému jednostranné lánové vsi. Již víme, že Hesselius značil arabskými čísly velké selské usedlosti a chalupníky, zatímco domkáře bez držby většího množství zemědělské půdy označoval písmeny. Vzniká tedy zcela legitimní domněnka, že drobné domy bez zemědělské půdy, které zachycují mapy stabilního katastru při severní hranici obce Březová, jsou zcela jistě ty, které Hesselius namaloval do popředí své pohledové mapy.

Chalupy značené Hesseliem číslicemi by se pak měly logicky nacházet na jižní straně cesty. Z berní ruly již víme, že krátce po založení vsi bylo v Březové 12 osedlých ve střední sociální vrstvě chalupníků. Stejný počet chalupníků zachytil na svou pohledovou mapu i Hesselius. Při konfrontaci těchto údajů s indikační skicou mapy stabilního katastru zjistíme, že i ona zachycuje na jižní straně údolí 12 téměř stejných pozemkových pruhů. Jedná se o pozemky za domy s čp. 1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 14, 18, 21, 22 a 25. Nebývale široký pozemkový pruh za domem na indikační skice mapy stabilního katastru značený čp. 1 je nepochybně ten, jemuž je v edici berní ruly přisouzena největší výměra pozemků (6 strychů) a také ten, jenž Heselius na své mapě označuje č. 1. V textové části navíc přidává informaci o tom, že se jedná o šolcovnu.¹⁹⁶

Zatímco identifikovat na mapě stabilního katastru místa, na nichž se pravděpodobně nacházely původní domy chalupníků, není až tak těžké, situace na druhém, tj. severním břehu údolí, kde není možné se chytit pozemkových pruhů, je mnohem složitější a naleznout původní parcelaci se tak v této fázi výzkumu, jež je postavená především na studiu mapových podkladů, jeví jako téměř nemožné.

IS mapy SK, na které jsou barevně vyznačené pozemkové pruhy, které jsou pravděpodobně částí historického jádra obce Březová.

¹⁹⁶ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 122.

Zástavba v Březové je celkem pravidelná. Hesseliova mapa zachycuje na jižní straně silnice větší chalupy s levou orientací, které se svým průčelním štítem otáčejí na severní stranu do silnice. Výjimkou je chalupa s č. 11 s pravou orientací, jež se otáčí svým průčelním štítem do dvora směrem ke stodole. Severní řádka drobných domků zachycuje částečně roubené stavby orientované podélně svou okapovou stranou k silnici. Na východě v čele vsi stojí areál šolcovny se dvěma obytnými stavbami, jednou stodolou a vstupní bránou. Hesselius v urbáři zmiňuje, že kromě toho, že šolcovna je osvobozena od roboty, patří k ní také pivní šenk.¹⁹⁷ Tato šolcovna „...platí při prodeji dědickou daň, ale neplatí ani šolcovský poplatek, ani poplatek za dovoz vína, ale povinnosti plní jako ostatní sousedé ve dvou termínech“.¹⁹⁸ Téměř všechny chalupy na jižní straně údolí mají vedle sebe přikreslenou stodolu (mimo č. 2, 6, 9), vedle některých (č. 2, 3, 6) dokonce stojí ještě jedna drobná obytná budova (jednat se může např. o výminek). Březová spadá dle Hesselia společně s Jetřichovem a Bohdašínem do sousední verněřovické farnosti.¹⁹⁹

Hesselius také u každé stavby ve svém urbáři uvádí, od koho a za kolik byla odkoupena. Nejinak tomu je i v případě Březové. Zajímavostí ale je, že u stavby označované písmenem C uvádí, že byla postavena „...na místě kde dříve nic nestálo“.²⁰⁰ Nepochybně je tedy tato nemovitost jednou z oněch 4 domů, jež ve vsi od vzniku berní ruly přibýly. K sociální stratifikaci Hesselius zmiňuje, že ve vsi je 11 zahradníků, kteří mají „...od pradávna všichni stejné nájemné“.²⁰¹ Zahradníci dle Hesselia musí odvést na svátek sv. Jiří 1 krejcar a 4 haléře, stejná částka se pak odvádí ještě jednou na svátek sv. Michala avšak navíc se odvádí 1 kus lesní slepice. V rámci prosté císařské daně činí povinné odvody 3 krejcarey. Drobné stavení označované Hesseliem za chalupníky odvádí pouze prostou císařskou daň ve výši 1 krejcaru.²⁰²

---

¹⁹⁷ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 122.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ.

¹⁹⁹ TAMTÉŽ. str. 122.

²⁰⁰ TAMTÉŽ. str. 123.

²⁰¹ TAMTÉŽ. str. 122.

²⁰² TAMTÉŽ.

Tereziánský katastr

Edice tereziánského katastru uvádí v Březové celkový počet 24 hospodářů a usedlíků²⁰³ a 137 duší náležejících k verněrovickému kostelu.²⁰⁴ Z těchto obyvatel je celkově 9 domkářů, kteří mimo stavební parcely již nevlastnili žádné jiné zemědělské pozemky. V edici není evidován žádný sedlák, pouze jeden hospodář (15–30 strychů) 10 chalupníků (5,1–5 strychů) a 3 zahradníci (1,1–5 strychů). Bonita půdy v Březové je v edici hodnocena číslem 8, tedy jako téměř nevýnosná, jelikož úroda zde převýšila množství vysetého obilí pouze dvaapůlkrát. Neúroda v Březové zcela jistě souvisí s již výše zmiňovaným nedostatkem vláhy. Ve vsi se také nacházeli dobytkaři a přádláci. Edice neuvádí u obyvatel Březové žádnou potahovou robotní povinnost, pouze robotu ruční a to 126 dní v roce.²⁰⁵ Mezi vznikem Hesseliova urbáře a tereziánským katastrem tedy v Březové přibyli další 4 obyvatelé z řad nejnižší sociální kategorie domkářů a chalupníků.

Josefský katastr

V případě, že nás zajímá především vývoj zástavby v obci, budeme si muset u Březové vystačit se strohým konstatováním, že josefský katastr eviduje k datu svého vzniku 29 domů s číslem popisným.²⁰⁶ Na rozdíl od Janoviček si totiž nemůžeme udělat podrobnější představu o rozšiřující se zástavbě pomocí číslování domů roku 1771. Na mapě stabilního katastru totiž nenalezneme uzavřený okruh čísel, který by nám takovou úvahu umožňoval. Číslovaný okruh nemovitostí ve vsi končí totiž čp. 38, tj. nejvyšším číslem popisným, který eviduje stabilní katastr. Navíc stabilní katastr zaznamenává na indikační skice nejvyšší čísla na nemovitostech, které by dle Hesseilova urbáře měly být součástí původního zakládacího jádra vsi. Jsou to zejména drobná stavení domkářů při severní hranici katastru. V Březové tak pravděpodobně muselo v průběhu let dojít k dílčí nebo úplné úpravě systému číslování, kvůli němuž je původní systém z roku 1771 narušen. Zcela jistě však můžeme konstatovat, že oproti údajům zaznamenaným v tereziánském katastru došlo v Březové k nárůstu počtu domů o nových 5 nemovitostí.

---

²⁰³ CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964. str. 246.

²⁰⁴ BURDOVÁ, Pavla (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 3. Dominikál*. Praha, 1970. str. 168.

²⁰⁵ CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964. str. 246.

²⁰⁶ NA Archiv, Josefský katastr, Janovičky, 545.

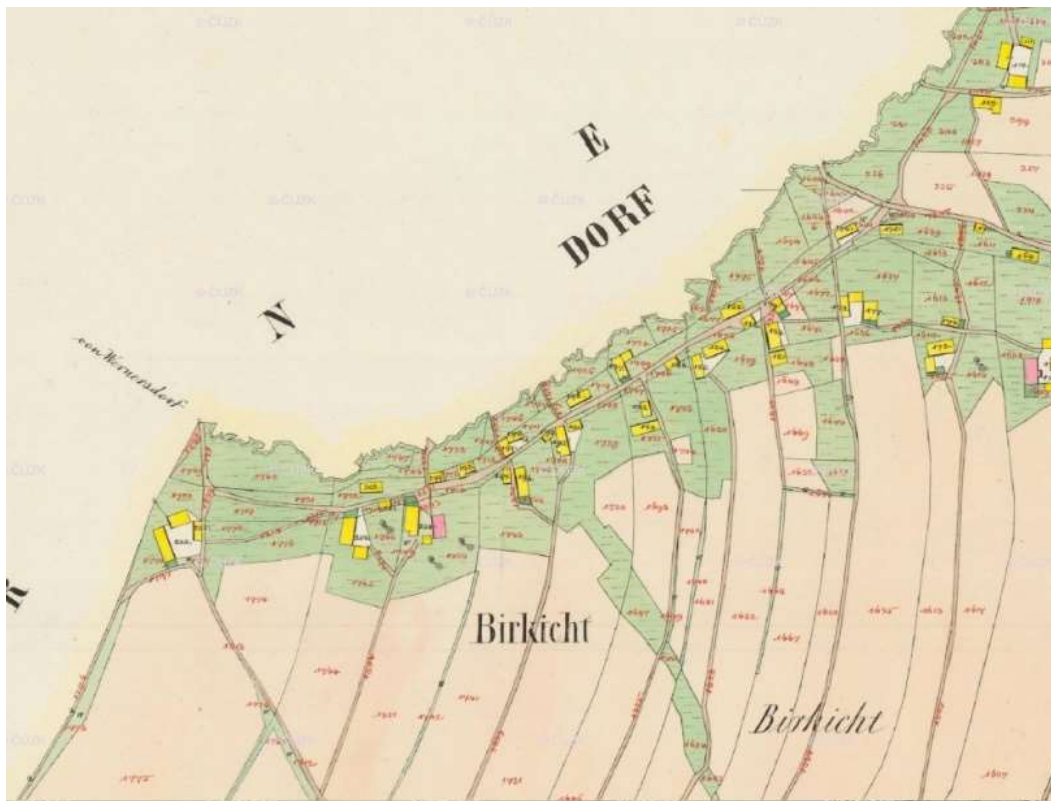
Stabilní katastr

Situace ve stabilním katastru je u Březové mnohem složitější než u Janoviček. Březovou nalezneme v písemném operátu jako součást katastrálního území obce Jetřichov, avšak v mapových podkladech má vytvořené vlastní svébytné katastrální území. V něm ale nalezneme pouze císařské otisky obce Březová. Indikační skicu nalezneme opět na mapě sousedního katastrálního území obce Jetřichov. Na indikační skice je Březová od Jetřichova oddělena pomocí červeně značené hraniční čáry. V Březové se v době vzniku stabilního katastru nacházelo 38 domů s číslem popisným, tedy o 9 více než eviduje josefský katastr.²⁰⁷ Jedná se především o žlutě značené, tj. dřevěné chalupy a drobné domky. Jako nespalné jsou zaznamenány na mapě stabilního katastru pouze dvě nemovitosti. Těmi jsou obytná budova v areálu usedlosti čp. 5 a chalupa s čp. 22. Na indikační skice nejsou zaznamenány žádné další dodatečné změny, které by proběhly mezi mapováním pro stabilní katastr a jeho pozdější reambulací. Sídlní struktura zobrazená na mapách stabilního katastru si stále drží svou původní strukturu, jež je zaznamenána již Hesseliem a to včetně své sociální skladby. Březová je stále složena pouze ze střední vrstvy chalupníků a chudých domkářů. Chalupníci se i nadále soustředí na jižní straně vsi, kde na jejich stavební pozemky navazují úzké pozemkové pruhy. Jejich nemovitosti se zpravidla stále otáčejí svou štítovou stranou na sever. Zástavba v Březové se však během let téměř nerozšířila, pouze byl intravilán vsi zahuštěn sociální skupinou domkářů, kteří neměli žádné další pozemky, a proto nepotřebovali přímou návaznost své nemovitosti na extravilán obce. Drobné domky jsou nejčastěji orientovány svou delší okapovou stranou k silnici.

---

²⁰⁷ NA Archiv, Stabilní katastr, Březová, 4143.

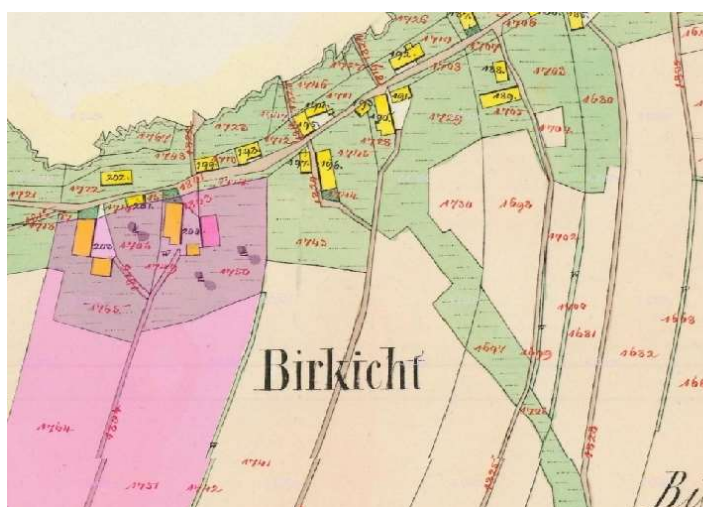

Porovnání IS a CO mapy SK

Hledání původní vyměřovací soustavy

I u Březové se můžeme díky její pravidelné soustavě viditelné ještě na mapě stabilního katastru pokusit identifikovat původní vyměřovací modul. Pravidelně rozměřené pozemky, které patří to původního jádra vsi, se nachází v jihozápadní části údolí. Tam je císařským otiskem mapy stabilního katastru zaznamenáno 10 téměř stejných pozemkových pruhů. K výpočtu jsem si vybrala dva pozemkové pruhy za čp. 3 a 5. Půdorys Březové nebyl ničím deformovaný, takže hledat vyměřovací soustavu má největší smysl při hranici stavebních parcel kolem silnice.

Honota měřeného úseku: 7,3 cm

Počet parcel v měřeném úseku: 2

Měřítko mapy: 8,3 cm (2 dílky)

$$\frac{7,3:2}{8,3} * 128 = 112,5$$

U výše uvedených pozemkových pruhů vyšel výsledek výpočtu modulu 112,5 českých loktů což ukazuje na násobek hojně užívaného vyměřovacího provazce 56 loktů. Tento výsledek se s drobnými odchylkami potvrdil i při aplikaci výpočtu u ostatních pozemkových pruhů ležících ve stejné linii.

Co se zachovalo v současné krajině?

Budeme-li porovnávat mapy stabilního katastru se současnou leteckou mapou zjistíme, že část katastru, v níž se nachází nejstarší zástavba, si stále drží svůj původní charakter. Největších změn však doznal extravilán obce. Původní pozemkové pruhy jsou znatelné pouze na jihozápadě katastrálního území. Současná zástavba se koncentruje především na východní straně katastru kolem křižovatky a dál okolo cesty stoupající do mírného svahu jižního údolí. Většina polí byla přeměněna na louky. Původní zástavba Březové v průběhu doby velmi prořídla, stále však nalezneme domy, které jsou částečně zachovány alespoň svou základní hmotou. Přestože stabilní katastr v Březové nezachycuje vlnu dodatečných změn v podobě hojného přezdívání domů, které je typické pro 19. století, jsou v současné době téměř všechny nemovitosti již zcela zděné nebo částečně přezdívané. Největší proměnou zcela jistě prošla usedlost s čp. 24. Dnes tu stojí selská usedlost broumovského typu. Mezi další zachované domy ve vsi patří čp. 39 (stabilní katastr tento dům ještě neeviduje), zděné chalupy s čp. 5, 6 a částečně roubené chalupy s čp. 32 27 a nakonec celoroubený dům s čp. 11.

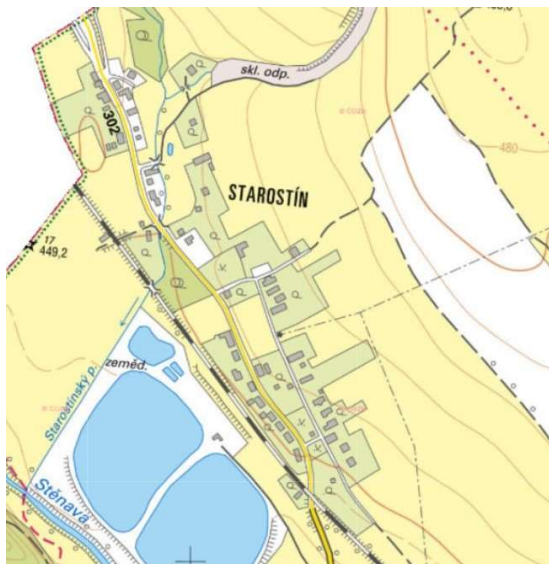
Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

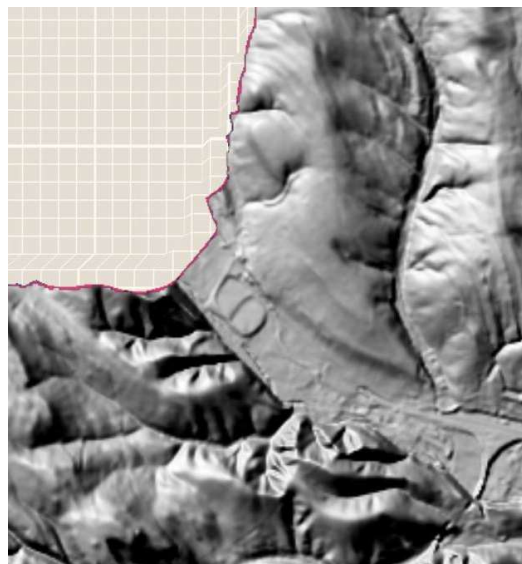
7.3 Starostín

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Meziměstí

Základní charakteristika

Situční mapa

LIDAR

Ves se jménem Starostín je situována těsně při polské hranici, přibližně 1,5 km severozápadně od sousedního Meziměstí a necelých 10 km stejným směrem od Broumova. Starostín byl založen v rovinatém terénu na mírně vyvýšeném místě poblíž říční nivy v nadmořské výšce kolem 450 m n.m. K příhraničnímu umístění Starostína Hesselius píše: „Tato víska je malá, v horní části hraničí s hrabětem z Hohbergu na dvoře Gelenau (Golińsk, Polsko), Neudorf (Nowe Siodlo, Polsko) a Fridlandt (Mioszów, Polsko), z naší strany s Meziměstím a Vižňovem.“²⁰⁸

Středem celého údolí protéká řeka Stěňava, kterou Hesselius ve svém urbáři nazývá jako velkou řeku. Ta „...začíná u hranic dvora Gelenau (Golińsk, Polsko) ve Slezsku“ a nacházejí se v ní dle Hesselia „...pěkní pstruzi a lipani“.²⁰⁹ Narozdíl od dříve zmíněných Janoviček a Březové, Starostín nedostatkem vody netrpěl. Mimo výše zmíněnou Stěňavu, jež protékala

²⁰⁸ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddani slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 133.

²⁰⁹ TAMTÉŽ. str. 198.

přímo pod vesnicí, se ve Starostíně nacházel ještě jeden drobný potok přitékající sem z Dvorského lesa.

Ke Stěnavě Hesselius ještě zmiňuje, že sem „...voda přitéká ze sporného území a slezského Neudorfu (Nowe Siodlo, Polsko) a protéká zpustlým rybníkem, o němž se vede spor.“²¹⁰ Tento spor spočíval v nejasnostech, kudy vede zemská hranice. Hesselius píše, že o nedokončený rybník „...se nyní vede spor se Slezany, p. hrabětem z Gelenau (Golińsk, Polsko), který si nárokuje celý rybník, ale přiznává se mu jen polovina. Přítok je ze slezského Neudorfu (Nowe Siodlo, Polsko), odtok přes protrženou hráz přes Starostín do velké řeky“²¹¹ a dále dodává, že spor mezi českými a slezskými nebyl dosud vyřešen. „Obě strany předvolávají staré svědky ve svůj prospěch. Dosavadní stav je, že sporná travina v rybníku je poddanými z obou stran užívána jako pastvina.“²¹²

Starostín byl původně založen na loukách patřících k panskému dvoru v Meziměstí. Na těchto místech byla časem vystavěna drobná stavení, jejichž obyvatelé robotovali na panském dvoře v Meziměstí. Ke každé chalupě byl „...přenechán kus role a trávníku za roční poplatek, který odvádějí na sv. Martina.“²¹³ Výše popsané situaci odhalující motivaci k založení vsi odpovídá i půdorysné schéma Starostína. Kolem cesty vedoucí do Friedlantu byla v pravidelné řádce vystavěna stavení, za kterými se táhnou úzké krátké pozemky. Podíváme-li se pozorně na mapu stabilního katastru, zjistíme, že Starostín je tvořen několika částmi, z nichž každá na mapě stabilního katastru jeví jiné známky pravidelnosti. Severní část obce je tvořena domy, které mají sice přibližně stejnou výměru, avšak zástavba netvoří ucelenou frontu. Tu naopak nalezneme v jižní části obce, kde se nachází v řádce 18 domků bez hospodářských budov a s pozemky, které jsou svou výměrou jeden jako druhý. V nejsevernějším koutě katastru lze vidět ještě 6 chalup stojících v řádce.

---

²¹⁰ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 133.

²¹¹ TAMTÉŽ. str. 197.

²¹² TAMTÉŽ. str. 133.

²¹³ TAMTÉŽ. str. 182.

První písemná zmínka o Starostínu pochází z roku 1620. Tuto starší část vsi zachycuje již berní rula. V písemných pramenech nalezneme Starostín pod názvy Neysorgk (1620), Neysorgen (1654), Neüser/e/ (1676/77) a Neusorge (1840).²¹⁴ Nejvyšší počet obyvatel ve Starostíně žil roku 1921, kdy zde bylo evidováno 365 lidí žijících v 58 domech. Ve druhé polovině 20. století počet obyvatel v souvislosti s historickými událostmi neustále klesal. V roce 2001 zde však již žilo pouhých 84 obyvatel žijících v 37 domech.²¹⁵ Od roku 1961 je Starostín součástí Meziměstí.²¹⁶

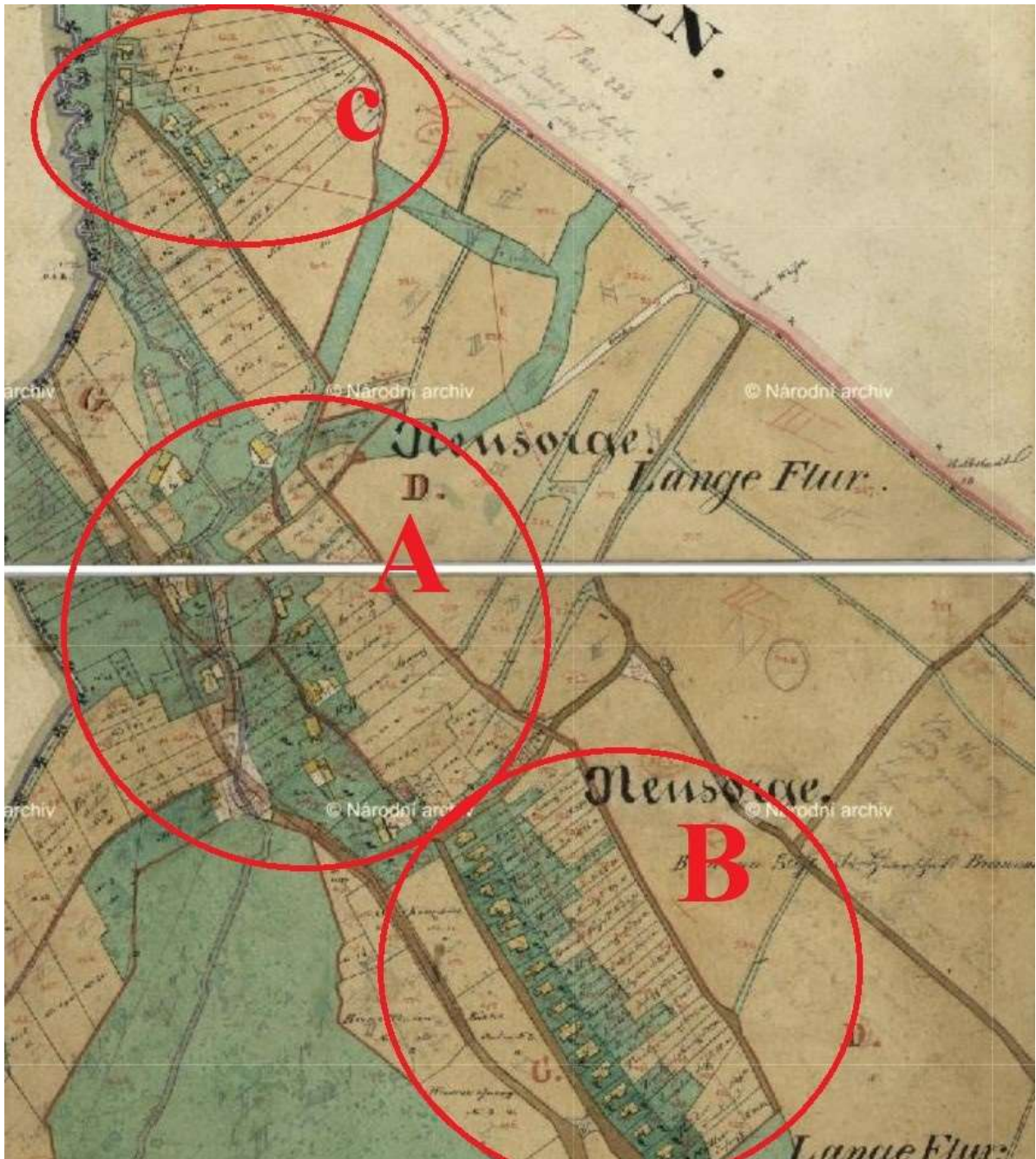
IS mapy SK k.ú. Meziměstí: v severozápadní části
obec Starostín

²¹⁴ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 34.

²¹⁵ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 482.

²¹⁶ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1. str. 493.

IS mapy SK:

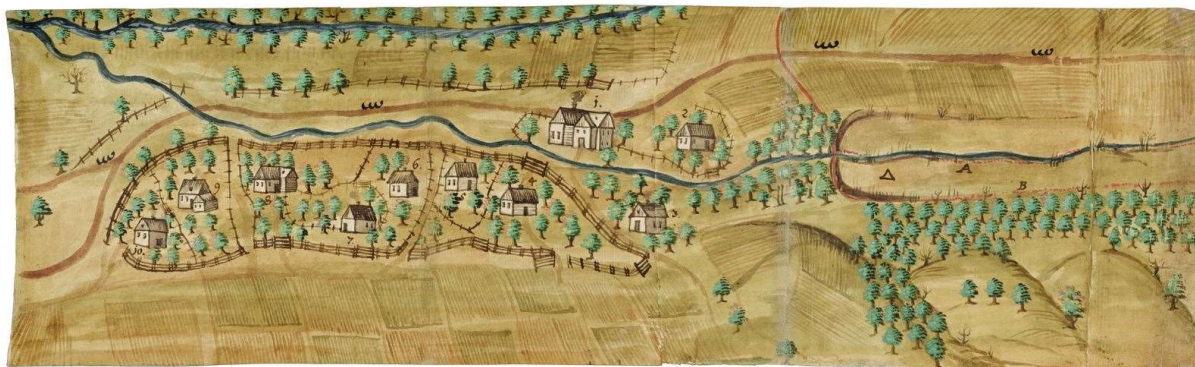
A: nejstarší část zachycena již BR   B: nejmladší část zachycuje 1. voj. mapování

C: osada zvaná Šestidomí

Berní rula

Souhrnná edice berní ruly uvádí ve Starostíně celkový počet 10 osedlých z toho všechny ve stejné střední sociální kategorii chalupníků.²¹⁷ Podrobnější edice tyto informace opět rozšiřuje o podrobnější majetkové poměry. Jako nejbohatší se v edici uvádí Michal Mergel, který měl v držbě 6 strychů polí, dvě krávy a dvě jalovice a Kašpar Šlumpts, který měl stejnou výměru polí, tedy 6 strychů, ale jen jednu krávu a jednu jalovici. Další v pořadí je Kašpar Walcel, mající v držení 4,1 strychů pole, dvě krávy a jednu jalovici. Mírně nadstandardní výměru pozemku držel také Matěj Šrám, který měl kromě 1 krávy a 2 jalovic ještě 3,2 strychu pole. Ostatním ve vsi měli všichni stejné pozemky o výměře 3 strychy. U nikoho z místních není zmíněna živnost.²¹⁸

Hesseliův urbář

Pohledová mapa Hesseliova urbáře zobrazující 10 chalup stojících ve Starostíně

Hesseliova pohledová mapa zobrazuje celkem 10 domů vystavěných kolem cesty. Všechny tyto Hesseliem zaznamenané stavby jsou značeny číslicemi, což koresponduje s údajem v berní rule, která mluví o 10 osedlých ve stejné sociální skupině chalupníků.

S orientací mapy vůči světovým stranám nám opět mohou pomoci vodní toky zobrazené na pohledové mapě. Již víme, že Starostín leží na ideálním místě v mírném svahu nad řekou Stěnavou tekoucí skrz celé údolí. Starostínem protéká jen malý říční tok, jenž se následně pod vesnicí vlévá právě do Stěnavy. Pohledová mapa tento soutok zobrazuje v levém horním rohu.

²¹⁷ DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 2.sv.* Praha, 1954. str. 212.

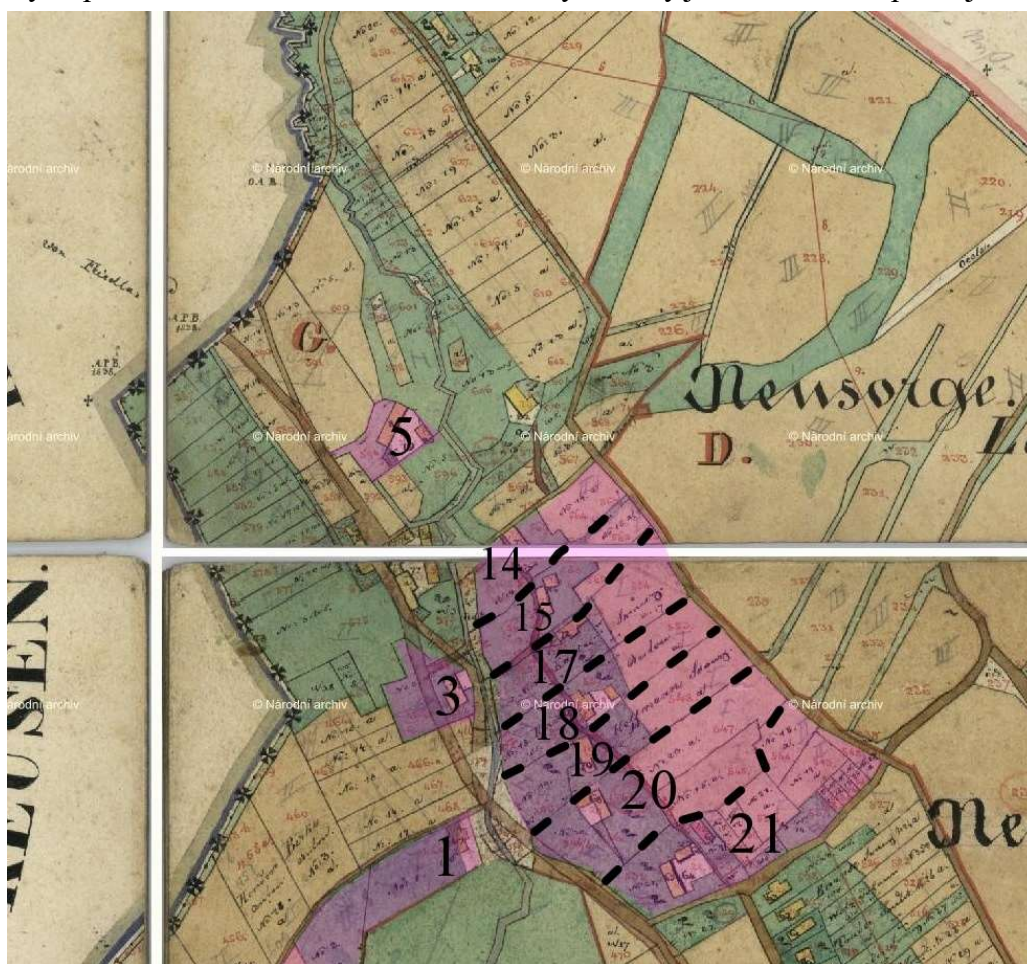
²¹⁸ PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rula 12: Kraj hradecký I.* Praha, 1951. str. 142–143.

Dvě chalupy označené č. 1 a 2 tak nepochybně leží na jihozápadní straně starostínského potoka, což znamená, že mapa zobrazuje pohled na ves od sousedního Vižňova.

Při snaze identifikovat, kde ve Starostíně leží Hesseliem zobrazené chalupy, si musíme opět vypomoci mapou stabilního katastru. Ta zobrazuje ve Starostíně, nebudeme-li počítat mimo intravilán obce umístěnou osadu Šestidomí, 18 pravidelně rozparcelovaných pozemků na dolním (jižním) konci vsi. Z berní ruly ale víme, že domů mělo být při založení pouze 10. Z Hesseliovy pohledové mapy je patrné, že dvě chalupy stály mezi řekou Stěnavou a malým starostínským potokem. Naproti nim Hesselius zobrazuje vedle sebe stojících 8 domů. Poslední z nich stojí u křižovatky dvou cest.

Z výše uvedeného vyplývá, že prvotní parcely se na katastru nachází pravděpodobně za domy s čp.1, 3, 5, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21. Zbylé domy jsou až součástí pozdějšího osídlení.

IS mapy SK: barevně vyznačené pozemkové pruhy, které jsou pravděpodobně částí historického jádra obce Starostín

Většina chalup zobrazených na mapě Hesseliova urbáře je vystavěna svou delší okapovou stranou k silnici. Chalupa s č. 9 má vedle sebe zakreslen ještě jeden pravděpodobně obytný dům.

K sociální stratifikaci ve Starostíně Hesselius píše, že „*V této visce nejsou žádní sedláci, nýbrž jen jmenovaní chalupníci, kteří drží svá stavení dědičně. Role a pastviny jsou zpoplatněny... Živobytím těchto lidí je předení a tkaní, na robotu chodí do panského dvora.*“²¹⁹ Číslem 1 označuje Hesselius šolcovnu, jejíž součástí je výčep piva. Tuto budovu na pohledové mapě znázorňuje jako největší z celé vsi. Mezi povinné odvody Hesselius shodně u všech chalupníků uvádí pouze prostou císařskou daň ve výši 3 krejcary.²²⁰

Trojúhelníček, který nalezneme téměř při levém okraji mapového pruhu, označuje místo, kde se nachází dříve zmíněná sporná hranice. Dle interpretace české strany probíhá hranice místem, jež Hesselius označuje na své pohledové mapě písmenem A. Písmenem B je pak znázorněna hranice dle interpretace sousední polské strany.

---

²¹⁹ KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1. str. 34.

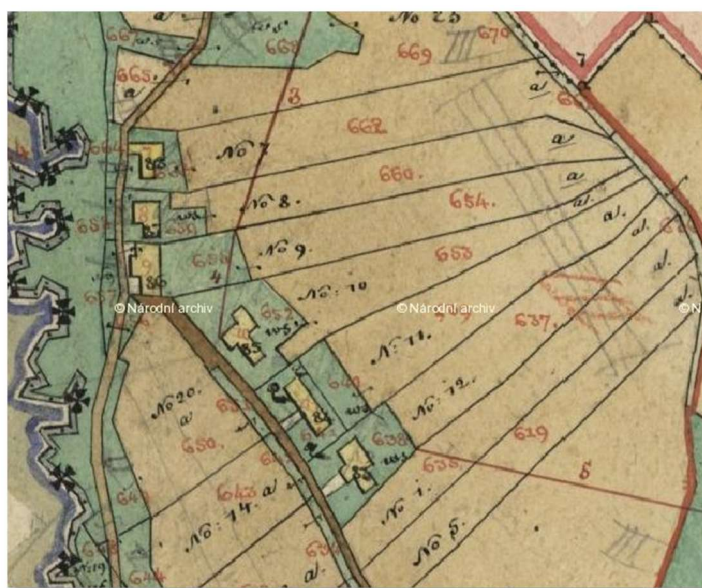
²¹⁹ TAMTÉŽ.

²²⁰ TAMTÉŽ.

Malá osada zvaná Šestidomí, která dnes leží na katastru Meziměstí, a to v jeho nejsevernější části, je Hesseliem pravděpodobně zaznamenána pod názvem Neudorf u potoka v pohledové mapě vsi Vižňov. Opět se jedná o malé dřevěné chalupy s lánem polí za stavební parcelou. Vyobrazení této obce v Hesseliově mapě dokazuje, že zde musela stát již ve druhé polovině 17. století. Porovnáme-li opět stabilní katastr s Hesseliem, zjistíme, že urbanistická struktura Šestidomí se od poloviny 17. století nezměnila.

Osada Šestidomí na Hesseliově pohledové mapě v k.ú. Vižňov

IS mapy SK osada Šestidomí v k.ú. Meziměstí

Tereziánský katastr

Edice tereziánského katastru se k vývoji osídlení ve Starostíně, stejně jako u Janoviček, omezuje pouze na stručnou informaci o celkovém počtu 10 domů, k nimž nepatřila žádná další půda.²²¹ Dále zde nalezneme informaci o tom, že Starostín spadá pod vižňovský kostel, ke kterému náleží 58 duší ze Starostína.²²² Edice tereziánského katastru opět potvrzuje záznamy z Hesseliova urbáře, když Starostín zachycuje jako dominikální vesnici založenou vrchností. Údaj o počtu domů v tereziánském katastru se též shoduje s údaji v berní rule i Hesseliově urbáři. Avšak vzhledem k tomu, že tereziánský katastr zmiňuje pouze domy, kterým nepatřila žádná půda, nevíme, jestli výstavba nových stavení skutečně od založení vsi stagnovala, nebo jen nejsou v této edici nové domy zmíněny, protože k nim již náležely nějaké hospodářské pozemky.

Stabilní katastr

V písemných operátech stabilního katastru nalezneme Starostín ve složce s katastrálním územím Meziměstí. Tato situace se opakuje i na přiložených mapách. Ve Starostíně se v době sepisování stabilního katastru nacházelo 41 domů s číslem popisným.²²³ Přibylo několik domů v místě původního jádra vsi, osada zvaná Šestidomí v severní části katastru, ale především jižní pravidelně rozměřená část parcel. Téměř ve všech případech se jedná o drobné chalupy bez větších zemědělských staveb náležejících k usedlosti. Všechny domy, s výjimkou čp. 41, jsou na mapě značené žlutě jako dřevěné. Starší část obce Starostín je tvořena nepravidelně rozestavenými domy podél cesty, k nimž přiléhají zahrady s drobnými krátkými poli. Mladší část Starostína je postavena na půdorysném schématu tzv. ulicovky. Ta je tvořena pravidelnou řádkou parcel, v níž v ucelené frontě podél silnice stojí chalupy otáčející se svým štítovým průčelím do ulice. Sociální skladba ve vsi je stále stejná, tvořená především střední sociální skupinou chalupníků. Na indikační mapě stabilního katastru opět nenajdeme žádné dodatečné změny v podobě nové výstavby či přezdívání dřevěných chalup.

---

²²¹ CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964. str. 246.

²²² BURDOVÁ, Pavla (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 3. Dominikál*. Praha, 1970. str. 168.

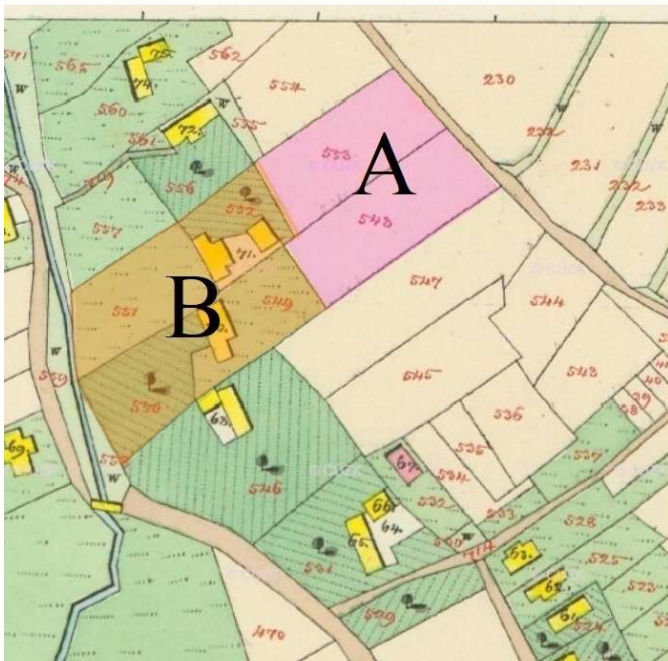
²²³ NA Archiv, Stabilní katastr, Meziměstí, 4143.

Porovnání IS a CO mapy SK

Hledání původní vyměřovací soustavy

Hledat původní vyměřovací modul u starší části vsi je obtížné, jelikož císařský otisk mapy stabilního katastru toto území zobrazuje na dvou mapových dílech. Kvůli tomu je půdorys vsi rozdělen na dvě části a tudíž narušen. Jediné vhodné místo k měření modulu tak nalezneme u parcel za čp. 19 a 20. Nevíme však, zda vyměřování parcel proběhlo v polích při okraji místní komunikace oddělující intravilán vesnice s extravilánem (A), nebo při velké silnici vedoucí do Friedlantu v zahradách (B). Z tohoto důvodu jsem podrobila měření obě části parcel.

A

Hodnota měřeného úseku: 6,5 cm

Počet parcel v měřeném úseku: 2

Měřítko mapy: 14,8 cm (2 dílky)

$$\frac{6,5:2}{14,8:2} * 128 = 56,2$$

B

Hodnota měřeného úseku: 7,5 cm

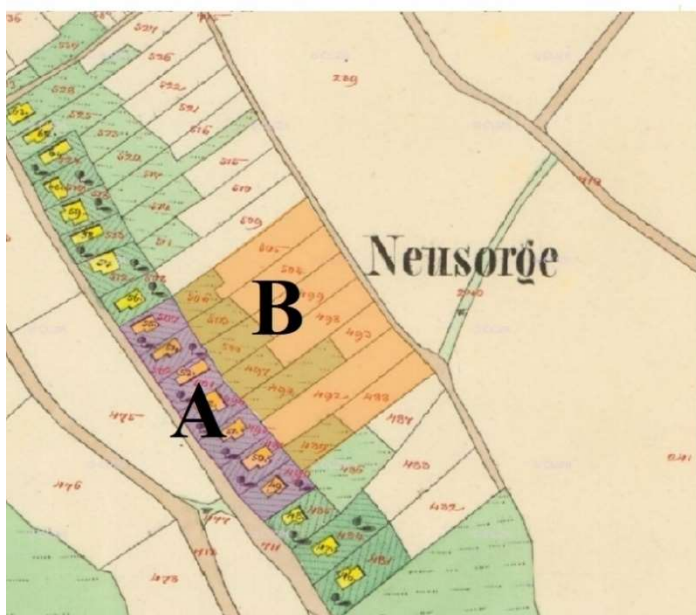
Počet parcel v měřeném úseku: 2

Měřítko mapy: 14,8 cm (2 dílky)

$$\frac{7,5:2}{14,8:2} * 128 = 129,7$$

Větší smysl dává výsledek, který byl měřen při hranici pole a zadní cesty, jelikož poukazuje na často užívaný provazec 56 loktů.

Protože neznáme ani přibližné datum, kdy mladší část Starostína vznikla, má smysl pokusit se hledat vyměřovací modul nejen v českých loktech, ale i ve vídeňských sázích. Parcely byly stejně jako u starší částí měřeny ve dvou částech. V místě stavebních parcel (A) a v místě polí (B).

A

Hodnota měřeného úseku: 14,5 cm

Počet parcel v měřeném úseku: 7

Měřítko mapy: 14,5 cm (2 dílky)

$$\frac{14,5 : 7}{14,5 : 2} * 40 = 11,4$$

$$\frac{14,5 : 7}{14,5 : 2} * 128 = 36,5$$

B

Hodnota měřeného úseku: 13 cm

Počet parcel v měřeném úseku: 7

Měřítko mapy: 14,5 cm (2 dílky)

$$\frac{13 : 7}{14,5 : 2} * 40 = 10,2$$

$$\frac{13 : 7}{14,5 : 2} * 128 = 32,6$$

Na základě výše uvedeného měření lze odvodit, že ves vznikla ještě před polovinou 18. století, jelikož výsledky ve vídeňských sázích nedávají příliš smysl. Naopak výsledky v českých loktech jsou zajímavé, obzvláště část měřená při cestě u stavebních parcel, kde vyšlo číslo 36,5. Pravděpodobně se jedná o hojně užívaný provazec 36 loktů.

Co se zachovalo v současné krajině?

Z leteckého snímku současné mapy je patrné, že Starostín si stále drží svůj původní charakter. V průběhu let se zaplnil především intravilán obce kolem cesty do Polska. V terénu je nejlépe patrný původní parcelační systém mladší části osídlení. Kromě zachovalého půdorysného schématu osídlení lze v této části Starostína nalézt i některé domy, které odkazují na historickou podobu osídlení buď svou konstrukční podstatou, nebo alespoň svou hmotou, která zachycuje tradiční podobu vesnického domu. Jedná se např. o čp. 155, 157, 158 a 163. Ze Šestidomí zachyceného v severní části mapy stabilního katastru dnes zbyly pouze dvě chalupy. Pole kolem obce jsou opět z větší části přeměněna na louky. V jižní části Starostína vzniklo několik rybníků.

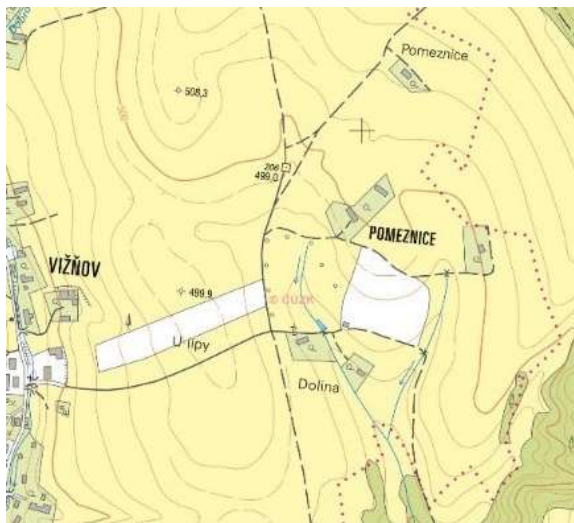

Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

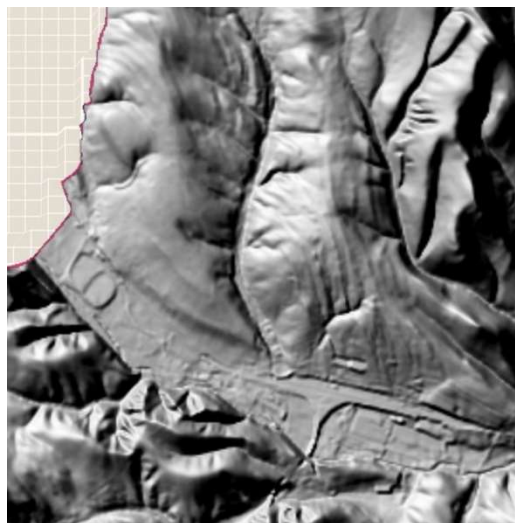
7.4 Pomeznice

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Meziměstí

Základní charakteristika sídla

Situační mapa

LIDAR

Pomeznice leží zhruba 11 km severozápadně od města Broumov a 3,5 km severně od Meziměstí. Založeny byly na mírném návrší mezi Vižňovem a Ruprechticemi při úpatí Javořích hor. Samotný charakter místa je spíše mírně členitý. Směrem k Vižňovu svah mírně klesá, zatímco směrem k Ruprechticím klesá do údolí mnohem strměji. Pomeznice se nachází v přibližné výšce kolem 500 m n.m. Pramení zde dva drobné vodních toky, které se pod vesnicí slévají a tečou do Ruprechtického potoka.

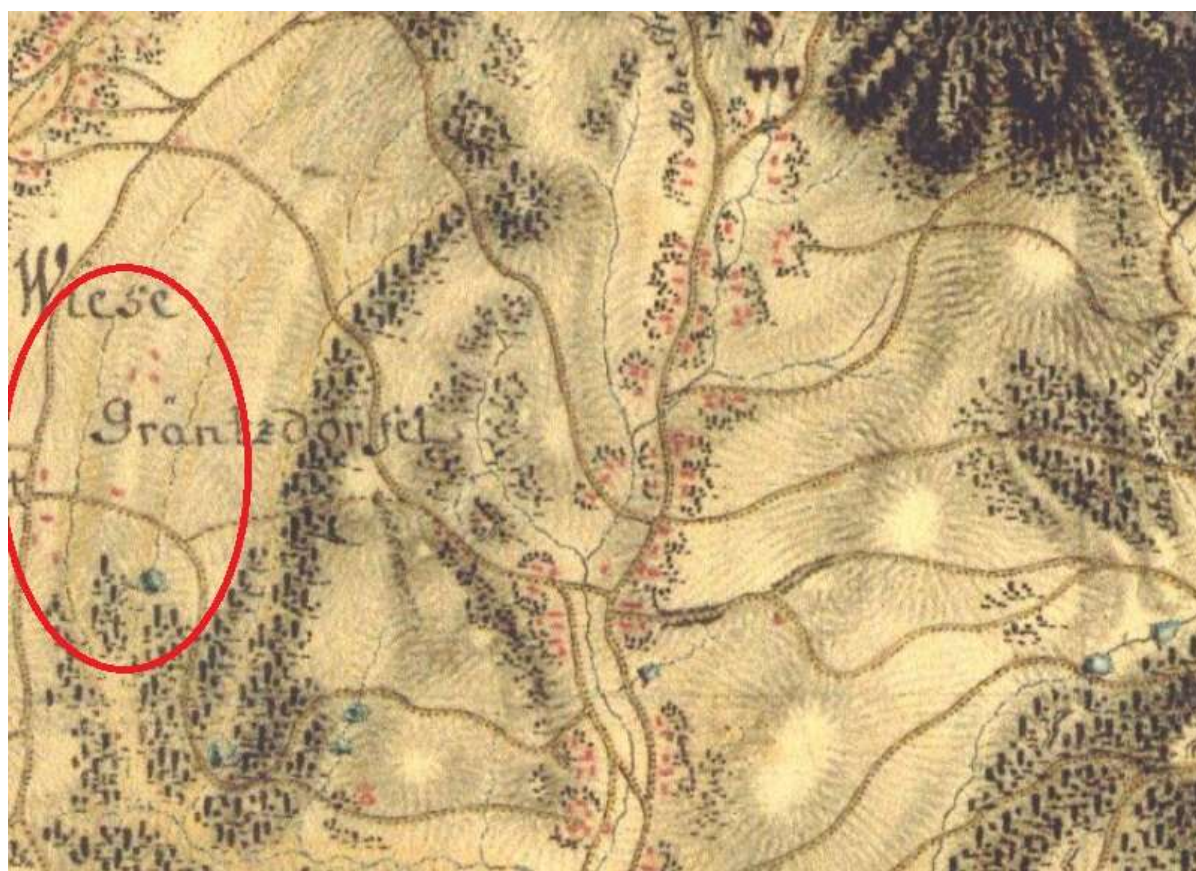
Podle Josefa Křivky byla osada Pomeznice zmíněna poprvé v Schallerově topografii (konkrétně v XV. dílu).²²⁴ Podrobnější údaje pak čerpá ze Sommerovy topografie, která obsahuje také daum a způsob vzniku osady. Pomeznice byly dle Sommera založeny v roce 1780 jako nová osada na rustikálních pozemcích Ruprechtic. Sommerova topografie dále také uvádí, že k datu 1786 zde stálo 15 domů. Jako další zdroj informací o Pomeznicích uvádí Josef Křivka Palackého *Soupisu království českého z roku 1848*, kde je zapsáno opět 15 domů v nichž žije 100 obyvatel.²²⁵ Pomeznice byly ještě roku 1900 součástí obce Ruprechtice. V roce 1910

²²⁴ KŘIVKA, Josef. *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*. Praha. 1979. str. 280.

²²⁵ TAMTÉŽ.

se staly součástí Vižňova a od roku 1961 jsou součástí města Meziměstí. ²²⁶Nejvíce obyvatel bylo v Pomeznicích evidováno k roku 1880, kdy zde žilo 102 lidí. Na rozdíl od většiny broumovských vsí však nedošlo k úbytku zdejších obyvatel až po válce. V roce 1930 zde žilo již jen 63 lidí, k roku 1991 byl v Pomeznicích dokonce evidován pouze jeden člověk s trvalým bydlištěm. ²²⁷

Pomeznice byly na mapě poprvé zachyceny prvním vojenským mapováním. Naleznout je můžeme vedle Ruprechtic, od kterých je odděluje pás lesa.

1. vojenské mapování: v kroužku zachycená osada Pomeznice

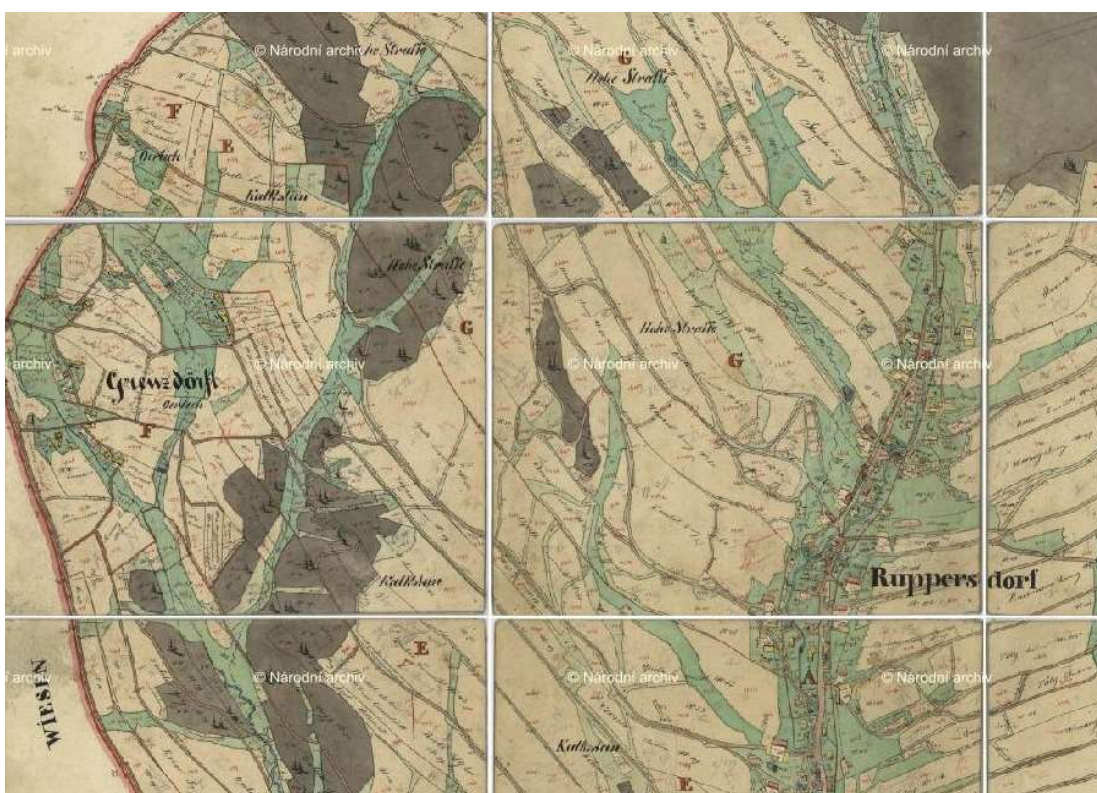
²²⁶ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1. str. 414.

²²⁷ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 483.

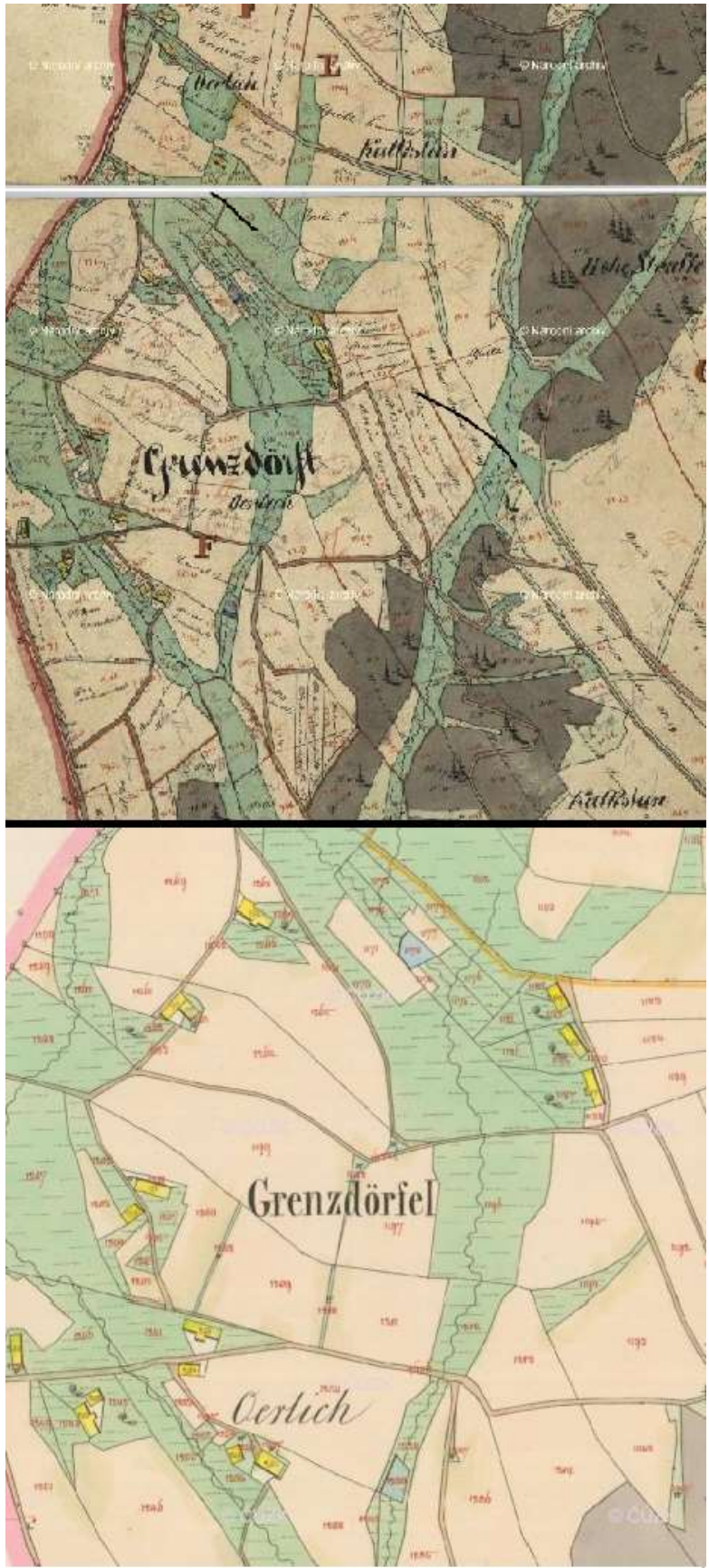
Stabilní katastr

Pomeznice se na mapě stabilního katastru nachází na severozápadním okraji katastrálního území Ruprechtic. Půdorys vesnice má charakter pasekového zakládacího systému. Na mapě stabilního katastru si můžeme všimnout, že parcely v Pomeznicích navazují na pozemkové pásy ze sousedních „mateřských“ Ruprechtic. Stabilní katastr eviduje v Pomeznicích celkově 17 staveb.²²⁸ Z nichž všechny jsou v době vzniku katastru značeny žlutě jako dřevěné. Za nespalnou je označována pouze budova s čp. 17. V rámci reambulace katastru byla u čp. 3 zakreslena změna spočívající v přeměně barvy ze žluté na červenou. Mezi vznikem stabilního katastru a jeho reambulací tak nepochybně došlo k přezdění této nemovitosti.

IS mapy SK k.ú. Ruprechtice: v severní části zachycená osada Pomeznice

²²⁸ NA Archiv, Stabilní katastr, Ruprechtice, 4151.

Porovnaní IS a CO mapy SK

Co se zachovalo v současné krajině?

Na letecké mapě je stále patrný pasekový systém osídlení, přestože zástava v Pomeznicích viditelně prořídla. Úplně nebo alespoň částečně jsou v Pomeznicích zachovány chalupy s čp. 278, 273, 274 a 276. Většina extravilánu je opět tvořena loukami a pastvinami.

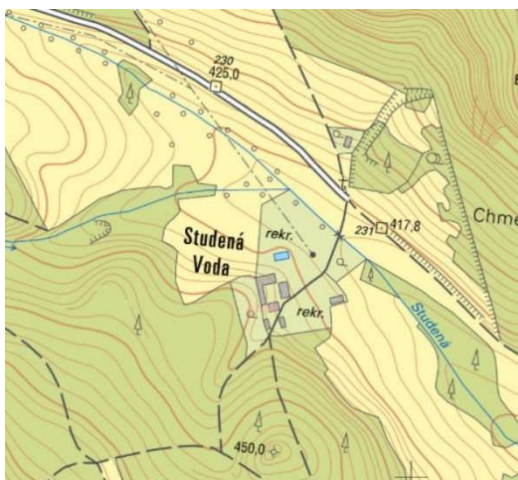

Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

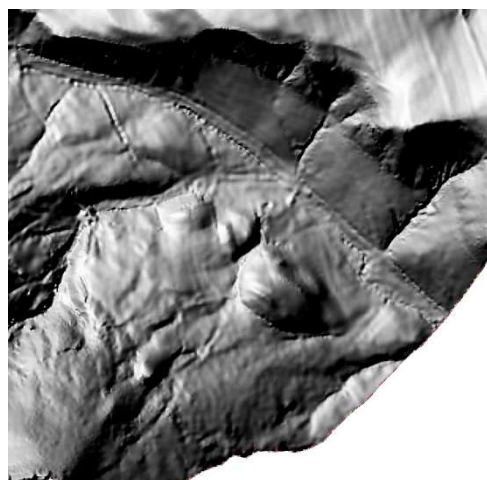
7.5 Studená Voda

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Božanov

Základní charakteristika sídla

Situační mapa

LIDAR

Studená Voda leží přibližně 10 km jižně od Broumova a 2 km ve stejném směru od své „mateřské“ vsi Božanov při úpatí Broumovských stěn. Osada byla založena, jak je vidět i na současné mapě, na místě uměle vytvořené lesní mýtiny. Studená Voda leží při hranici s Polskou republikou v údolí položeném v přibližné nadmořské výšce 420 m n.m.

Josef Křivka uvádí, že Studená Voda byla založena jako osada na selských pozemcích sousedního Božanova. Osada jejíž název se prvně objevuje r. 1799, je poprvé zmíněna v Sommerově topografii, kde se nalézá také údaj o 13 domech. Palackého soupis ve Studené Vodě uvádí 104 obyvatel.²²⁹ Od svého počátku je evidována jako součást obce Božanov.²³⁰ I zde se opět projevuje úpadek počtu obyvatel ještě před druhou světovou válkou, jelikož k roku 1869 zde žilo v 16 domech pouze 87 obyvatel. Od roku 1970 zde není evidován nikdo s trvalým pobytem. V roce 2001 zde byla jediná budova s číslem popisným.²³¹

²²⁹ KŘIVKA, Josef. *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*. Praha, 1979 str. 226–327.

²³⁰ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1. str. 504.

²³¹ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 480–481.

Na mapě je Studená Voda zachycena poprvé prvním vojenským mapováním. Opět si můžeme všimnout umístění Studené Vody na lesní mýtině nedaleko Božanova. Za zmínku ale stojí i síť několika cest, jež navzájem propojuje obě vsi.

1. vojenské mapování: v kroužku zachycená osada Božanov

Stabilní katastr

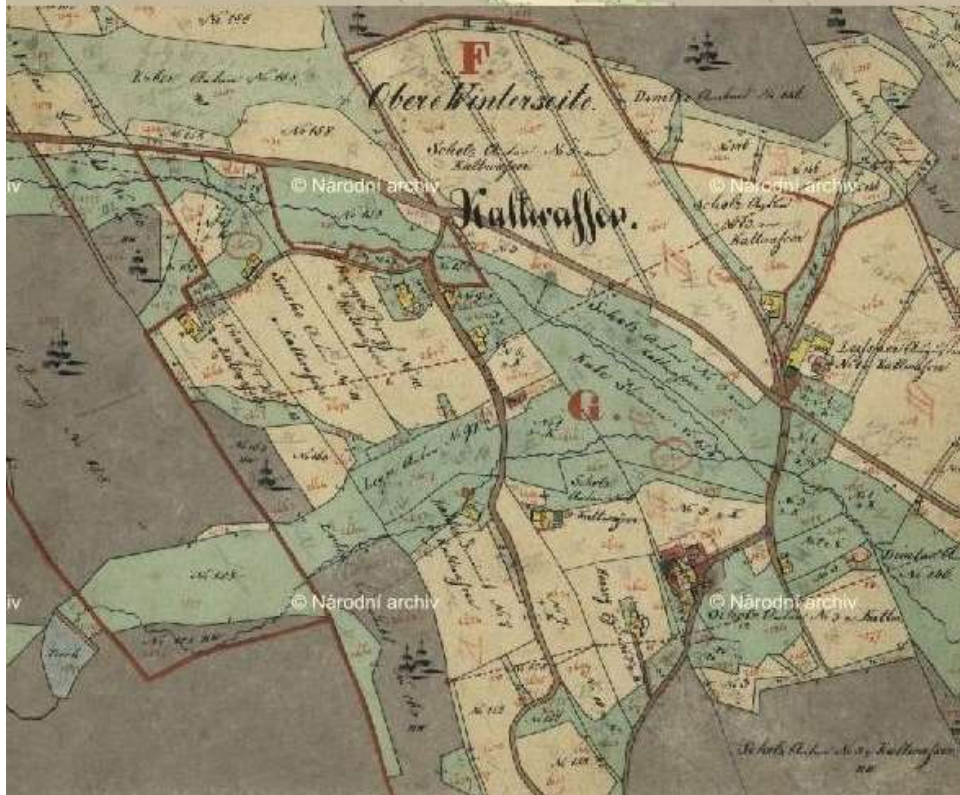
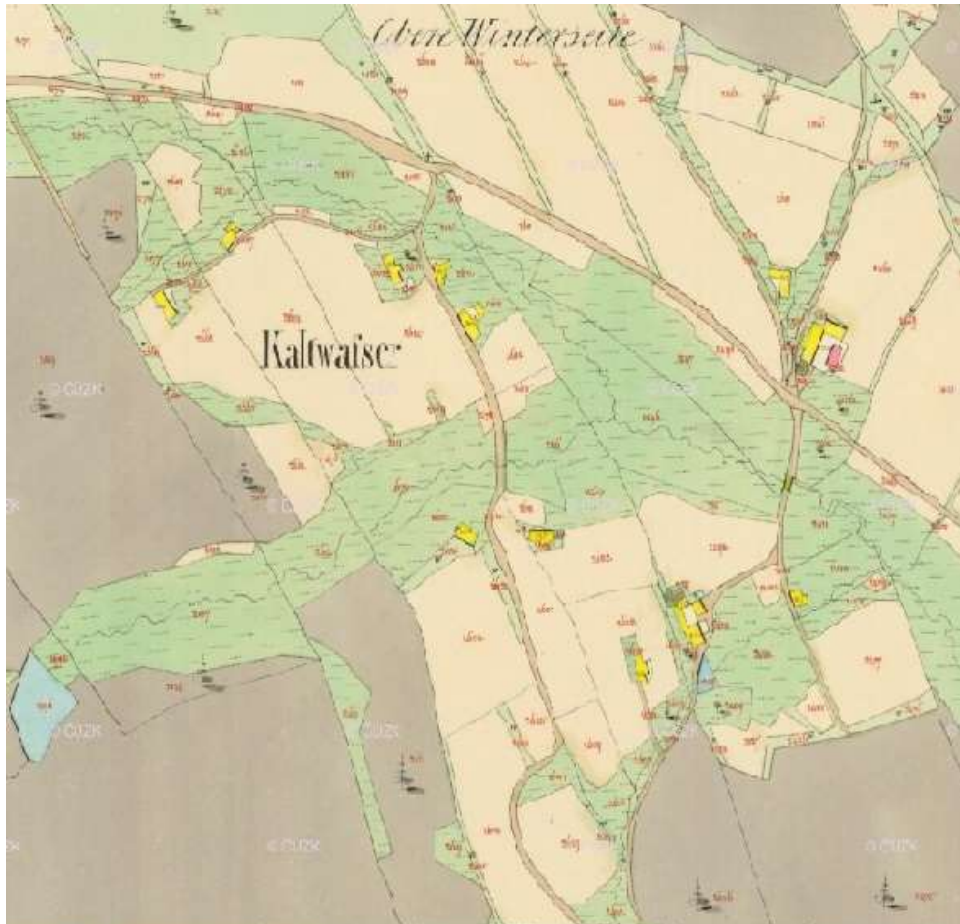
Studená Voda se nachází na jihovýchodním okraji katastru své „mateřské“ obce Božanov. Vesnice má opět půdorysné schéma založené na pasekovém systému. Stejně jako u Pomeznic, navazují zdejší pozemkové pruhy na „mateřské“, v tomto případě božanovské. Můžeme vidět, že lány pluzin jsou provázané z jedné vesnice do druhé, respektive ty božanovské zachovávají svůj systém až na samou hranici katastrálního území, kde do nich vstupují neuspořádané paseky jednotlivých domů z nové osady. Stabilní katastr zde v době svého vzniku eviduje 13 domů.²³² Sociální skladba obyvatel v době založení sestávala převážně z chalupníků a domkářů, avšak najdeme zde i dvě větší usedlosti (čp. 1 a čp. 3). Na mapě stabilního katastru jsou zachycené některé změny, jež se ve Studené Vodě mezi vznikem katastru a jeho reambulací udály. Původně žlutě značená usedlost s čp. 3 je překreslena na červenou barvu, tzn. nejspíše došlo k jejímu přezdění. Dále zde přibyly tři nové budovy. Dvě značené červeně jako nespalné, přičemž jedna stála při vodním toku téměř u hranic a druhá vedle čp. 8. Poslední budova byla značená žlutě a na mapě ji dohledáme nedaleko čp. 7.

IS mapy SK k.ú. Ruprechtice: v jižní části zachycená osada Studená Voda

²³² NA Archiv, Stabilní katastr, Studená Voda, 4138.

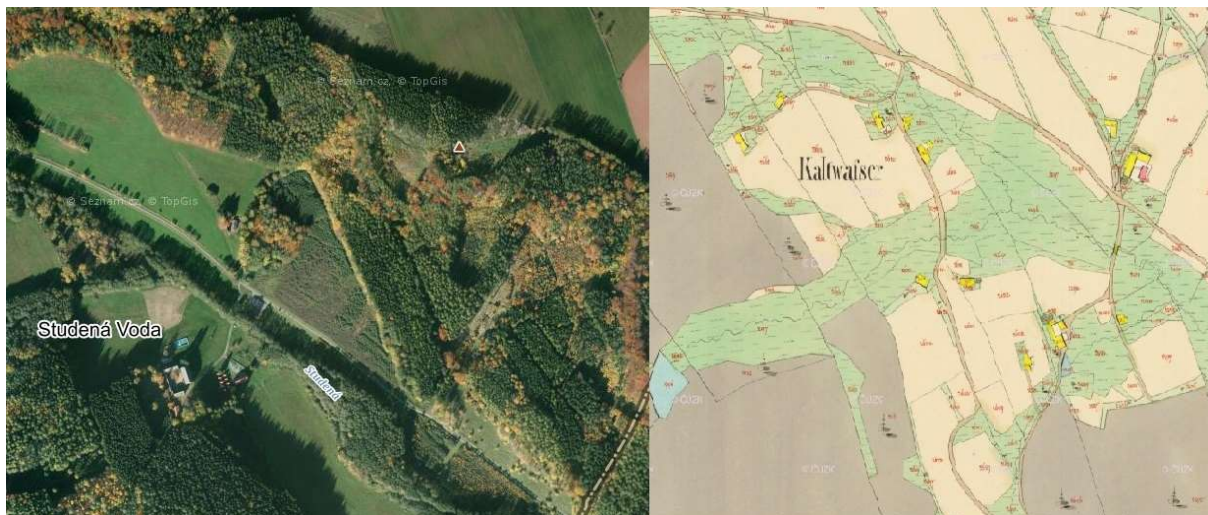

Porovnání IS a CO mapy SK

Co se zachovalo v současné krajině?

Můžeme říci, že osada Studená Voda v podstatě zanikla. Nalezneme tu pouze areál velké zděné usedlosti (na indikační skice stabilního katastru čp. 3) a drobnou chalupu. Celý komplex v současné době slouží jako zázemí pro zdejší rekreační zařízení.

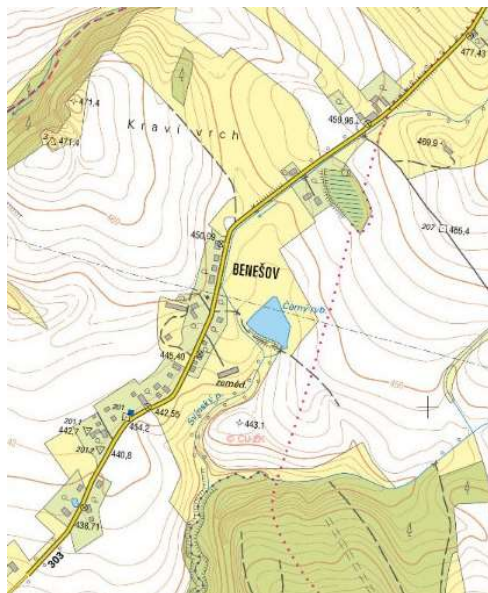
Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

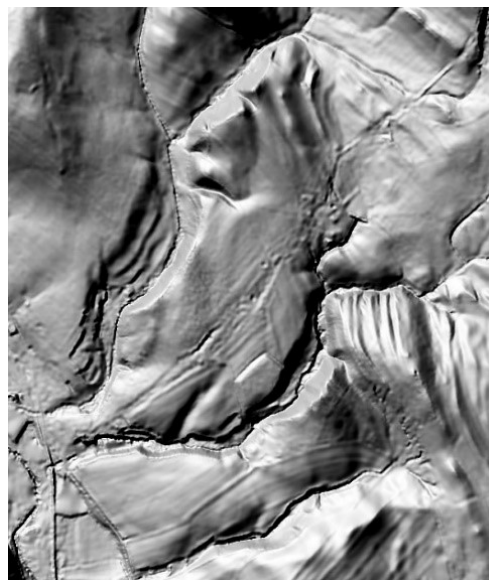
7.6 Benešov

Kraj Královéhradecký, okres Náchod, obec Broumov

Základní charakteristika sídla

Situační mapa

LIDAR

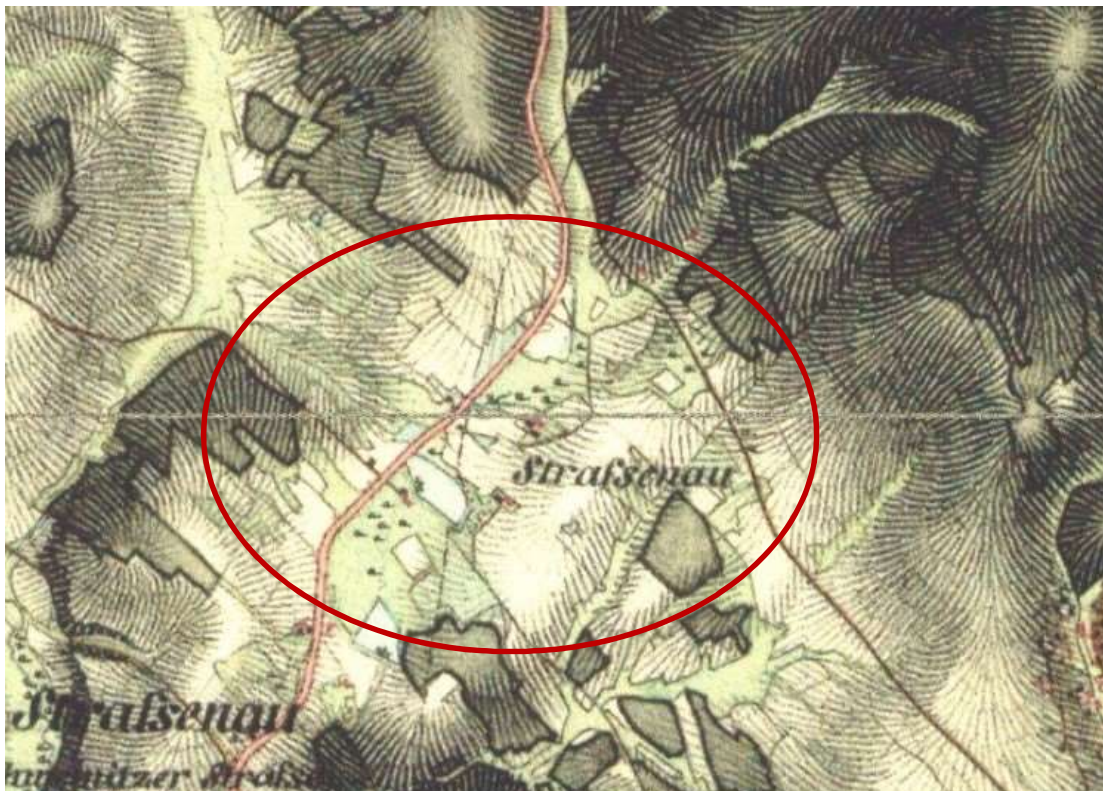
Benešov se nachází na mírném návrší mezi Heřmánkoviciemi a Rožmitálem přibližně 2 km severovýchodně od města Broumov v nadmořské výšce pohybující se mezi 430 až 450 m n.m. Okolní terén má mírně svažité charakter. Středem vsi vede silnice dříve označovaná jako tzv. Svídnická stezka, která dál pokračuje do sousedních Janoviček. Ves stojí při úpatí Javořích hor, v nichž pramení Kravský potok, který obtéká území obce Benešov podél západní hranice katastrálního území a Svinský potok, jenž napájí místní Černý rybník a teče dál Dvorským lesem po západní hranici katastrálního území.

Dle Josefa Křivky je Benešov poprvé zmíněn v Sommerově topografii, která zde k roku 1836 uvádí 14 domů. Palackého soupis zmiňuje 15 domů a 96 obyvatel. Josef Křivka dále zmiňuje, že ves byla založena jako nová osada na selských pozemcích sousední vsi Heřmánkovice. Jméno dostala po opatu břevnovského kláštera Benešovi (1818—1844).²³³ Ještě v roce 1950 byl Benešov součástí svých „mateřských“ Heřmánkovic. K roku 1961 je Benešov

²³³ KŘIVKA, Josef. *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*. Praha. 1979 str. 33–34.

uváděn jako součást města Broumov.²³⁴ Nejvyšší počet obyvatel byl v Benešově registrován k roku 1910, kdy zde žilo 359 obyvatel ve 34 domech. V roce 1950 zde však bydlelo již jen 135 lidí.²³⁵

Benešov je na mapě prvně zachycen až druhým vojenským mapováním. Zde vidíme znázorněnou osadu Benešov obklopenou ze tří stran lesem.

2. vojenské mapování: v kroužku zachycená osada Benešov

²³⁴ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1. str. 35.

²³⁵ RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl.* Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8. str. 480.

Stabilní katastr

Benešov se v mapách stabilního katastru nachází v jihozápadní části katastrálního území sousední „mateřské“ vsi Heřmánkovice. Domy v Benešově jsou stavěny především kolem silnice. Opět si můžeme všimnout, že pozemkové pruhy z Heřmánkovic dál plynule navazují na pozemky patřící k benešovským usedlostem. Zajímavé však je, že ačkoli se Benešov na první pohled může tvářit jako lánová ves postavená kolem silnice a podobná např. sousedním Janovičkám, při podrobnějším pohledu do mapy stabilního katastru nalezneme charakter plužiny, respektive její návaznosti na usedlosti, spíše nepravidelného charakteru. Každá z usedlostí vlastní jinak široký i jinak tvarovaný pozemek. Systém tak možná více připomíná paseky zmíněné v predešlých vsích, přestože je o něco více pravidelný.

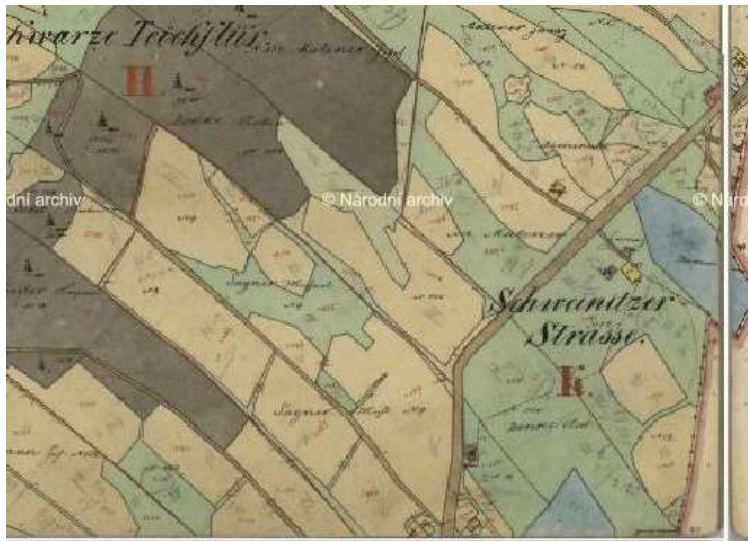
Stabilní katastr uvádí v Benešově celkem 15 domů.²³⁶ Mezi vznikem stabilního katastru a jeho reambulací přibily v Benešově celkem 4 nové domy. Zajímavý je také pro broumovské mladé vesnice celkem netypický vyšší počet rozsáhlejších selských usedlostí (např. čp. 2, 4, 9). Ve větší míře jsou zde zachyceny také domy značené jako nespalné, tedy pravděpodobně zděné (čp. 3, 5, 15, 14).

IS mapy SK k.ú. Heřmánkovice: v jižní části zachycená osada Benešov

²³⁶ NA Archiv, Stabilní katastr, Heřmánkovice, 4146.

Porovnání IS a CO mapy SK

Co se zachovalo v současné krajině?

Benešov si stále drží svůj původní charakter, který mu byl dán při jeho vzniku. Kolem silnice stojí nepravidelně rozmístěné domy. Za nimi opět nalezneme scelená pole. Z nejmladších sídel založených v 18. století je v současné době Benešov nepochybně nejvíce prosperující vsí, jelikož zde nedošlo k tak rapidnímu úbytku obyvatel a domů. Mezi zachovalou lidovou zástavbu ve vsi patří např. domy s čp. 5, 17, 18 a 37.

Porovnání současného leteckého snímku s CO mapy SK

Závěr

Diplomová práce se zabývala sídelním vývojem novověkých vesnic na Broumovsku od jejich založení do pol. 19. století, popisem půdorysných schémat a dále retrospektivním vyhledáváním jejich původních vyměřovacích soustav. Zatímco broumovské údolní lánové vsi založené v období novověku jsou mezi badateli, kteří se zabývají historickým urbanismem, známý fenomén, osídlení, jež vzniklo v období novověku, bylo zatím odborníky opomíjeno. Cílem diplomové práce je proto doplnit již existující soubor vědeckých pojednání o broumovském osídlení o nové téma zaměřené na mladší část osídlení.

Kromě písemných pramenů v podobě historických katastrů či textové části Hesseliova urbáře, díky kterým jsme schopni zrekonstruovat vývoj osídlení, se jako nepostradatelný pramen pro badatelský výzkum zabývající se otázkou hledání původních historických jader vsí ukázaly být pohledové mapy Hesseliova urbáře. Ty vznikly nedlouho poté, co došlo k založení mladých broumovských sídel. Pokud srovnáme údaje uvedené v berní rule s údaji v Hesseliově urbáři, zjistíme, že Hesselius ve svém urbáři, ale především na svých pohledových mapách v podstatě zachytil původní podobu předmětných vesnických sídel. V teoretické části diplomové práce již byla přestěžená otázka zabývající se důvěryhodností map stabilního katastru při studiu původních zakládacích struktur novověkého osídlení. Broumovské mladé vsi byly založeny v období 16. až 18. století, zatímco mapy stabilního katastru vznikly až v 19. století. Logicky lze namítnout, že mezi vznikem vsí a mapováním pro stabilní katastr mohlo v krajině dojít k mnoha změnám, které nebudou bez důkladného studia písemných pramenů v badatelském výzkumu reflektovány. Tyto změny spočívající např. ve scelování či dělení pozemků, neustále se rozvíjející zástavbě nebo v nenadálých katastrofách jako jsou požáry či povodně, mohly narušit charakter struktury zdejšího osídlení a částečně deformovat některá půdorysná schémata. Díky urbáři J. G. Hesselia a jeho pohledovým mapám však máme jistotu, že minimálně na Broumovsku se tomu tak nestalo. Struktura krajiny i půdorysných schémat vesnických sídel zůstala v tomto regionu fixována ve své původní podobě až do doby vzniku stabilního katastru. Pohledové mapy J. G. Hesselia se tak staly jakýmsi důležitým pramenem, který nám umožnil překlenout několik století.

Obecně nejvíce informací o vývoji osídlení a zakládací struktury můžeme říci o vsích, jež zachycuje ještě berní rula a posléze Hesseliov urbář (Janovičky, Březová, Starostín). Tyto vsi jsou založené na podobných půdorysných principech jako jejich „mateřské“ velké lánové středověké vsi. Jelikož však středověká německá kolonizace zaplnila v broumovské krajině

téměř všechna strategická místa, nově založené vsi se musely, snad až na Starostín, vypořádat s obtížnějšími přírodními podmínkami, především s nedostatečným množstvím potřebné vody. Absence vláhy s sebou nesla méně úrodnou půdu, což dokládají informace zachycené v tereziánském katastru.

Janovičky a Březová jsou vystavěné na údolním lánovém principu. Jejich osou se stala cesta, kolem níž byly stavěny chalupy, za kterými se táhnou úzké dlouhé pruhy zemědělské půdy. Z hlediska typologie půdorysů lze Janovičky zařadit mezi oboustranné lánové vsi. Březovou, jež je situovaná při hranici katastru, a proto má dlouhé pozemkové pruhy pouze na jižní straně vesnice, řadíme mezi půdorysy lánové jednostranné.

Specifický případ představuje Starostín, který je tvořen několika dílčími částmi, z nichž každá vznikla v jiném časovém období. Přestože vesnicí tentokrát protéká slabý potok a celé zastavěné území následně obtéká řeka Stěna, ani u této vsi se středovou osou sídla nestal vodní tok, nýbrž opět místní komunikace. Kolem ní jsou vystavěné pozemky, k nimž nepatří téměř žádná zemědělská půda, jelikož výstavba ve vsi měla sloužit těm, kteří pracovali na panském dvoře v sousedním Meziměstí. Mladší část Starostína vykazuje ze všech broumovských vsí nejpravidelnější strukturu parcel a je postavena na půdorysném principu.

U těchto starých, pravidelně rozměřených vesnic byly v rámci diplomové práce zkoumány také jejich původní vyměřovací soustavy. Ty se podařilo naleznout u všech výše zmíněných vsí, tj. u Janoviček (84 loktů), Březové (56 loktů) i Starostína (starší část 56 loktů, mladší část 36 loktů).

Nejméně informací se při badatelském výzkumu povedlo dohledat k nejmladším vsím pocházejícím až z 18. století. Jedná se o osady Pomeznice, Studená Voda a Benešov. Jejich nepravidelnou půdorysnou strukturu můžeme z hlediska typologie zařadit mezi tzv. pasekový půdorysný systém.

Všechny výše zmíněné mladé vsi na Broumovsku pojí kromě jejich pozdního data založení také společný charakter sociálního složení obyvatel. Ve všech vesnicích je sociální skladba složená vesměs ze střední kategorie chalupníků a nejnižší sociální vrstvy domkářů. Velké selské usedlosti se zde buď nenachází, nebo jich je jen velmi málo.

V současné době jsou některé vesnice již téměř zaniklé, jedná se především o ty pasekové, které vznikly na odlehlých lesních mýtinách. Avšak i ostatní vsi utrpěly po druhé světové válce

ztráty co do počtu obyvatel a domů. Je však důležité zmínit, že krajina Broumovska si stále drží svůj původní charakter. Změna je sice v mnohých případech viditelná především v extravilánu obce, kde došlo ke změně využití půdy z polí na pastviny, avšak intravilány vsí, až na výše zmíněné pasekové systémy, si stále drží svůj původní charakter.

Resumé

The diploma thesis deals with the founding schemes of modern villages in the Region of Broumov and their settlemental development until the middle of the 19th century. In the past, the attention in the Czech scientific circle was paid to similar research in the Region of Broumov, but only with the focus on villages founded in the High Middle Ages. These high medieval villages were founded in the 13th century during the colonization of Broumov by the Benedictine order and are all based in the valley rope system. On the other side, younger village foundations dating back to the 16th century and later remained virtually unnoticed by researchers. The main goal of this work is to map the settlemental development and flooral structures of these villages with a focus on finding their original surveying schemes at the time of colonization.

The diploma thesis is divided into two parts. The first part is mainly a methodical introduction to the practical part of the thesis and should be perceived as a general insight into the discussed issues. For this reason, it mainly contains the summarized informations of the current state of knowledge. The goal of this part is to acquaint the reader with a summary of used primary sources and used secondary literature. Furthermore, all theoretical starting points and findings from previous research are summarized here, on the basis of which it was possible to study the question of the village settlements. The first part also contains some brief informations about the Broumov region, its colonization, urban structure and history.

The second part of the diploma thesis is composed of a catalog containing an analysis of settlemental development and of an urban structure of seven village, which are settled in the Region of Broumov, these are: Janovičky, Starostín (I and II.), Studená Voda, Pomeznice, Březová and Benešov. Each catalog item contains a description of settlemental development on the basis of information contained in written sources, especially in historical cadastres. After a brief list of the development of settlements, the floor plan structure of the settlement is analyzed, there are used maps of the stable cadastre. If it was possible and the village was captured in Hesseli's land register, these visual maps (eg Janovičky, Březová, Starostín) were also used to confront the map of the stable cadastre. Due to the topic of this work, there is made an attempt to find the original foundation module, which was used in the time of founding of the village. With a high degree of probability, this module was found only at Starostín, Janovičky and Březová.

Seznam literatury a pramenů

Literatura:

- BAŠTECKÁ, Lydia – TRENČANSKÁ, Barbora. *Zmizelé Čechy. Broumov*. Praha – Litomyšl, 2013. ISBN 978-80-7432-304-1.
- BOUZA, Erik – VAŇKOVÁ, Věra. *Osm století textilní výroby na Broumovsku*. Hradec Králové, 1972.
- BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 12. století*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-2318-1.
- ČECHURA, Jaroslav. *Broumovské rebelie*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-215-4.
- ČECHURA, Jaroslav. Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámrsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307.
- FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno, 1974.
- CHODĚJOVSKÁ, Eva – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert. *Historické krajiny Čech: Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, 2015. ISBN 978-80-7286-255-9.
- KOŠTÁL, Zdeněk. *Dějiny Broumova a Broumovska*. Broumov, 1989.
- KREJČÍ, L. Marek. Kostel v Janovičkách na Broumovsku: (katalog zaniklých kulturních památek ČR). In *Stopami dějin Náchodska*. Náchod, 2003, s. 195–198. ISSN 1211-3069.
- KŘIVKA, Josef. *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854: [Soupis osad]*. Praha, 1979.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, 1996–2011. 8 svazků. ISBN 80-85983-12-5.
- MÁČEL, Otakar. *Slovácko. Architektonický vývoj vesnice*. Praha, 1958.
- MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha, 1980.
- NEKUDA, Vladimír – HROUDA, František. *Pfaffenschlag: zaniklá středověká ves u Slavonic: příspěvek k dějinám středověké vesnice*. Brno, 1975.
- PEŠKOVÁ, Zuzana. Analýza půdorysů tří vybraných skupin vesnic založených stejnými lokátory. In *Člověk, stavba a územní plánování*. Praha, 2015. s. 89–97. ISBN 978-80-0105655-4. ISSN 2336-7687.
- PEŠKOVÁ, Zuzana. Ke zpětnému vyhledávání vyměřovacích soustav lokátorů v půdorysech měst a vesnic. In *Člověk, stavba a územní plánování*. Praha, 2016. s. 29–40. ISBN 978-80-0106002-5. ISSN 2336-7686.
- PEŠKOVÁ, Zuzana. Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách. In *Dějiny vědy a techniky* 44, 2011, č. 4, s. 237–260. ISSN 0300-4414.

- PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy památek* 7, 2000, č. 2, s. 153–168. ISSN 1212-1487.
- PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy Památek* 7, 2000, č. 2, s. 153–168. ISSN 1212-1487.
- PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86516-78-3.
- RESLOVÁ, Martina. *Vývoj broumovského panství na základě urbářů z let 1631–1676*. Pardubice, 2009, diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická. prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1277-8.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina et al. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl*. Praha, 2006. ISBN 80-250-1311-1.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha, 1998. ISBN 80-85268-73-6.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická krajina Česka a co po ní zůstalo*. Praha, 2014. ISBN 978-80-7286-301-3.
- SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice – zaniklá Svídna*. Praha, 1988.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha, 1938, s. 897.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Pronikání Němců do Čech konisací ve 13. a 14. století*. Praha, 1938.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Středověká kolonizace v zemích českých. České dějiny I. 5*. Praha, 1938.
- ŠIMEK, Tomáš. Ilustrovaný Broumovský urbář z roku 1676. In *Sborník prací východočeských archivů*. Zámrsk, 2004, s. 203–215. ISSN 231-6307.
- ŠKABRADA, Jiří – PEŠKOVÁ, Zuzana. K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích. In *Dějiny vědy a techniky* 39, 2006, č. 3, s. 163–177. ISSN 0300-4414.
- ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999. ISBN 80-7203-0822-5.
- ŠMELHAUS, Vratislav (ed.). *K dějinám osídlení. I. Broumovský urbář 1676/7*. Praha, 1976.
- ŠMELHAUS, Vratislav. *Prameny k dějinám Broumova*. Praha, 1975.
- TOMEK, Václav Vladivoj. *Älteste Nachrichten über die Herrschaften Braunau und Politz bis zur Zeit Hussitenkrieges*. Praha, 1857.
- TOMEK, Václav Vladivoj. *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*. Praha, 1881.

TRENČANSKÁ, Barbora. *750 let Broumova v archivních dokumentech*. Broumov, 2006. ISBN 80-254-7402-X.

VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8. str. 238.

VODĚRA, Svatopluk – ŠKABRADA, Jiří. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice, 1986.

Edice pramenů:

BURDOVÁ, Pavla (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 3. Dominikál*. Praha, 1970.

DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 1. sv.* Praha, 1953.

DOSKOČIL, Karel (ed.). *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule. 2. sv.* Praha, 1954.

CHALUPA, Aleš (ed.) et al. *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha, 1964.

KOLÁČNÝ, Jaroslav – STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír (ed.). *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86874-53-1.

PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rula 12: Kraj hradecký. 1 díl*. Praha, 1951.

Archivní zdroje:

Josefský katastr

NA Archiv, Josefský katastr, Janovičky, 554.

NA Archiv, Josefský katastr, Březová, 545.

Stabilní katastr

NA Archiv, Stabilní katastr, Heřmánkovice, 4146.

NA Archiv, Stabilní katastr, Jetřichov, 4140.

NA Archiv, Stabilní katastr, Božanov, 4138.

NA Archiv, Stabilní katastr, Meziměstí, 4143.

NA Archiv, Stabilní katastr, Ruprechtice, 4151.

Internetové zdroje:

NOVOTNÝ, František. Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na Král. České: pro posluchače vys. škol technických a pro civ. techniky. Státní správa zeměměřičství a katastru. Online: 17. 12. 2014 [cit. 2020-08-02].

URL: <<http://www.cuzk.cz/CUZK/media/knihy/Novotny%20F%20Nauka%20o%20rakouskem%20katastru/03.htm#III>>.

Všechny zveřejněné pohledové mapy Hesseliova urbáře byly staženy ze stránek Muzea Broumova, které mělo v roce 2015 zveřejněnou online expozici pohledových map [online].

URL: <<http://muzeum.broumovsko.cz/stranky3/broumovsky-urbar.htm>>. [staženo dne 15. 6. 2015].

Veškeré ostatní mapové obrazové přílohy jsou čerpány ze zdrojů dostupných online:

Internetové zdroje, které poskytují mapové zdroje, byly ve většině využívány v průběhu přípravy celé diplomové práce. Z tohoto důvodu proto uvádím pouze kmenové URL a bez dat jednotlivých citací.

Současné online mapy [online]: URL: <www.mapy.cz>.

Stabilní katastr [online]: URL: <<https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>>.

První, druhé a třetí vojenské mapování [online]:

<http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=1vm>.